

**Польське
цивільне і військове
аграрне осадництво
у Західній Україні:
історико-правовий контекст
(1919-1939)**

Василь Смолей

Василь Смолей

**ПОЛЬСЬКЕ
ЦИВІЛЬНЕ І ВІЙСЬКОВЕ
АГРАРНЕ ОСАДНИЦТВО
У ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ:
історико-правовий контекст
(1919 – 1939 рр.)**

ТЕРНОПІЛЬ
«ПІДРУЧНИКИ І ПОСІБНИКИ»
2003

УДК 314. 727.3 (162.1:477.8) "1919/1939"

ББК 63.3(4Укр)9-24

С 51

Рецензенти:

Коріненко П.С. – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України ТДПУ ім. В. Гнатюка

Стришенець М.М. – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри філософії і історії ТАНГ.

Кравчук М.В. – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри теорії держави і права ЮІ ТАНГ.

Рекомендовано до друку

Вченою Радою Тернопільської академії народного господарства

Редактор: Мельничук Богдан

Художнє оформлення: Світлана Бедна

На обкладинці використано фото Ігоря Науменка

С 51 Смолей В. В. Польське цивільне і військове аграрне осадництво у Західній Україні: історико-правовий контекст 1919 – 1939 рр.). — Тернопіль: Підручники і посібники, 2003. — 112 с.

ISBN 966-07-0017-2

У монографії проводиться комплексне дослідження осадництва у контексті національної політики Польщі. Особливий акцент спрямований на вивчення основних географічних районів поселення осадників, масштабах колонізації, соціально-економічного становища осадництва, особливостях фінансово-кредитної допомоги колонізації, характеру взаємовідносин між осадниками і українськими селянами.

ББК 63.3(4Укр)9-24

ISBN 966-07-0017-2

ВСТУП

Становлення Української незалежної держави потребує налагодження тісної співпраці із країнами-сусідами. Пріоритетне значення при цьому надається взаємовідносинам з державами, історична доля яких упродовж віків була пов'язана з Україною.

Насамперед це стосується українсько-польських відносин. Адже відомо, наскільки вони були неоднозначними, передовсім через певні політичні тенденції правлячих кіл Польщі: суперечливими, драматичними й навіть трагічними, і які глибокі шрами залишилися в історичній пам'яті обох народів внаслідок насильницьких експансій. Зрозуміло, що в історичній пам'яті українців і поляків є й позитивне, яке неодмінно виникає і зафіксовується при етнічних взаємопроникненнях.

Характер українсько-польських відносин у 1920 – 30-х роках був спричинений жорстокими катаклізмами Першої світової війни, мілітарними традиціями мислення урядових кіл Європи, перманентними претензіями на перегляд кордонів, українсько-польською (1918–1919 рр.) та польсько-радянською (1920 р.) війнами, політичним безправ'ям Західної України. За наслідками цих подій Східну Галичину і Західну Волинь поневолила Польська держава, яка повела щодо західноукраїнських земель політику беззастережної полонізації краю та в історичній перспективі – його повної інкорпорації в Польщу.

З цією метою польська сторона використовувала державний апарат управління, полонізувала систему самоуправлінських структур, освіти, судочинства, робила кроки щодо зміни етнодемографічної ситуації в краї на користь польського населення. В цих умовах своєрідну роль була відведена польській аграрній колонізації, тобто насадженню польського і військового осадництва на землях Західної України. Практично всі тогочасні напрями польської національної політики були ворожими до українського народу. І, на жаль, з українського боку таку політику не можна оцінити по-іншому.

Однак це зовсім не означає, що сьогодні потрібно виважувати на шальках терезів, хто кому більше завдав кривди: поляки – українцям чи навпаки. Радше важливо, щоб минуле, яким би воно не було, не ставало на шляху формування нових, взаємовигідних українсько-польських відносин, оскільки дружня Польща може бути важливим речником українських інтересів щодо прагнення до Європейського Союзу і навпаки – для Польщі вільна й демократична Україна є певною умовою безпеки на Сході.

Отже, об'єктивне висвітлення польського осадництва у Західній Україні актуальне з політичної точки зору. Разом з тим осадництво втягнуло в себе десятки і сотні тисяч людей, вивченням становища яких у міжвоєнний період не може нехтувати історична наука взагалі. Поза увагою не може залишатися і вплив осадництва на взаємини між українським та польським населенням. Проблему польського аграрного осадництва неможливо обминути також в аспекті інтересу до соціально-економічного розвитку краю, зокрема проведення у 1920-х роках аграрних реформ і пов'язаних з ними аграрних відносин в українському селі. В економічному плані польський уряд сподівався репрезентувати в особі осадників «представників вищої землеробської культури», плекав надію на створення «зразкових господарств», щоб тим самим довести вищість польської культури взагалі, й аграрної зокрема.

Наше дослідження побудоване на основі різноманітних історичних досліджень, присвячених історії Західної України міжвоєнного періоду, із використанням важливих архівних матеріалів, що склали фундаментальну джерельну базу монографії. Автор прагнув змалювати цілісну картину польської сільськогосподарської цивільної і військової колонізації як соціально-політичного чинника українсько-польських відносин, що зобов'язує до належного дослідження задекларованої проблеми. Під цим кутом зору ставилося за необхідність, поряд із основною метою дослідження, проаналізувати інші локальні явища, що так само принципово важливо для повного окреслення даного дослідження. Йдеться про: місце аграрної колонізації в націона-

льній політиці Польщі; визначення основних географічних регіонів поселення осадників, масштаби колонізації й характер осадницьких господарств; фінансово-господарську спроможність осадників, державну політику сприяння колонізації та організації осадницьких поселень, особливості фінансово-кредитної допомоги, характер стосунків між осадниками й українськими селянами.

Розділ 1.

АГРАРНЕ ОСАДНИЦТВО В НАЦІОНАЛЬНІЙ ПОЛІТИЦІ ПОЛЬЩІ У ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ

Завершення Першої світової війни і розпад ще донедавна могутніх імперій спричинили відродження нових національних держав у Центральній і Південно-Східній Європі. Західно-Українська Народна Республіка, яка виникла на руїнах Австро-Угорської монархії у листопаді 1918 р., проіснувала недовго. Нововідроджувана Польща висунула претензії щодо Східної Галичини, внаслідок чого виникла польсько-українська війна, перемога в якій дісталася Польській державі. В результаті Польща прибрала до рук українські етнічні землі загальною площею близько 140 тис. км². За підрахунками Леона Василевського, 1921 року в межах Польської держави проживало 4 млн. 686 тис. українців [1].

Перемога поляків в українсько-польській війні з точки зору міжнародного права не давала їм повної влади над українськими землями. Паризька мирна конференція уповноважила Польщу бути тимчасовим військовим окупантом. Річку Збруч визначили демаркаційною лінією. Польський уряд зобов'язався встановити на цій території цивільне управління і гарантувати політичні, релігійні й особисті права і свободи [2].

У листопаді 1919 р. Верховна Рада Антанти затвердила проект, згідно з яким Польща отримала мандат на володіння українськими землями протягом 25 років. Правда, 22 грудня Верховна Рада скасувала попереднє рішення, зауваживши, що умови і термін цього володіння будуть визначені дещо пізніше [3].

18 березня 1921 р. в Ризі було підписано мирний договір між Польщею і Радянською Росією та Україною. Польща визнала УРСР. Холмщина, Підляшшя, Західна Волинь та Західне Полісся відходили

до Польської держави, Східна Волинь – до Радянської України. За Ризьким мирним договором до Польщі відійшло 35574 кв. км території колишньої Волинської губернії, на якій було утворено Волинське воєводство з центром у Луцьку.

Доля Східної Галичини за Ризьким договором залишалася нез'ясованою [4]. У лютому 1923 р. польський уряд звернувся до конференції послів Антанти з проханням вирішити проблему східних кордонів, намагаючись узаконити свої права на Східну Галичину. 14 лютого 1923 р. конференція послів у Парижі ухвалила віддати під владу Польщі Східну Галичину із застереженням про надання останній автономії [5]. Так юридично була узаконена анексія цих земель Польщею.

Польща, зрозуміло, ніякої автономії Східній Галичині не надала, але й утримувати і контролювати цю частину території було проблемою обтяжливою та складною. До того ж, великодержавна, дискримінаційна політика в усіх сферах життя породжувала перманентні конфлікти, тримала в постійній напрузі польсько-українські відносини, доповнювані соціально-економічними негараздами – наслідком панування Австро-Угорщини.

Націоналістичні сили Польщі розглядали Галичину як наріжний камінь у процесі відродження своєї державності.

На початку ХХ ст., а особливо у післявоєнний період, значний негативний вплив на польсько-українські відносини мав ультра-націоналістичний рух на чолі з Польською Націонал-демократичною партією Р. Дмовського (*Stronictwo Demokracji Narodowej*). Її ідеологи заперечували саме існування українців як народу, трактуючи його як витвір німецьких та австрійських інтриг [6].

Опираючись на широку соціальну базу (середній клас, інтелігенцію та студентство), націонал-демократи вперто відмовлялися йти на будь-які компроміси. Свої претензії поляки обґрунтовували такою мотивацією: мовляв, на східні землі (східногалицькі – Авт.) Польща має

незаперечне історичне право як результат польсько-литовської унії від XIV ст. [7].

Націонал-демократи стверджували, що ці землі Польща цивілізувала і захищала від іноземних зазіхань у той час, як українці нічим себе не проявили ні в політичному, ні в культурному відношенні. Також доводили, що українське населення – це тільки етнічна маса, яка внаслідок політичної, економічної та культурної відсталості не здатна трансформуватися в націю, і що українці більше історично й культурно зв'язані з Польщею, ніж з Наддніпрянською Україною, Білорусією чи Росією [8].

Анексією західних земель України та міжнародним визнанням східних кордонів Польщі польський уряд виконав основну частину «інкорпораційної» програми ендеків. Другою частиною цієї програми було створення однонаціональної держави шляхом полонізації та асиміляції непольського населення. З метою доведення, що на території Східної Галичини і Західної Волині українці не становлять більшості, а поряд з німцями, чехами та євреями є однією з національних меншин, було проведено адміністративний поділ завойованих земель. Зокрема, до Львівського воєводства на заході прилучили 9 етнічно польських повітів, що надало престижному воєводству справді переважно польського характеру. Отже, тепер «інкорпорація», тобто включення західноукраїнських земель до складу Польщі, стала явищем цілком логічним, і всі розмови про автономію виявилися зайвими. За такою логікою, у Польщі жили лише поляки, а Східна Галичина – це «Східні Креси», «Малопольща Східна».

Ю. Пілсудський і його соратники з Польської партії соціалістичної (ППС) були прихильниками «федералістичної» концепції, що окреслювала Польську державу в кордонах 1772 р. Пілсудчики виношували ідею прометеїзму – визвольної місії поляків стосовно народів, яких гнобила царська Росія. За цією концепцією сильній Росії планувалось протиставити сильну федеративну Польщу, в якій би націона-

льні меншини утворили окремі територіальні одиниці, що становили б складові частини Речі Посполитої.

Це була утопічна ідея, яка не мала шляхів розв'язання, незважаючи на всі спроби її реалізації під час київського походу 1920 р., оскільки не враховувалися нові політичні реалії. Однак порівняно з правими польські соціалісти виробили більш гнучку і далекоглядну політику. Провідні діячі ППС бачили, що старими методами опанувати ситуацію в Західній Україні неможливо і пропонували нові засоби зміцнення польської влади. Зокрема, в травні 1919 р. фракція ППС у сеймі винесла на обговорення проект територіальної автономії для національних меншин. На перших порах цей проект підтримала навіть партія націонал-демократів, хоча реакція Р. Дмовського, лідера ендеків, у той час глави польської делегації на переговорах у Парижі з державами Антанти, була послідовною й однозначною: »Діапазон цієї автономії не може бути більшим від тієї, яку Галичина мала в австрійській державі» [9].

Незважаючи на те, що пропозиція пепеесевців була втілена в урядовому проекті так званої «воєводської автономії», який сейм ухвалив 26 вересня 1922 р., і який набрав чинності закону, його так і не втілили в життя. Йшлося радше про дипломатичний демарш напередодні остаточного вирішення долі Східної Галичини на конференції послів західних держав 14 березня 1923 р.

Як пізніше справедливо писав часопис «Громадський голос»: «За останні 12 років проводили польські соціалісти на українських землях політику, суперечну власним деклараціям. На місцях польські соціалісти хочуть в гурапатріотизмі перегнати ендеків. Вони думають, що вже розв'язують українське питання, коли іменують одного українця урядником каси хворих чи секретарем у профспілковому союзі».

Українську національну проблему ендеки розв'язували з позиції концепції однонаціональної держави, спираючись при цьому на два припущення: привабливість польської культури, яку непольське населення буде з готовністю переймати, з одного боку, з іншого – слаб-

кість національно-визвольного руху, який не буде здатний протистояти польському натискові.

Концепція як націонал-демократів, так і пепеесівців цілком вписувались у польську політико-державну доктрину, яка, на думку вчених, мала три головні складові частини [10].

Перша – імперіалізм, гаслами котрого була формула «від можа до можа» («від моря до моря») та «огнем і мечем» («вогнем і мечем»). Цю ідеологію ще у XVI ст. створив польський історик єпископ М. Кремер. Він стверджував, що більша частина Русі, – Поділля (яке у польських авторів сягало чомусь Чорного і навіть Азовського морів) та Полісся – споконвіку належала Польщі, що нібито вона здобула його від міфічних язигів – іранців. Пізніше ці землі, на думку польських істориків, були відторгнуті від Польщі, й лише під час Люблінської унії (1569 р.) вона їх собі повернула. Ця ідея «історичної Польщі» глибоко засіла у свідомості багатьох польських політиків, ідеологів, учених. Вона ще поєднувалася з ідеєю польського культуртрегерства («культурної місії»). А це передова культура, й оскільки бунтівне українське населення добровільно її не сприймало, то цю культуру насаджували «огнем і мечем».

Друга складова – специфічно польська модель католицизму у формі так званого антемуралє (передмур'я). Суть її в тому, що «польське» християнство є нібито форпостом християнства проти нехристиянства й антихристиянського варварства. При цьому східну межу християнського світу проводили вздовж лінії контактів католицизму і православ'я. Польща, як відомо, ніколи не межувала з мусульманським світом – їх завжди розділяла християнська (православна, а потім греко-католицька) Україна. Тому прокладання християнського «муру» по східній етнічній польській межі на практиці призводило до бруталної католизації України тим же «огнем і мечем».

І, нарешті, третя складова – оригінальний польський расизм, що знайшов відображення у формі так званого сарматизму. Згідно з ідеологією сарматизму, магнатсько-шляхетська верхівка польського сус-

пільства наділена особливими аристократичними панівними рисами, успадкованими від сарматських (іранських) предків. Сарматизм натомість трансформувався в ідею особливого шляхетського і шляхетного народу, доповнився ідеологією шовінізму, національної вищості поляків над українцями. Офіційна політика польської держави у минулому й особливо у першій половині ХХ ст. була спрямована на реалізацію даної доктрини. Це, зокрема, окупація Східної Галичини і Західної Волині, невиконання ухвали Ради послів (1923 р.) про автономію Галичини, культурна й освітня дискримінація корінного українського населення, протиправні дії (наприклад, пацифікація, тюрми й табори, стимулювання осадництва і т. і.).

У період повоєнної стабілізації, який тривав до рішення Ради послів 14 березня 1923 р., коли західні держави продовжили обговорювати статус Східної Галичини, польський уряд діяв так, начебто західноукраїнські землі були цілком польським краєм, підпорядковуючи собі політичне, економічне і культурне життя українців. Для трьох східногалицьких воєводств – Львівського, Станіславівського і Тернопільського – був прийнятий термін *Malopolska Wshodnia* (Східна Малопольща). Волинське і Поліське воєводства означили як *Kresy Wschodnie* – Східні Креси. Східна Малопольща і Східні Креси разом називалися Східними землями [11].

У січні 1920 р. в Східній Галичині були скасовані всі органи місцевого самоврядування – галицький сейм і його виконавчий орган – крайовий комітет, повітові та громадські ради. Влада повністю належала командуючому військами та генеральному делегатові від польського уряду, а на місцях – урядовим комісарам.

У вересні 1921 р. територія Східної Галичини й Західної Волині, як і всієї Польщі, була поділена на воєводства: Львівське, Станіславівське, Тернопільське і Волинське.

Із 1924 р. польський уряд почав послідовну ліквідацію місцевих органів самоврядування і вже до січня 1926 р. в Східній Галичині було

розпущено близько 80 відсотків сільських і майже всі повітові та гмінні ради.

Для зміцнення окупаційного режиму в Східній Галичині польські власті застосовували політику дискримінації українського населення в господарсько-економічній діяльності, полонізуючи державно-адміністративний апарат шляхом звільнення під різними приводами з роботи службовців і робітників української національності. Звільняли українців з роботи насамперед на залізничному транспорті, на пошті, телеграфі. Так, частка службовців греко-католицького віросповідання у Галичині становила 15,6 відсотка від загальної кількості, робітників на транспорті – 27,1, у промисловості – 30,2, в аграрному секторі – 63,8 [12]. Політичні процеси у Волинському воєводстві визначалися заходами Варшави, спрямованими на інкорпорацію Західної Волині до Другої Речі Посполитої. Польща не зустріла тут такого потужного опору, який чинила українська громадськість у Східній Галичині. Далішня ознака успадкована з імперських часів політична аморфність місцевого українства, низький рівень його національної свідомості. З метою ізоляції Західної Волині від Східної Галичини створили так званий «сокальський кордон», що мав відмежовувати українське населення Волині від східногалицького й узаконити відмінність національної політики в цьому регіоні. Було поставлене завдання не допустити розповсюдження періодичних видань із Східної Галичини, поширення діяльності східногалицьких партій чи організацій.

Серед інших дискримінаційних антиукраїнських заходів чільне місце займало проведення аграрної реформи і безпосередньо пов'язаної з нею аграрної колонізації – створення у Східній Галичині й Західній Волині цивільних та військових сільськогосподарських осадницьких господарств.

Попри всі політичні катаклізми, яких зазнало українське населення в результаті розпаду Австро-Угорської та російської імперій, соціально-економічні умови їхнього життя були вкрай важкими. Землі, які населяли українці, залишались аграрними окраїнами. Внаслідок війсь-

кових дій на території Галичини і Волині в роки Першої світової та польсько-української воєн сільське господарство Західної України зазнало значних збитків, до того ж, йому були властиві, як і для всієї Польщі, феодальні пережитки, в основі яких лежало зосередження значної земельної власності у незначній частини земельних магнатів і без- та малоземелля переважної більшості українського селянства. За даними перепису 1921 р., із 3,26 млн. господарств 2,1 млн. мали 4,5 млн. га, тоді як 19 тис. господарств земельних власників належало 13,6 млн. га. Питома вага малоземельних селянських господарств площею до 5 га становила 64 відсотки [13].

У Східній Галичині ця проблема особливо загострилася. Тут малоземелля було ще масовішим, поміщики так само володіли великими земельними угіддями [14].

У селянському землекористуванні були й інші залишки феодалізму: черезсмужжя і вузькосмужжя, сервітути, поширеним видом яких було право селян за певну повинність випасати худобу й заготовляти для себе паливо в лісах поміщика. Практикували різні форми експлуатації, що базувалися на відробітках і кабалі. Все це служило наглядною ілюстрацією недосконалої аграрної структури.

Шляхи розв'язання наболілих аграрних проблем знайшли відображення в програмах політичних партій різних ідеологічних орієнтацій. Зокрема, у програмі партії націонал-демократів було передбачено: парцеляцію (поділ на дрібні ділянки – парцели), насамперед земель, що перейшли у власність держави, нерентабельних маєтків; спрямування реформи на заохочування продажу земель на парцеляцію і колонізацію; ліквідацію малоземелля та малоземелля польського селянства шляхом колонізації східногалицьких і західноволинських земель та збільшення тут польського населення – «польського стану посідання» [15].

У програмі ППС, ухваленій в травні 1920 р. на XVII конгресі, були виписані положення щодо земельної реформи. Йшлося про відчужування великої земельної власності з наступним забезпеченням нею малоземельного селянства.

Селянська партія «П'яст» на чолі з В. Вітосом домогалася проведення реформи з відчуженням поміщицької землі шляхом викупу за ціною, яку повинен був встановити сенат [16].

Інша селянська партія – «Визволене» висунула вимогу примусової парцеляції поміщицьких маєтків без відшкодування, сподіваючись цим шляхом ліквідувати земельний голод польського селянства [16].

У червні 1919 р. уряд І. Падеревського вніс на розгляд сейму проєкт земельної реформи. Цей правовий акт передбачав створення такого аграрного устрою, який повинен опиратися передовсім на сильні, здорові й здатні до інтенсивного ведення господарства і базуватися на приватній власності різного типу і величини [17].

Сеймова ухвала передбачала створення нових господарств шляхом колонізації, збільшення карликових господарств до нормальних.

Постанова сейму від 10 липня 1919 р. не мала сили закону і навіть не була опублікована у «Щоденнику законів», що, зрозуміло, нікого не зобов'язувало до виконання.

І тільки 15 липня 1920 р. польський сейм ухвалив новий аграрний закон – виконавчі правила до «Основ земельної реформи 10 липня 1919 р.»

Цим актом було передбачено щорічне парцелювання урядом 200 тис. га державних земель, занедбаних маєтків, земель військових спекулянтів і лише в останню чергу поміщицьких господарств, для яких визначено вищу норму землекористування до 60 га в промислових та приміських зонах, 180 га в сільськогосподарських; для західних і східних воєводств – українських і білоруських – до 400 га [18]. Земля понад норму підлягала викупу і була призначена на парцеляцію та осадництво.

17 грудня 1920 року, польський сейм прийняв закон про забезпечення землею солдатів польського війська і поселення військових колоністів у деяких повітах на території Віленського, Білостоцького, Новогрудського, Поліського і Волинського воєводств.

Земельна реформа, яку здійснював польський уряд, принесла мало користі українському селянству, позаяк більшість парцельованих земель відходила до польських селян та до новоприбулих цивільних і військових колоністів. Особливість проведення земельної реформи у Східній Галичині й Західній Волині полягала в тому, що польські політичні кола розглядали її як національно-політичну проблему, в процесі розв'язання якої розраховували перетворити польську національну меншість на переважну більшість і підготувати сприятливий ґрунт для досягнення своїх політичних цілей – асиміляції та полонізації українського населення.

Враховуючи те, що велика земельна власність у Західній Україні належала головним чином польським землевласникам, польський уряд намагався зробити все для того, щоб ця земля потрапила в польські ж руки. Відразу ж після закінчення польсько-радянської війни газета «Monitor Polski» опублікувала статтю Ю. Пілсудського, в якій він звернувся до уряду з вимогою, щоб частина здобутої землі перейшла в руки тих, хто зробив її польською [19].

Лідер селянської партії «П'яст» В. Вітос вважав, що уряд повинен проводити земельну реформу насамперед в інтересах держави, пропонуючи, щоб уся земля, яка підлягає відчуженню у Східній Галичині та Західній Волині понад встановлену норму згідно із законом, відійшла до рук цивільних та військових польських поселенців – завойовників і захисників цієї території.

Східна Малопольща, – говорив В. Вітос, – одна з основ нашої держави, тому вона повинна належати тим, хто її для Польщі здобув, і «чинимо ми так, бо віримо – скільки землі, стільки і вітчизни» [20]. Іншими словами, В. Вітос був на боці тих, хто пропагував і прагнув створити у Західній Україні як цивільні осадництва, так і військові поселення колоністів для «зміцнення національного елемента, оскільки це відповідає життєвим інтересам теперішніх і прийдешніх поколінь» [21].

Програма колонізації українських земель серед перших політичних заходів викликала особливе невдоволення українського населення

ня. Вона ще більше загострила соціальні й національні відносини в Східній Галичині і була однією з головних причин наростання національно-визвольної боротьби українського народу проти польського окупаційного режиму. «Невідповідальна земельна політика супроти українського селянства», – писав «Громадський голос» – причиняється до поглиблення національної ненависті. Український селянин бачить, що польський колоніст стає одразу ж незалежним господарем. Він дістає не менше 15 моргів доброї двірської землі, він забезпечений у кредиті на закупку сільськогосподарських машин і приладів, одержує готовий будівельний матеріал на постановку хати і господарських забудовань».

Велику надію покладали на колонізацію ідеологи націонал-демократів. У 1922 році С. Грабський пропонував шляхом створення осадницьких господарств змінити етнодемографічну ситуацію у Східній Галичині й Західній Волині на користь польської меншості. Був переконаний, що вплив сюди польських емігрантів служитиме асиміляційним чинником і в перспективі знівелює різницю між українським краєм і національною польською територією; рекомендував направити на схід заможних селян, умілих господарів, які «хочуть добитися великого маєтку» [22].

Однак, зважаючи на світову громадську думку, Польща неодноразово оголошувала про готовність поважати права національних меншин у своїй державі. Фактично це було задекларовано в польській Конституції від 17 грудня 1921 р., де Друга Річ Посполита гарантувала всім, незалежно від походження, національності, мови чи віросповідання, захист їхнього майна, прав і свобод [23]. Втім, практичні кроки були діаметрально протилежними.

Весна 1923 року, стала знаковим етапом в історії Польщі. Березнева ухвала Ради Амбасадорів про передачу Східної Галичини до складу останньої остаточно перетворила українське питання на внутрішню проблему Другої Речі Посполитої. Першу, хоч і не зовсім чітко окреслену, програму політики щодо українства в історії відродженої

Польщі висунув прем'єр-міністр польського уряду В. Сікорський. Зокрема, прагнучи залучити на свій бік українських послів під час голосування в сеймі щодо бюджету, обіцяв їм, що при виконанні закону про земельну реформу інтереси українського селянства не будуть ущемлені, якщо послы підтримають бюджет [24]. Однак прем'єр не дотримав слова. Це призвело до відставки голови української парламентської репрезентації А. Васильчука. УПР остаточно перейшла в опозицію. В. Сікорський вважав українську громадськість Волині національно і політично незрілою, заангажованою головним чином соціально-економічними проблемами і пропонував обертися в реалізації політичних заходів на угодовські елементи з числа титульної нації [25].

Державна політика в українському питанні Польської держави отримала подальший розвиток у так званому «пакті Лянцкоронського», укладеному в травні 1623 р. між правими партіями, які утворили блок під назвою Християнська спілка Національної єдності, з одного боку, і партією «П'яст» (згодом іронічно прозваною Хієною) – з іншого [26].

Стосовно західноукраїнських земель засади співпраці польських політичних партій, які підписали цей пакт, передбачали зміцнення тут позицій поляків, зокрема підтримку осадництва (при колонізації особливо увагу рекомендували звертати на регіони, важливі з точки зору воєнної стратегії), польської промисловості, торгівлі, костьолів, польських шкіл тощо. Із 1923 р. щорічний парцеляційний контингент повинен був становити 400 моргів* на потреби цивільної та військової колонізації, забезпечення малоземельного і безземельного селянства. Блок орієнтувався на обмеження місцевого самоврядування і зміцнення державної адміністрації, побудованої на принципах польської державності й національності [27].

Після підписання пакту В. Вітос, який став прем'єр-міністром, визнавав, що умови цієї угоди передбачають утримання згаданих земель у польських руках і заселення цих земель польським елементом [28].

* Морг – 0, 57 га

Уряд В. Вітоса, як, зрештою, і наступні, – В. Грабського, О. Скужинського, доклав чимало зусиль для перетворення осадницьких поселень на важливі асиміляційні чинники. Націонал-демократи звинувачували Ю. Пілсудського та його соратників у недостатній економічній підтримці осадництва і передачі новостворених польських поселень до існуючих гмін, оскільки осадники в такому випадку розчинялися серед українського населення, у зв'язку з чим виникало побоювання, що вони не зможуть виконувати асиміляційну роль. Зокрема, в посланні до уряду від 19 квітня 1923 р. Станіславівський воєвода пропонував створити на основі осадницьких поселень самостійні адміністративні гміни і так зміцнити польський елемент на східних кресах. Рекомендації Станіславівського воєводи передбачали посилення економічної допомоги польським осадникам, будівництво культурно-освітніх закладів, костьолів [29].

Економічно і культурно облаштовані осадницькі поселення повинні були слугувати стимулом для подальшої колонізації, засвідчити вищість польської культури і міцність польського режиму.

Українська парламентська репрезентація виступила проти поселення військових і цивільних осадників у Західній Україні. У червні 1923 р. голова УПР С. Підгірський виступив з промовою, в якій рішуче засудив закони польського уряду, що обмежували національні права українців. Щодо аграрної колонізації він, зокрема, сказав: «Польща завдає кривди українським селянам, коли забирає землю під осадництво і колонізацію, землі, які насправді належать їм». С. Підгірський закликав припинити створення польських осадницьких господарств [30].

Однак сейм не прислуховувався, і колонізація тривала. Прикладом колонізаційних процесів і планів надалі міг служити опус С. Комарницького, чиновника міністерства землеробства, під назвою «Про колонізацію Східної Малопольщі», в якому було зазначено, що колонізація є виразом національної боротьби. Звідси сам проект потрібно реалізувати «суворо таємним способом...», не відкриваючи своїх стратегічних планів. Мотивацією колонізації були ті ж чинники: «Історич-

не загальне право володіння цим краєм століттями; фактичне право власності; обов'язки культурної і цивілізаційної місії на Сході...» [31]. У 1924 р. сенатор Бартошевич закликав продовжити заселення українських земель польськими колоністами: «Польське осадництво на східних землях є, поза сумнівом, потребою державною і національною». Водночас критикував невдало проведену, як на його думку, військову колонізацію і пропонував зміцнювати цивільне і військове осадництво так, щоб не провокувати загострення відносин з українським селянством; рекомендував створити «Товариство опіки над кресами», метою якого повинна стати морально-психологічна та матеріальна підтримка осадників [32].

Принципи аграрної політики відображені в «пакті Лянцкоронського», лягли в основу нового закону «Про виконання земельної реформи», який сейм ухвалив 20 серпня 1925 року. За цим законом уряд зобов'язався провести обов'язковий викуп приватновласницької землі вже не за половину її середньоринкової ціни, а за ціною, яку встановили державні комісії. Практичне ж проведення реформи базувалося на добровільній парцеляції, яку й далі проводили здебільшого самі поміщики за спекулятивними цінами.

Згідно із законом про земельну реформу, максимально вільний у східних воєводствах – західноукраїнських та білоруських, – розмір землеволодіння зменшувався з 900 до 300 га [33]. Для господарств, які займалися вирощуванням технічних культур та визнавалися зразковими, він підіймався до 700 га.

Закон передбачав далі проведення аграрної колонізації східних воєводств. Міністра аграрних реформ, який керував колонізацією і осадництвом, наділили надзвичайним правом на свій розсуд призначати частину або й увесь земельний фонд на колонізацію.

Аграрна політика польського уряду щодо штучної колонізації східногалицьких та західноволинських земель погіршувала і без того важке становище українського селянина. Українська репрезентація в польському сеймі вкотре висловила рішучий протест: «Земля, яку на-

род наш своїм потом і кров'ю цілі віки поливав, належиться тільки нашому українському народові, (...) польське осадництво й колонізація української землі видирає ту землю від безземельного і малоземельного народу та позбавляє його єдиного засобу до життя» [34].

Із травневим переворотом 1926 року до влади прийшов новий уряд С. Бартля, і стали помітними перші ознаки можливого поліпшення польсько-українських відносин. Уряд Бартля визнавав державну політику в українському питанні, що базувалася на концепції націонал-демократії, хибною, вважаючи, що політика примусової колонізації не дає бажаних результатів, радше навпаки, «будить ненависть до Польської держави, гуртує українські національні сили». Прем'єр вважав, що новому урядові належить звернути увагу на соціально-економічні та культурно-освітні потреби українців.

Для реалізації цієї політики при Міністерстві внутрішніх справ був створений відділ національностей на чолі з Г. Сухенек-Сухецьким. Згодом – інститут наукових досліджень з проблем національних відносин, який розпочав видання журналу «Sprawy Narodowościowe», перше число якого вийшло у 1927 р.

Власне, для реалізації нового курсу національної політики на посаду волинського воєводи був призначений у липні 1927 р. Г. Юзефський, одним із найближчих соратників Ю. Пілсудського. Г. Юзевський вважав, що так звана проблема національних меншин може бути вирішена шляхом створення умов, в яких мешканці непольського походження почуватимуться себе комфортно, а відтак це сприятиме вихованню у них почуття лояльності до Польської держави [35].

В аграрній галузі волинський воєвода підтримував цивільне і військове осадництво, водночас протегуючи місцевим селянам в отриманні земельних наділів. У принципі це не суперечило офіційній доктрині польського уряду щодо сільськогосподарського осадництва, згідно з якою польська колонізація мала бути сильною не стільки кількісно, скільки якісно.

У січні 1932 р. польський сейм схвалив законопроект, що передбачав загальну військову колонізацію східних воєводств [36]. За законом створювали новий запас земель для забезпечення ними військових колоністів. Йшлося про заснування близько 600 осадницьких господарств з володінням до 45 га землі кожному.

Окрім того, закон дозволяв Міністерству аграрної реформи безплатно розподіляти землю з фонду тим військовим, яким відповідно до закону від 17 грудня 1920 р. належали земельні наділи, але з тих чи інших причин вони їх поки що не отримали. Місцевим адміністраціям надали право міняти військовим осадникам гірші землі на кращі та виплачувати по 500 злотих компенсації за переселення. Для покриття витрат, пов'язаних із реалізацією нового законопроекту, був створений спеціальний фонд. Військових колоністів також фінансувало створене у червні 1934 р. у Львові «Земельне парцеляційне товариство» з фондом 800 тис. злотих [37].

У пояснювальній записці до законопроекту від січня 1932 р. було відображено концепцію «кресової» аграрної політики уряду Польщі на 30-і роки. Її суть полягала у збереженні та зміцненні «польського стану посідання», чого можна було досягнути, як вважали, шляхом:

а) продовження аграрної колонізації; б) збільшення карликових земельних наділів польських господарств; в) відповідного добору та розселення осадницького елемента й зміцнення його як якісно, так і кількісно; г) забезпечення тривалості осаджуваних осадників шляхом недопускання та запобігання продажі ними своїх земельних наділів [38].

Про наступні масштаби колонізації можна судити з того, що лише в Тернопільському воєводстві передбачали шляхом примусової і добровільної парцеляції виділити 100 тис. га землі для 40 тис. осадницьких господарств. Це дало б змогу збільшити кількість поляків на 200 тис. осіб. Рекомендували створювати осадницькі господарства насамперед навколо повітових міст, уздовж залізничних колій і вузлових станцій [39].

Дискримінаційну національну політику польського уряду щодо українського населення іноді ставили під знак запитання. У польському політикумі були діячі, які розуміли необхідність проведення гнучкішої, толерантнішої державної політики в українському питанні й закликали до зважених кроків у її здійсненні. Польський політик і публіцист Т. Голувко писав: «Національні меншини можна прив'язати до Польщі ні за допомогою виняткових заходів і законів, ні репресіями, а якнайширшими свободами і розумною, доброзичливою толеранцією». Він піддав критиці насильницькі асиміляційні проекти щодо українського населення [40].

«Ставлення до кресів, – зазначав також відомий польський історик і публіцист Л. Василевський, – мусить бути трактоване під кутом зору бачення інтересів їх мешканців...», тому з «програми кресової політики має бути усунене все, що призводить до переслідування чи обмеження прав тих меншостей» [41].

До середини 1930-х рр. стали помітними деякі ознаки компромісу в польсько-українських відносинах. До цього схилилася частина керівництва УНДО (Українське Національно-Демократичне Об'єднання) – партії, яка була найактивнішою в Східній Галичині у той період. Угодовське крило УНДО під благовидним приводом пропонувало тимчасово відмовитися від боротьби проти польського режиму і спрямувати головні сили для підготовки визвольних змагань на Наддніпрянщині.

Та переговори, які відбулись 25 лютого 1931 р. між керівництвом УНДО і польським урядом, не дали якихось результатів. Ще свіжими були спогади про «пацифікацію», що посилювало антипольські настрої серед українців. З іншого боку, польська сторона на цьому етапі відходила від компромісу, не бажала нічого змінювати в польсько-українських взаєминах. Це проявилось хоча б у подальшому поширенні двомовних (утраквістичних) шкіл, відмові в кредитуванні української кооперації та рільництва, у забороні діяльності українських культурно-освітніх товариств, у зміні виборчої ординації з метою за-

безпечення переваги полякам під час виборів до місцевих самоврядів, у зміцненні «сокальського кордону» між Галичиною і Волиню.

Щоправда, у травні 1935 р. було укладено угоду про нормалізацію. В листопаді того ж року на засіданні Кабінету міністрів Польщі обговорювали «Українські постулати» нормалізації українсько-польських відносин. На засіданні прийняли рішення, за якими, не змінюючи основних принципів національної політики в Західній Україні, уряд дозволив вжити термін «український» (поруч із дотеперішнім «руський») і запровадити у місцевостях з польським та українським населенням польські й українські написи на дорожніх покажчиках, самоврядних установах, на посвідченнях і печатках; створити кафедру української літератури у Львівському університеті, перевести державну гімназію в Тернополі на українську мову навчання, а приватній українській гімназії в Тернополі надати статус державної [43].

Щодо аграрного питання, то не було прийнято жодної постанови. Засідання Кабінету міністрів обмежилось заявою міністра сільського господарства про те, що при реалізації земельної реформи 25 земельних угідь будуть розparcelьовані між українськими селянами [44].

Ці поступки були незначними. Дискримінаційна політика щодо українців тривала. Більше того, у грудні 1935 р., при Кабінеті міністрів був створений Комітет у справах національностей, який повинен був зайнятися реалізацію державного плану «зміцнення польськості» на Сході [45].

У лютому 1936 р. стало очевидно – політика «нормалізації» не принесла певних принципових змін у польсько-українських стосунках. Крах надій розпочався тоді, коли Комітет у справах національностей відкинув вимогу про територіальну автономію [46].

Наприкінці року Українська парламентська репрезентація надіслала урядові записку під назвою «Криза нормалізації польсько-українських стосунків», де, посилаючись на численні факти, доводила, що польська адміністрація продовжує дискримінаційну політику щодо українців, було підкреслено, що продовження такої політики може

мати непередбачувані наслідки «як для Польської держави, так і для українського народу». Крім територіальної автономії для українських земель у Польській державі, документ вимагав припинення осадницької колонізації, надання субсидій культурним, освітнім, науковим, господарським та спортивним організаціям, дозвіл українцям влаштовуватися на державну службу тощо [47].

Причиною ескалації польсько-українських стосунків у другій половині 1930-х років стала так звана політика «зміцнення польськості на Сході», ініціаторами якої виступили маршал Е. Ридз-Смігла та міністр військових справ Т. Каспжицький. З метою реалізації цієї політики був створений Надзвичайний секретаріат польських громадських організацій, який створив координаційні комітети, що базувалися в Любліні та Львові. На чолі комітетів стояли військові. Так, люблінський комітет очолював генерал Б. Ольбрихт, львівський – генерал М. Токажевський-Карашевич.

У діяльності комітети опиралися на Товариство розвитку східних земель, Союз дрібної шляхти, Союз стрільців та ін. Завдання, які ставили перед собою ці комітети, полягали в тому, щоб «герметичніше закрити» Волинь від впливу націоналістичної Галичини, тобто зміцнювати «сокальський кордон»; підтримувати регіоналізм серед лемків, бойків, гуцулів; з прикордонних територій, які вважали стратегічними, вислати певні українські елементи, зокрема лісників, працівників пошти та комунікацій; домогтися збільшення польського елемента в східних воєводствах за рахунок осадницької колонізації [48].

У другій половині 30-х років польський уряд прийняв рішення не лише продовжити, а й посилити колонізацію українських земель, відтак вжити рішучих заходів проти продажу землі колоністами землі українським селянам [48].

Господарська рада при уряді в 1939 р. тільки у Тернопільському воєводстві передбачала створення 12 тис. осадницьких господарств, що дало б змогу збільшити кількість польського елемента у воєводстві ще на кілька тисяч [49].

Національна політика Польщі на окупованих нею українських землях протягом усього міжвоєнного періоду мала антиукраїнський характер. Дискримінацію українців у національній, господарській, культурно-освітній сферах підняли в ранг державної політики. Розглядаючи українські землі як невід'ємну частину своєї держави, урядові кола Польщі ігнорували елементарні національні права місцевого населення. В контексті шовіністичної національної політики, основу якої становила ідеологія історичної та культурної вищості польської нації над іншими народами, аграрне осадництво займало значне місце як важливий політичний, соціальний, економічний важіль, спрямований на збільшення польського елемента в Східній Галичині й Західній Волині – соціально-політичної опори польського режиму. Створення польських осадницьких господарств в аграрно перенаселених східних воєводствах служило дестабілізуючим чинником в українсько-польських стосунках, призводило до загострення національно-політичних протиріч у Західній Україні.

Список використаних джерел до розділу 1

1. Wasilewski Leon. Istotna liczba Ukraińców w Polsce. // Sprawy Narodowościowe. – 1927. – № 1. – S. 232.
2. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. – К., 1993. – С. 248.
3. Akty i dokumenty dotyczące granic Polski na konferencji pokojowej w Paryżu 1918 – 1919. Zebrane i wydane przez Sekretariat Cenehny Delegacji Polski. Część III. Shrawa Galicji. – Paryż, 1926. – S. 27, 95, 96.
4. Druga Rzeczpospolita. Wybór dokumentów. – Warszawa, 1988. – S. 122.
5. Torzecki Ryszard. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923 – 1929. – Wrocław, 1988. – S. 20.
6. Torzecki Ryszard. Polacy i ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej. – Warszawa, 1993. – S. 11.
7. Bartoszewicz I. Znaczenie polityczne kresów Wschodnich dla Polski. – Warszawa, 1924. – S. 13.

8. Dmowski R Mysli nowoczesnego Polaka. – Lwów, 1907. – Wyd 1. – S. 101; Stowarzyszenia polityczne w Polsce. – Siedlce, 1929 – S. 32.
9. Cit. Za: Wapiński Roman. Roman Dmowski. – Lublin, 1989. – S. 277.
10. Дашкевич Я. Для кого дорога до нікуди? Про польсько-українські відносини в минулому та сучасному // Україна. Наука і культура. – К., 1993. – Вип. 26 – 27. – С. 53 – 73.
11. Biuletyn polsko-ukrainki. – 1934. – №.28. – S. 10.
12. Statystyka Polski. – Warszawa, 1925. – Т.IV. – S. 22.
13. Ciepelewski I Polityka agrarna rządu polskiego w latach 1929 – 1935 – Warszawa, 1968. – S. 14.
14. Weinfeld I. Tablice statystyczne Rzeczypospolitej Polskiej. – Warszawa-Bydgość, 1923. – S. 45.
15. Druga Rzeczpospolita. Wybór dokumentów. – Warszawa, 1928. – S. 50 – 51.
16. Stowarzyszenia polityczne w Polsce . – Siedlce, 1929. – S. 54.
17. Reforma rolna. Ustawy i Rozporządzenia dotyczące ustroju Rolnego Rzeczypospolitej Polskiej. – Warszawa, Wrzesień, 1919. – S. 11.
18. Zaworski J. Reforma rolna. Tekst ustaw i rozporządzen. Kraków, 1926. – S.30.
19. Piłsudski J. Pisma zbiorowe. – Т. 5. – S.176.
20. Witos W. Wybór pism i mów. – Lwów, 1939. – S. 237.
21. Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі – ЦДІА України у м. Львові). – Ф. 581. – Оп. 1. – Спр. 95. – Арк. 10.
22. Grabski S. Z zagadnień polityki narodowo-państwowej. – Warszawa, 1925. – S. 34 – 35.
23. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. – Poznań, 1921. – S. 27.
24. Torzecki Ryszard. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923 – 1929. – Kraków, 1989. – S.23.
25. Гон Максим. Волинь у складі Речі Посполитої. // Політика і час. – 2002. – № 6. – С. 85.
26. Buszko Józef. Historia Polski. – Warszawa, 1984. – S. 242.
27. Druga Rzeczpospolita. Wubór dokumetów. – S. 173, 176, 177.
28. Piast. – 1923. – 29 czerwca.
29. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф. 1. – Оп. – 52. – Спр. 193. – Арк. 15. – Спр. 2937. – Арк. 6 – 6а.
30. Sprawozdanie stenograficzne Sejmu. 42 posiedzenie z 2.06. 1923 r. – S. 68.

31. Цибко О. Г. Революційно-визвольна боротьба трудящих Західної України за возз'єднання УРСР (1934 – 1939 рр.). – Львів, 1956. – С. 19 – 20.
32. Bartoszewicz I. Znaczenie polityczne kresów wschodnich dla Polski. – Warszawa, 1924. – S. 31, 38, 39.
33. Dzienik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1926. – №1.
34. Діло. – 1925. – 1 січня.
35. Przegląd Wołyński. – 1928. – 29 липса. – № 31.
36. Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). – Ф. 2 сч. – Оп. 1. – Спр. 875. – Арк. 40.
37. Діло. – 1932. – 17 лютого; 1934. – 3 червня.
38. Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО). – Ф. 231. – Оп. 6. – Спр. 2742. – Арк. 14.
39. Там само. – Арк. 14, зв.15.
40. Holuwko T. Kwestia narodowościowa w Polsce. – Warszawa, 1922. – S. 10, 36, 40.
41. Wasilewski L. Sprawa kresów i mniejszości narodowych w Polsce. – Warszawa, 1925. – S.24.
42. Діло. – 1930. – 28 листопада.
43. ДАІФО. – Ф. 2сч. – Оп.1 сч. – Спр. 1303. – Арк. 1,2,65,68.
44. Там само. – Арк. 66.
45. Torzecki Ryszard. Polacy i ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej. – S.13.
46. Бурковська І. Проблема польсько-українського політичного компромісу в діяльності українського національно-демократичного об'єднання (1925 – 1935) // Розбудова держави. – 1997. – № 1. – С. 32.
47. ДАЛО. – Ф.1. – Оп. 51. – Спр. 491. – Арк. 3 – 25.
48. Torzecki Ryszard. Polacy i ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej. – S.14.
49. ДАТО. – Ф.231. – Оп.6. – Опр. – 2781. – Арк.30.
50. Там само. – Спр. 2739. – Арк. 6 зв.

Розділ 2.

ГЕОГРАФІЯ І МАСШТАБИ ЦИВІЛЬНОЇ ТА ВІЙСЬКОВОЇ АГРАРНОЇ КОЛОНІЗАЦІЇ

Після скасування панщини сільське господарство Західної України ставало дедалі більше торгово-підприємницьким, капіталістичним. Проте розвиток капіталістичних відносин на селі гальмувався колоніальним становищем і загальним низьким рівнем промисловості краю, а також значними залишками феодалізму, притаманними сільському господарству не тільки Західної України, а й Польщі.

В основі недосконалої аграрної структури було поміщицьке землеволодіння. За даними загального перепису 1921 р., в Другій Речі Посполитій 30 тис. поміщиків належало 47,3 відсотка всієї землі, тоді як 2,1 млн. селянських господарств – лише 14,8 відсотка [1].

У 1921 р. в Західній Україні нараховувалося 6917,9 тис. га угідь, з яких 2340, 5 тис. га (33,8 відсотка всієї площі) належало 2816 поміщикам. Великим землевласником була держава, якій належало 557,2 тис. га землі, головним чином лісових масивів, що становило 8 відсотків площі угідь [2]. Решта угідь статистика відносила до дрібної власності, що належала 1104711 селянським господарствам та іншим дрібним власникам. Причому, в даному випадку переважали малоземельні селянські господарства розміром від 0,5 до 5 га, які становили 79,8 відсотка від загальної кількості, від 5 до 10 га – 14,4, від 10 до 20 га – 3,7, а запас землі, що міг бути призначений на потреби земельної реформи, становив не більше 900 тис. га [3].

Земельна реформа, основи якої затвердив сейм, передбачала створення такого аграрного устрою, який би спирався «в першу чергу на сильні, здорові й здатні до інтенсивного виробництва селянські господарства, що ґрунтуються на приватній власності різного типу і вели-

чини» [4]. Згідно з «Основами земельної реформи» правом придбати землю могла скористатись особа, яка була спроможна організувати самостійне господарство, тобто мала засоби для його створення. Таким чином, земельна реформа відкривала можливість насамперед заможним господарям або тим, хто мав кошти на заведення господарства.

Проведення земельної реформи і перебудова селянського землекористування в Західній Україні були тісно пов'язані з польською осадницькою колонізацією.

Земельними наділами цивільних і військових колоністів під час парцеляції (поділ відчуженої землі на дрібні ділянки-парцели) забезпечували на підставі закону про земельну реформу й закону про безплатне наділення землею офіцерів та жовнірів польського війська, які звільнялися зі служби. Польський уряд не зважав на проблеми українського села і практично спрямував парцеляційний процес у русло колонізації українських земель – забезпечував землею насамперед прибуваючий елемент та місцевих польських селян. І хоча тоді Польща вважалася тимчасовим окупантом українських земель, проте закон про земельну реформу був ухвалений з виразною тенденцією колонізації. Нехтуючи правами і потребами місцевого населення, «варшавська влада розпочала в ім'я девізи Вінцентого Вітоса, який бажав плугом польського хлопа означити східні межі Польщі, колонізацію Східної Польщі» [5].

Українські політичні кола засуджували такий характер парцеляції та земельної реформи взагалі, вважаючи, що Галичина «є тільки під тимчасовою окупацією Польщі, й галицькі українці мають право на самовизначення» і «тому Польща не має права переводити в Галичині ні бранки, ні виборів, ні ніяких інших більшої ваги справ...» [6]. Очевидно, що від самого початку польська колонізація посилювала «конфлікт між інтересами місцевого населення і інтересами польського панування» [7].

До прийняття у 1920 р. нового аграрного закону – виконавчих правил до «Основ земельної реформи» державну парцеляцію прово-

дили у незначних розмірах. У фонд держави протягом 1919 – 1920 рр. було передано 576,5 тис. га безгосподарних та інших земель, а розпарцельовано і продано селянам Польщі лише 50 тис. га [8].

З остаточним прийняттям закону про земельну реформу вся державна машина від сейму й уряду до повітових властей із повною силою запрацювали на здійснення сільськогосподарської колонізації Східної Галичини і Західної Волині. Сеймова ухвала передбачала створення Державного парцеляційного фонду, що перебував у розпорядженні Головного земельного управління. Справами колонізації займався відділ, створений при Міністерстві рільництва. З 1923 р. загальне керівництво і контроль за виконанням земельної реформи здійснювало Міністерство аграрної реформи, а на місцях – окружні та повітові земельні управління і комісії [9].

Кредитуванням земельної реформи займався створений у 1919 р. Державний сільськогосподарський банк, через який переказували кошти, відпущені польським урядом. Банк теж мав право самостійно проводити парцеляцію, скуповуючи розпарцельовані приватні маєтки. Однак цей аспект його діяльності не мав суттєвого значення, оскільки землевласники вважали вигіднішим для себе парцелювати і збувати землю без посередництва банку. У зв'язку зі значною різницею цін у Східній Галичині й на заході Польщі (продавши на заході 1 – 2 морги, осадник міг набути 3 – 4 морги у Галичині) бажаючих придбати земельні ділянки було багато.

Під прикриттям парцеляційних товариств відбувалася шалена спекуляція землею. У спекулятивних операціях брали участь не тільки поміщики, а й керівники політичних партій, депутати сейму. Так, у Ковельському повіті маєток Ружин площею 2 тис. га придбали п'ять депутатів з «П'ясту», які за спекулятивною ціною розпарцелювали його між польськими селянами. Лідер цієї партії В. Вітос купив маєток у Тарнавському повіті площею 392 га орної землі та лісу. Родичі В. Вітоса за безцінь придбали у Тернопільському воєводстві 840 га землі, яку потім продали українським селянам по триста дол. за морг [10].

Спекуляцією та хабарництвом займались і численні чиновники земельних управлінь. Про це депутати сеймового клубу від Польського строніцтва народного (ПСЛ) у запиті до міністра аграрної реформи 22 жовтня 1923 р. писали, що ще навесні цього року Головному земельному управлінню були передані документи, котрі свідчили про хабарництво у Східній Галичині. Але й ці звинувачення не були вивчені, хоча впливають дедалі нові факти, що проливають світло на нездорові відносини, які продовжують панувати у згаданому управлінні [11].

Великі землевласники парцелювали найгірші землі, щоб отримати кошти для налагодження у своїх господарствах прибуткового виробництва. Саме в 1921 – 1924 рр., коли відбудовували сільське господарство, поміщики Східної Галичини продали дрібними парцелями найбільше своїх земель. Протягом наступних років у парцеляційний обіг надходило дедалі менше землі, внаслідок чого ціни на неї невпинно зростали, забезпечуючи землевласникам великі прибутки. Власне, земельний голод значної частини селянства та потурання уряду зловживанням і спекуляціям навколо парцеляції створили земельним магнатам та парцеляційним товариствам сприятливі умови для підвищення цін на землю, які у східних воєводствах зросли з 17 дол. за га в 1920 р. до 140 дол. у 1928.

Приватну парцеляцію в Західній Україні проводили самі землевласники або парцеляційні спілки та банки під наглядом земельних управлінь. У Східній Галичині парцеляцією і продажем земельних ділянок займалися парцеляційне товариство «Земля»; Галицький поміщицький кредитний банк, який створив у Львові «Відділ парцеляційний»; Аграрно-осадницьке товариство, котре заснувало у Кракові бюро для вербування польських колоністів із центральних воєводств Польщі до Східної Галичини і Західної Волині; Польське бюро парцеляційне; Подільська спілка поміщиків; Дисконтний банк; товариство «Польська Глеба», осадницько-парцеляційна спілка «Парцеля», Акційне товариство в Ланцуті з філіями у Львові та м. Копичинцях Тер-

нопільського воєводства; Народна парцеляційна спілка; Бюро обробітку землі та ін. [12].

Найінтенсивніше парцелювання безгосподарних та поміщицьких земель припало на 1920 – 1925 рр. Протягом цього періоду в Польщі було розпарцельовано 690 тис. га (5 відсотків площі великих землевласників), з них менше третини припадало на державну парцеляцію. Натомість землевласники за цей же час продали 472 тис. га шляхом приватної парцеляції [13].

20 серпня 1925 р. польський сейм прийняв новий аграрний закон «Про виконання земельної реформи». Відповідно до цього документа уряд повинен був протягом найближчих десяти років щорічно виділяти на здійснення земельної реформи до 200 тис. га державних і приватновласницьких земель, з яких земельні управління на місцях мали право виділяти земельну площу на окремі господарства до 60 га, а в Західній Україні – до 75 га для створення зразкових господарств фермерського типу. Площа селянських господарств могла збільшуватися до 20 га, а в східних воєводствах – до 55 га. Закон вимагав, щоб ці господарства були здатними до прибуткового виробництва. Загалом за 1919 – 1935 рр. у Польщі було розпарцельовано 2 млн. 325991, 4 га. З них на державну парцеляцію припадало 566309 га, на державний сільськогосподарський банк – 73606, шляхом приватної парцеляції було збуто 1 млн. 533992,5 га [14].

Щодо західноукраїнських земель, то парцеляція тут була відверто осадницькою, особливо в 1920 – 1924 рр. Її здійснювали насамперед з метою забезпечення землею польських осадників та селян, і лише в останню чергу частину землі використовували для забезпечення потреб місцевого українського селянства.

У Східній Галичині найвищий пік парцелювання спостерігався у 1922 і 1923 рр., коли було розпарцельовано відповідно 35368 га і 53287,6 га. У другій половині 1920-х рр. найбільше було розпарцельовано у 1927 і 1928 рр. – 24 тис. га. Але вже у першій половині 1930-х рр. кількість

парцельованих земель дедалі зменшувалася. Так, якщо у 1932 р. цей показник становив 17315,9 га, то вже у 1935 р. – 7840 га [15].

У Волинському воєводстві приватну парцеляцію найактивніше проводили протягом трьох перших років після прийняття закону про військову колонізацію від 17 грудня 1920 р. Зокрема, у 1921 р. було розпарцельовано 16965 га, у 1922 – 22902, у 1923 – 21181 га. Протягом наступного періоду лише у 1928 р., напередодні економічної кризи, спостерігалась активна парцеляція – 22509 га [16]. Відтак, у першій половині 1930-х рр. під парцеляцію потрапляло дедалі менше землі.

Всього у Західній Україні з 1919 до 1935 р. було розпарцельовано 624 тис. га землі, з яких на Східну Галичину припадало 315,6 тис. га, на Волинське воєводство – 308,4 тис., що становило 23 відсотки загальної площі земельних володінь, котрі мали більше норми [17].

У Львівському воєводстві з 1919 до 1935 р. держава розпарцелювала і продала 358,3 га, сільськогосподарський банк – 456,4 і приватні особи – 103502,7 га. У Тернопільському воєводстві держава взагалі не браала участі в парцеляції, а через посередництво сільськогосподарського банку було продано 504,1 га, приватним шляхом – 159363,7 га [18]. У Станіславівському воєводстві із загальної кількості 51381 га держава розпарцелювала і продала 476,6 га, сільськогосподарський банк – 85,9 га, і приватно – 505818,7 га [19]. Подібна ситуація спостерігалась і у Волинському воєводстві. Із 308,4 тис га держава розпарцелювала і продала 46627 га, сільськогосподарський банк – 15967,8 га і безпосередньо землевласники через товариства та спілки – 192192,1 га [20].

Із парцеляційного обігу в 1919 – 1935 рр. у Східній Галичині на створення самостійних господарств польських колоністів і місцевого населення було використано 108244 га, що становило 34,3 відсотка загальної площі розпарцельованої землі. На ній організовано 21689 господарств, кожне з яких придбало в середньому 5 га [21]. Середня площа самостійного господарства, створеного внаслідок парцеляції на Волині, була вдвічі більшою, ніж у Східній Галичині, й становила 9,8 га на двір [22]. Якщо за кількістю придбаної землі судити про еконо-

мічну силу селян, то вже з цих середніх даних можна дійти до висновку, що серед новоселів у Східній Галичині переважали господарства дрібних селян (здебільшого польських колоністів), а на Волині – міцних середняків. У числі «самостійних господарств» виникало і багато нових заможних самодостатніх господарств.

У 1936 – 1938 рр. парцелювання поміщицької землі зменшується. Так сталося тому, що внаслідок економічної кризи 1929 – 33 рр. згасла гарячкова погоня за землею, характерна для 1920-х років. Брак коштів у селянства, заборгованість їхніх господарств зумовили велику пропозицію землі, а потрібної кількості покупців не знаходилося. До того ж, ринкові ціни на землю були високими і навіть зростали, тоді як ціни на сільськогосподарські продукти залишалися низькими, внаслідок чого земля стала менш доступною для покупців.

Здійснення закону про земельну реформу дало польським урядовим колам змогу проводити планомірну осадницьку колонізацію українських земель. Власне, колонізаторський характер реформи визначав головну особливість реалізації її у Західній Україні.

Цивільні осадники, яких власті вербували з польського селянства, купували земельні ділянки за ринковими цінами відповідно до закону про земельну реформу від 15 липня 1920 р. Вже до цього часу цивільні колоністи придбали земельні ділянки у 145 населених пунктах Галичини. Так, у Бродівському повіті Тернопільського воєводства були колонізовані села Рожнів, Ясенів, Корсів, Ремнів, Шнирів, Королівка, Нижня Кадлубиска, Клекотів, Новачина, Бережанському – Августівка, Ценів, Конюхи, Вербівчик, Каплинці, Криве, Кальне, Юзефівка.

У Борщівському та Бучацькому повітах така доля спіткала Слов'ятин, Мельницю, Трибухівці, Рібчиці, Помірці, Озеряни, Монастирська. У тому ж Тернопільському воєводстві осадники придбали земельні наділи в селах Гусятинського, Золочівського, Зборівського, Збаразького, Підгаєцького, Перемишлянського, Кам'яно-Струмилівського, Радехівського, Скалатського, Тернопільського та Чортківського повітів. У Львівському і Станіславівському воєводстві

вах, де кількість осадників була порівняно меншою, їхні господарства виникли у Бібрському, Городоцькому, Жовківському, Калуському, Львівському, Радехівському і Рудківському повітах. У Коломийському повіті на користь колоністів було розparcelьовано 14 фільварків. Господарства осадників започаткувалися також у Станіславському, Тлумачському, Чесанівському, Товмачському і Яворівському повітах [23].

Колоністи придбали близько 69000 га землі, на яких поселилися 12 тис. польських сімей. На цьому першому етапі фактично вся розparcelьована земля стала власністю приїжджих польських осадників, яких із членами сімей нараховувалося майже 60 тис. [24].

У польській колонізаційній політиці 1920-х рр. можна відзначити ще два яскраво виражених етапи. Перший – від 1920 до 1923 р., другий – з 1924 до 1928 р. На першому етапі на основі таємних інструкцій Головного земельного управління весь земельний запас був призначений тільки для осадницьких господарств. Це стало відомим, зокрема, під час судового процесу в Тернополі проти одного з повітових земельних комісарів – Піхурського – за зловживання службовим становищем і хабарництво.

На згаданому процесі також виявилось, що певна частина польських колоністів займалася відвертими спекулятивними махінаціями. Використовуючи широку державну фінансову допомогу і всілякі пільги, осадники розглядали колонізацію як спосіб особистої наживи і за першої вигідної умови намагалися продати землю українським селянам із великим зиском для себе [25].

Кількість розparcelьованих маєтків – фільварків на першому етапі збільшилася з 143 до 470, а розмір земельної площі, яку поляки придбали у Львівському, Станіславському і Тернопільському воєводствах, становив 160 тис. га [26].

На другому етапі здійснення земельної реформи і парцеляції польський уряд змушений був зважати на настрої українського селянства, якому було дозволено набувати землю під час парцеляції, правда, за високу ціну. Але до середини 1920-х рр., коли ціни на землю ще

не були дуже високими, основну масу власників набутих парцелів становило прийшло польське населення. Серед покупців земельних ділянок на нього припадало 75 – 50 відсотків. До певної міри це пояснювалося «патріотичною» позицією «польських землевласників, які парцелювали або віддавали в парцеляцію свої маєтки з ригористичним урахуванням правила, що польська земля повинна перейти в польські ж руки» [27].

Майже половина осадників, які прибули у Східну Галичину, придбала землю в Тернопільському воєводстві, де ціна на неї була значно нижчою, ніж у Краківському чи західних повітах Львівського, звідки рекрутувалася значна частина колоністів. За словами представника земельного управління Тернопільського воєводства на з'їзді повітових старост у травні 1932 р., це був здебільшого «елемент несерйозний, який шукав легких заробітків через земельні спекуляції, і почав продавати набуту землю, як тільки ціна на неї зрівнялася на всій території Польської держави» [28]. Осадники походили із Сілезії, південних повітів Кельцького, Люблінського воєводств, «без капіталу, без знання сільськогосподарської техніки і без тої ідеальної любові до землі, яка є властивою для українського селянина» [29].

Найбільше скупчення цивільних осадників в Тернопільському воєводстві спостерігалось у Підгаєцькому, Бережанському, Буцацькому, Бродівському та деяких інших повітах. Зокрема, в Підгаєцькому повіті у 1919 – 1926 рр. було розпарцельовано близько 18 тис. моргів*, а кількість колоністів, які купили землю з парцеляції, досягла 4 тисяч. У Бережанському повіті кількість розпарцельованої землі становила 13311 моргів, і придбали її 2856 осадників. До найбільш сколонізованих також належали Золочівський, Перемишлянський Тернопільський повіти. Осади здебільшого групувалися по 8 – 30 господарств кожна. Всього з 1919 до 1926 р. у Тернопільському воєводстві було виділено

* 1 морг – 0,57 га

для цього 165881 морг (близько 90 тис. га), з чого придбали земельні наділи 28195 власників, із яких більше 10 тис. осадників [30].

У звіті Тернопільського воєводського управління про стан землеробства у воєводстві за 1931 р. зафіксовано, що переважна частина осад на території цього воєводства створювалася під кутом зору задоволення партійно-політичних інтересів. Більшість колоністів прибули «без фінансів і вже на початку свого господарювання навчилися просити різні позички та дотації на облаштування господарства» [31].

Польські цивільні осадники, які прибували у Тернопільське воєводство і купували тут земельні наділи, поселялися переважно у селах з українським населенням, викликаючи тим самим невдоволення, а почасти й злобу і ненависть у місцевих жителів. На території Чортківського повіту було організовано 9 поселень осадників, які володіли 188 господарствами та 2031 моргом орної землі. З 9 поселень тільки одне утворювало окрему гміну – Барточівка, в якій нараховувалося 61 господарство, з них 12 господарств українських селян. Після Барточівки найбільше скупчення осадників було в Косцюшківцях – 22 господарства. У гміні Свидова нараховувалося 17 осадницьких господарств. Наплив польських колоністів на територію Перемишлянського повіту розпочався відразу ж після оголошення земельної реформи. У 1931 р. тут було 209 осадницьких господарств. У Підгаєцькому повіті на 1928 р. у с. Богатківці було створено 52 осадницьких господарства, у Глиноводах – 40, Юстинівці – 31. У Бережанському повіті в селах Глинне, Конюхи разом нараховувалося 150 господарств польських колоністів. У у гмінах Біла і Великий Глибочок Тернопільського повіту придбали земельні ділянки 30 сімей осадників, у гміні Прошова – 24 осадники. У тому ж Тернопільському повіті протягом 1920-х рр. створили 3 осади, розташовані за 3 – 5 км одна від одної [32].

На території Тернопільського воєводства були села і гміни, де концентрація осадницьких господарств стала особливо високою. Вже у 1923 р. в с. Ярчівцях Зборівського повіту створили 106 таких господарств, у с. Оришківцях Копичинського повіту – 82 господарства [33].

У Львівському воєводстві вихідним пунктом польської аграрної колонізації став Львів, звідки у західному і південно-західному напрямках розміщувалися осадницькі поселення. Цивільні осадники влаштовувалися здебільшого компактно на кращих землях поблизу міст і залізниць, шляхів комунікацій. Найактивнішими були поселення по лінії Перемишль – Мостиська – Львів. Від околиць Перемишля проліг напрямок польських колоній – до Добромиля, Хирова, Рудок, Комарного. Спостерігалися ще два сильних напрямки осадництва. Один із них тягнувся від Синяви Ярославського повіту через Любачів, Рава-Руську, Белз, Сокаль до Синяви; інший йшов по лінії Римарів – Балігруд – Більче. Великий приріст польського населення за рахунок аграрної колонізації спостерігався в Перемишлянському повіті, де до 1934 р. було створено 710 осадницьких господарств, у Сокальському – 697, Рава-Руському – 317, Ярославському – 297, Бібрському – 289, Яворівському – 180, Львівському – 269, Мостиському – 245, Рудківському – 167, Самбірському – 121 [34].

У Станіславівському воєводстві за рахунок колонізації кількість польського населення зросла, особливо в Рогатинському, Коломийському, Тлумацькому, Городенківському, Калушському, Стрийському і Надвірнянському повітах [35].

До кінця 1934 р. у трьох воєводствах Східної Галичини було створено 756 осадницьких поселень із 14807 господарствами, у власність яких перейшло близько 80000 га землі. На одне господарство припадало в середньому 5,5 га. Зокрема, в Тернопільському воєводстві було створено 352 осад, де функціонувало 7626 господарств, які користувалися 43 тис. га, у Львівському – 285 осад, 4661 господарство з 24 тис. га землі, у Станіславівському – 119 осад із 2520 господарствами та 13 тис. га землі [36].

Таким чином колоністи осіли у прикордонних із польськими етнічними землями Любачівському, Сяноцькому, Жешувському, Ярославському, Перемишлянському, Мостиському, Яворівському і Городецькому повітах; львівсько-подільських Бережанському, Чортківському,

Копичинському, Львівському, Підгаєцькому, Перемишлянському, Рудківському, Скалатському, Тернопільському, Збаразькому, Золочівському Зборівському повітах; розташованих північніше від Львова Бродівському, Радехівському, Кам'янка-Струмилівському, Рава-Руському, Сокальському, Жовківському; в наддністрянських Борщівському, Бібрському, Бучацькому, Городенківському, Рогатинському, Станіславівському, Заліщицькому, Жидачівському, Тлумачівському; прикарпатських Дрогобицькому, Долинському, Калуському, Коломийському, Надвірнянському, Стрийському, Снятинському повітах [37].

Якщо про економічну силу осадників судити з величини їх земельних ділянок, то вже за цим середнім показником можна зробити висновок, що серед новоселів у Східній Галичині переважали господарства дрібних колоністів. Незаможні селяни, які продали свої наділи в Польщі і поселились у трьох східногалицьких воєводствах, потрапили в кабальні борги, а тому їхнє господарське становище не поліпшилось, як вони сподівались, а продуктивність була здебільшого нижчою порівняно з однотипними групами місцевого селянства [38].

Гострою залишалася нестача житлових і господарських приміщень, живого та мертвого інвентарю. Заборгованість значної частини осадників ставала такою, що вони при дальшому веденні господарства могли розоритися. Активнішою ставала національно-визвольна боротьба українського населення, яке, за визначенням самих польських властей, «винятково вороже ставилось і ставиться до осадників» [39].

Ці та інші причини збільшили кількість зворотних переселенців, котрі вимушені були повертатися на захід розореними. Насамперед розорялися ті колоністи, які не мали засобів виробництва і для того, щоб їх придбати, залізали у борги. Ця категорія осадників першою продавала свої ділянки і поверталася до рідних місць. Із 2 тис. осадників, які прибули у Бродівський повіт Тернопільського воєводства протягом 1920 – 1923 рр., 250 тоді ж продали свої земельні ділянки і повернулися на батьківщину. Подібні випадки були характерні й для інш

ших повітів цього воєводства – Борщівського, Заліщицького, Підгаєцького, Радехівського, Тернопільського [40].

На території Самборського повіту Львівського воєводства до кінця 1930 р. зникли не тільки окремі господарства, а й повністю осади, зокрема Поріччя, Задвірне, Дикий Горб, Баранчиці. Українські селяни, які хотіли збільшити свої володіння, брали позички в українських фінансових установах і так викупували осадницькі землі, не раз за цінами, вищими від ринкових [41]. Протягом з 1919 – 1934 рр. чверть господарств польських осадників скупили 3372 українські селяни. У їх власність перейшло понад 18,5 тис. га землі [42].

Зубожіння значної частини осадників прискорила економічна криза. У Тернопільському воєводстві, наприклад, під час обстеження в 1934 р. восьми повітів – Радехівського, Бродівського, Бережанського, Скалатського, Збараського, Золочівського, Заліщицького і Підгаєцького – було виявлено 480 колоністів, які позбулися господарств із загальним земельним володінням 5182 га. 166 із 480 осадників, 166 продали ділянки через заборгованість, 26 з них придбали наділи в інших осадах, 93 позбулися ділянок внаслідок сімейних причин, 99 повернулися на захід через неспроможність акліматизуватися на сході, 13 знову замешкали в містах, оскільки не вміли господарювати на селі, 12 не задовольнили малі доходи, 31 осадника позбутися землі змусили борги, голод, відсутність інвентаря, 19 опинилися без власності через недотримання контракту [43].

Серед осадників траплялося чимало й таких, які не були землеробами і не збиралися самостійно господарювати. Однак, отримуючи фінансові кредити для придбання земельних наділів, вони використовували колонізацію з метою особистого збагачення. Так, в осадах Богданівка і Футор Скалатського повіту Тернопільського воєводства на початку колонізації функціонувало відповідно 31 і 14 господарств колоністів. У 1934 р. в обох осадах нараховувалося лише 5 осадницьких господарств, інші скупили в основному українські селяни. У Черняхівцях Збараського повіту з осади Федорівка 9 колоністів продали 400

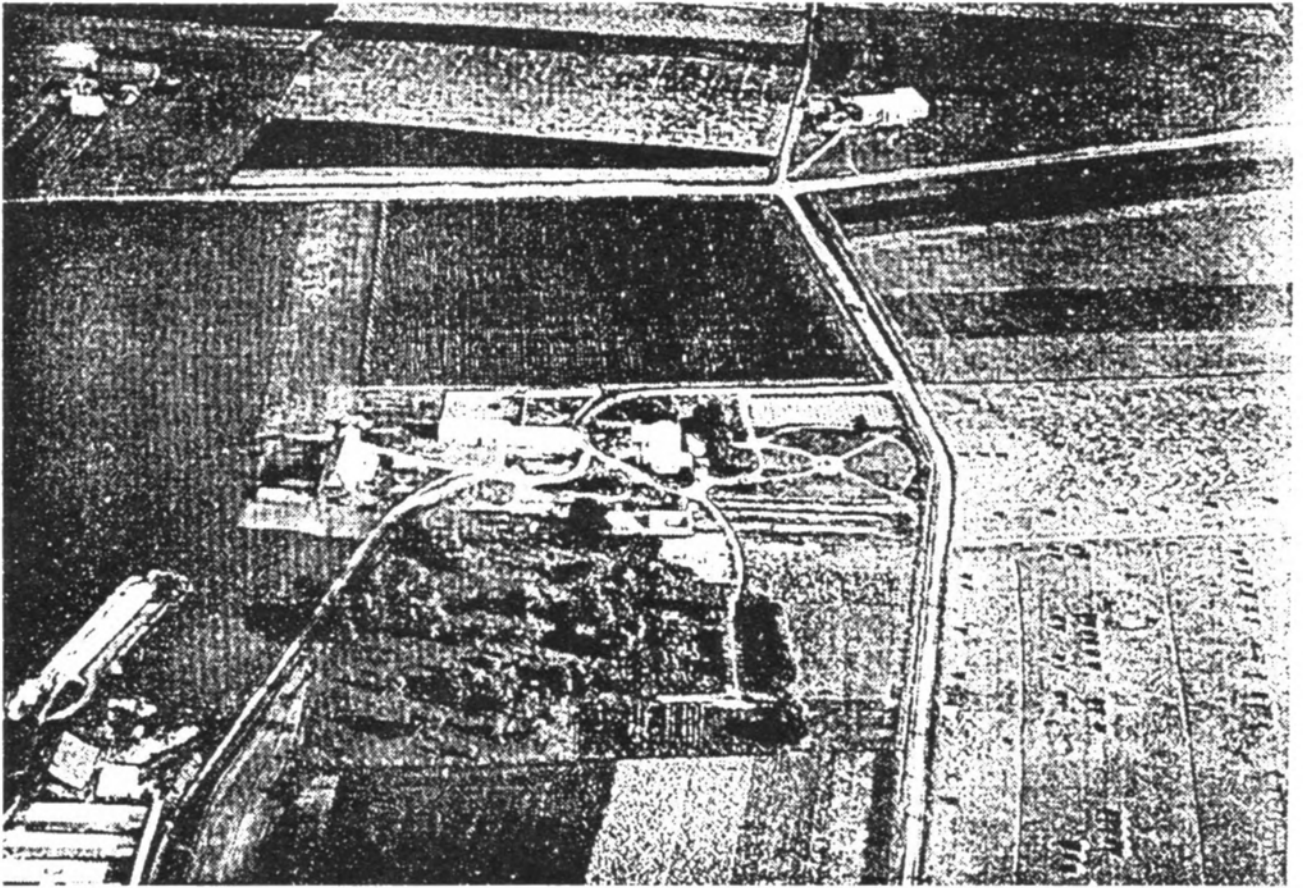
моргів землі, переважно полякам. У колонії Нове Село цього ж повіту позбутися земельних наділів мали намір усі 30 осадників, проте не було покупців. В осаді Воля Голіховська у Підгаєцькому повіті цього ж Тернопільського воєводства 25 осадників продали 273 морги, з яких до українських селян перейшло 120. Серед причин, що спонукали прийшлих поляків до цього кроку, називали велику заборгованість, податки, які не влаштовували колоністів (від 12 до 15 злотих з морга), конфлікти з українськими селянами, котрі відверто вороже ставилися до них, відсутність костьолів і шкіл, поганий стан доріг тощо [44].

Серед колоністів було також чимало й таких, які, не маючи в минулому жодного зв'язку із сільським господарством, але отримавши державну допомогу, використовували колонізацію як засіб легкої наживи на спекулятивних земельних операціях. Особливо яскраво це проілюстрували випадки у Гаях Бережанського повіту, де за спекулятивними цінами протягом 1924 – 1933 рр. продали землю сім осадників, серед них генерал, майор, суддя, два промисловики і лише один професійний землероб [45]. Про це і писав староста Копичинського повіту в донесенні до Тернопільського воєводського управління: «... останнім часом виробився тип поляка, який гендлює землею, продаючи її русинам, щоб надалі... набути її знову дешево» [46].

Тенденція розпродажу земельних ділянок колоністами спостерігалась і в Станіславівському воєводстві. Тут у шести повітах – Калуському, Надвірнянському, Рогатинському, Станіславівському, Тлумачькому і Коломийському – протягом 1932 – 1936 рр. 124 осадники позбулися землі, головним чином внаслідок великої заборгованості [47].

Обстеження, які Малопольське аграрне товариство провело у восьми повітах Тернопільського воєводства – Радехівському, Бродівському, Бережанському, Скалатському, Збараському, Золочівському, Заліщицькому і Підгаєцькому – продемонстрували, що розпродажа земельних наділів у 74 осадах не вплинула на зменшення кількості осадницьких господарств. Якщо на початку 1920-х рр. тут мешкало 1882 сім'ї колоністів, то на початку 1934 року 2412 сімей. Незважаю-

чи на те, що за цей час 480 осадників продали господарства, кількість господарств прибульців збільшилася на 590 (32,4 відсотка), однак кількість землі у користуванні одного господарства зменшилася майже вдвічі – з 8,7 га до 4,7 [48].

На фото: вигляд з літака Креховецької осади (1930 р.). На першому плані наділ у 45 га, ліворуч — цегельня, праворуч — народний дім.

У Волинському воєводстві поряд із цивільними осадниками польський уряд протягом усього міжвоєнного періоду поселяв військових колоністів. Наплив військових осадників спорадично здійснювався ще перед закінченням Першої світової війни. Вони не купували землі, а самовільно займали наділи, котрі залишили українські селяни та російські поміщики. Тоді й виникла ідея про наділення солдатів польського війська земельними наділами на законних підставах, яку запропонували полковник Ф. Дзевіцький, командувач першого полку уланів Креховецьких, що був розквартирований у гміні Тучинській Рівненського повіту на полігоні під назвою Шубківський. Полковник висловив

свою ідею під час аудієнції у маршала Ю. Пілсудського в червні 1919 р. і знайшов підтримку. Після закінчення польсько-радянської війни реалізувати цей проект взявся З. Подгорський, теперішній командувач цього ж полку. Суть проекту полягала в створенні військових осад для окремих полків кавалерії, розквартированих у казармах Шубківського полігону. За проектом осад мали створюватися на зразок козацьких станиць на засадах безплатного надання землі заслуженим уланам, молодшим і старшим офіцерам. Військові колоністи повинні були стати резервом своїх полків. Від них вимагалася військова повинність із власним конем, зброєю та амуніцією, що залишалась у колоністів під їхню відповідальність або зберігалася в осадницької старшини, обраної з колишніх офіцерів [49].

Вищезгаданий проект був втілений у грудневому законі 1920 р. про військову колонізацію. За законом, який польський уряд прийняв 17 грудня 1920 р., власністю держави ставали всі колишні землеволодіння царської Росії в цьому регіоні, а також так звані безгосподарні землі приватних власників. Згаданим документом було встановлено, що інваліди і солдати польського війська, які відзначились у радянсько-польській війні 1919 – 1920 рр., а також добровольці, котрі служили у фронтових частинах, мають право безкоштовно отримати до 45 га землі із державного фонду на Волині, Віленщині й у Західній Білорусії. Для створення своїх господарств колоністам безкоштовно надавали будівельний матеріал, живий і мертвий інвентар. Усі інші учасники війни, відповідно до закону від 17 грудня 1920 р. про надання землі солдатам польського війська, могли купити землю з того ж фонду за пільговими цінами. Розмір плати за земельну ділянку визначався сумою вартості від 30 до 100 кг жита за 1 га, яку необхідно було вносити протягом 30 років, починаючи з п'ятого року після придбання [50].

Закон від 17 грудня 1920 р. поширювався на такі повіти Волинського воєводства: Володимирський, Ковельський, Луцький, Рівненський, Дубнівський, Сарненський, Кременецький і Острозький. Для забезпечення землею військових колоністів створювалися повітові комі-

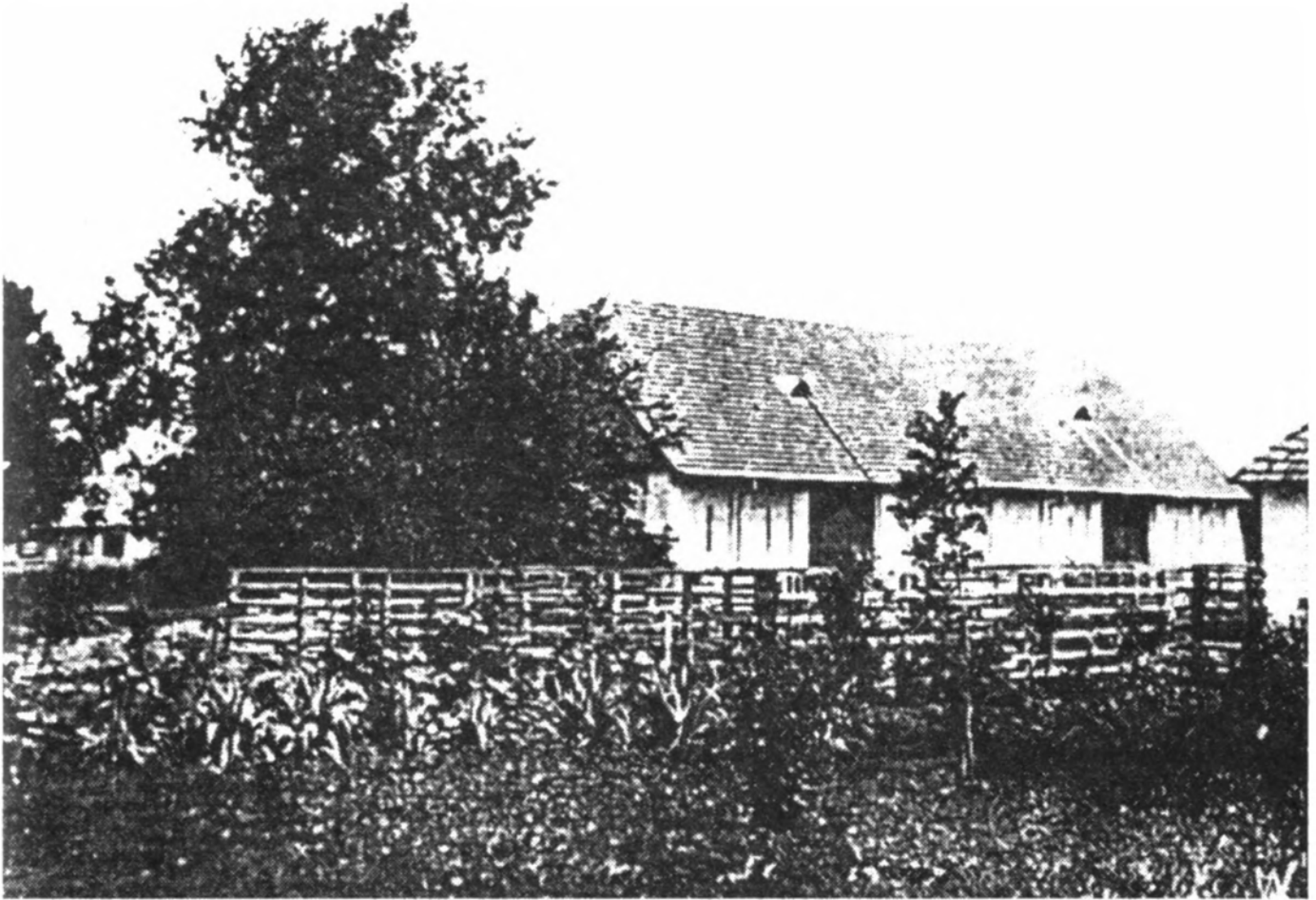
тети, куди входили повітовий староста або його заступник, представники від Міністерства землеробства й аграрних реформ, Міністерства фінансів, Міністерства військових справ, а також від місцевих землевласників [51].

Військові колоністи були найбільш привілейованими і найнадійнішими кадрами польської колонізації. Вони зверхньо ставилися до корінного українського населення, вважаючи себе представниками «вищої культури». Землі, які надавали таким колоністам, часто були громадськими, про що свідчать численні скарги селян. Так, лише у селах Запілля і Городне Любомльського повіту в місцевих селян забрали 169 га землі на користь військових осадників [52].

Незважаючи на земельний голод і аграрне перенаселення польські власті протягом перших трьох років після прийняття закону проводили військову колонізацію особливо активно. Із 100 тис. претендентів серед військових і звільнених у запас Міністерство військових справ Польщі до 1923 р. відібрало на безкоштовне придбання земельних ділянок у східних воєводствах 29597 офіцерів і солдатів [53].

До січня 1922 р. для 8732 військових осадників було виділено 111835 га земель, однак на постійне проживання залишалося тільки 5557 сімей, інші або відреклись осадів, або здали їх в оренду. На ділянках, що належали польським колоністам, поселилися російські білоемігранти та офіцери [54].

У гміні Тучинській Рівненського повіту було організовано ряд осад для старшого, молодшого і рядового складу полків війська Польського, розквартированого в казармах Шубківського полігону. Кандидати на отримання земельних ділянок проходили в дивізії спеціальну кваліфікаційну комісію на здатність працювати на землі. Тих, хто отримав підтвердження від комісії, остаточно затверджував відділ осад при Міністерстві військових справ. Величина земельного наділу становила в середньому по 20 га на двір. Кандидатури на так звані повні наділи, які сягали 45 га, затверджувала спеціальна комісія у Варшаві [55].

На фото: державна сільськогосподарсько-хмелярська школа у Шубкові.

Уже в квітні 1921 р. в гміні Тучинській Рівненського повіту було створено три осади військових колоністів. Перша колонія із 46 осадників, виділена з 13-ї дивізії Галлера, отримала землі в районі Шубків – Рівне під керівництвом поручика О. Швірського. Друга колонія, яка нараховувала 59 осадників, виділена з 14-го полку уланів Язловецьких на чолі з ротмістром Ф. Петрашевським, зайняла південно-східну частину села Гориньгруд. У 1922 році з осади Галлерової утворилась нова колонія під назвою Баянівка. Дещо пізніше з колонії Язловецької вишли 18 осадників, утворивши нову осаду Залісся. Всього у цьому районі було створено п'ять осад для 248 колоністів, які володіли 3154 га землі, де в середньому на одного осадника припадало 12,7 га [56].

У гміні Тучинській поселяли і цивільних осадників. На початку 1920-х рр. тут виділили для 71 осадника земельні наділи, розмір яких не перевищував 5 га на двір [57].

У 1922 р. воєводське земельне управління у дев'яти повітах Волинського воєводства планувало поселення 2130 військових колоністів, зокрема у Рівненському повіті – 650, Дубнівському і Кременецькому – по 400, у Луцькому – 150 [58].

Враховуючи антипольський настрій українського населення, що підсилювався польською колонізацією, із середини 1920-х рр. польський уряд дещо обмежив насадження військових колоністів у східних воєводствах, хоча не припинив колонізацію. Про це свідчать протоколи засідань Костопільського повітового комітету щодо наділення землею військових осадників. Так, з 1923 до 1926 р. в повіті було організовано 31 осадницьке господарство за рахунок відчуження фільваркових, церковних і безгосподарських земель. У другій половині 1920-х рр. польські власті продовжували виділяти землю для військових колоністів. На кінець 1927 р. в цьому ж Костопільському повіті було видано ще 39 актів військовим осадникам на володіння земельними ділянками. Польська адміністрація на місцях виділила колоністам земельні наділи від 10 до 20 га на двір. І тільки деякі з осадників, так звані зразкові, володіли 45 га. На квітень 1930 р. тут нараховувалося 102 господарства військових колоністів, у володінні яких було 1892 га [59].

Але найбільше господарств військових колоністів у Волинському воєводстві зосередилось у Кременецькому, Дубнівському, Рівненському, Горохівському та Володимирському повітах (див. табл. 1).

Із 1919 до 1935 р. в Польщі у п'яти воєводствах було організовано 7848 господарств військових колоністів, зокрема в Білостоцькому – 675, Віленському – 720, Новогрудському – 1768, Поліському – 1116. На Волинське воєводство припадала майже половина – 3569 [60].

Таблиця 1. Військове осадництво на Волині за станом на 1 лютого 1934 р.

Повіт	Кількість господарств	Кількість га у володінні
Дубнівський	492	7776
Горохівський	324	4286
Костопільський	108	2057
Ковельський	178	3841
Кременецький	695	9095
Любомльський	106	2692
Луцький	349	6336
Рівненський	551	7201
Сарненський	182	4230
Володимирський	326	4915
Здолбунівський	241	3412
Разом	3552	55841

Загальна кількість військових та цивільних осадників на Волині досягла 8336 і залишалося ще до видачі 217 актів на поселення. Серед військових колоністів римо-католики становили 99 відсотків [61].

На Волині виникло чимало однонаціональних сільськогосподарських поселень. Наприклад, у Рівненському повіті – 12 військових і 12 цивільних осад, у Кременецькому – 29 чисто польських військових колоній, у Дубнівському – 7. Військові осади мали переважно «політичні» назви: Воля Пілсудського, Вітусовка, Пілсудчина, Воля Стрилецька, Бельведер, Галлерово і т. д. [62].

Цивільне осадництво у Волинському воєводстві, як і у Східній Галичині, в економічному відношенні залишалося на такому ж самому рівні, йому були притаманні ці самі риси: недостатність інвестицій на влаштування своїх господарств, велика заборгованість, проблеми легалізації набутих господарств. Через це і тут, починаючи з другої половини 1920-х рр., цивільні осадники змушені були у своїй більшості продавати власні земельні наділи. Староста Дубнівського повіту в донесенні до голови Волинського земельного управління повідомляв, що

«останній, 1925 р., приніс значні втрати в цивільному осадництві...» Продали земельні ділянки місцевим селянам і виїхали на захід 25 осадників. Беручи до уваги той факт, що часто траплялися випадки продажу землі нелегально, за спекулятивними цінами, староста допускав: число таких осадників досягло 40. Покупцями були, як правило, українські селяни. Стривоженість тим, що цивільні колоністи продають землю, висловлював і земельний комісар Кременецького повіту, який у донесенні до окружного земельного управління 23 березня 1926 р. зазначав, що в гміні Заруддя з 30 осадників половина продала осади, а ще половина має намір це зробити. Аналогічні приклади наводив староста Володимирського повіту в листі до окружного земського управління: тільки в кінці 1926 р 14 осадників продали земельні наділи – всього 202 морги. Більше половини реалізували з метою спекуляції: продати дорожче і знову дешевше купити у іншому місці [63].

Разом з тим, однією з причин, що зумовлювала зворотний вплив цивільних осадників з повітів Волинського воєводства, стало збільшення землі на продаж у центральних воєводствах Польщі і дешевша вартість (на Волині 1 га коштував 1200 – 2000 злотих, на заході – 600 – 700 злотих). Стимулювали розпродаж землі колоністами і такі фактори: збільшення попиту на землю в місцевостях, де існували осадницькі господарства; можливість вигідно продати землю місцевим селянам; вороже ставлення українських селян до осадників; помилки державної осадницької політики, в основі якої були не економічні мотиви, а насамперед політична мета – колонізація українських земель. Заполітизований польський осадник в українському оточенні приходив до висновку, що на його батьківщині йому легше буде господарювати, кращі умови побуту тощо [64].

За даними Волинської воєводської адміністрації, на початку 1930-х рр. на терені воєводства нараховувалося 3159 господарств цивільних осадників. Їх розселення відображає таблиця 2 [65].

Таблиця 2 ивільне осадництво на Волині

№ п/п	Повіт	Кількість осадників
1	Володимирський	714
2	Дубнівський	678
3	Луцький	503
4	Ковельський	404
5	Горохівський	345
6	Костопільський	141
7	Сарненський	84
8	Кременецький	81
9	Рівненський	116
10	Любомльський	47
11	Здолбунівський	10
	Разом	3159

У 1930-х рр. активність осадницької політики спала. Це було зумовлено, з одного боку, гострою аграрною кризою, викликаною економічною депресією, а з іншого – загостренням соціально-економічних і національно-політичних протиріч між українським населенням та пануючим польським режимом.

Із середини 1930-х рр. польський уряд припинив переселення з центральних воєводств Польщі незаможних селян. Всіляко намагаючись зміцнити осадництво як економічно, так і політично, уряд заохочував колонізацію українських земель заможнішими елементами. Міністерство землеробства і аграрної реформи розробило спеціальну інструкцію про осадництво, згідно з якою польським безземельним селянам дозволяли переселятися на східні креси у виняткових випадках, зокрема при об'єднанні дрібних спадкових господарств. Від претендентів в осадники вимагали доброї господарської кваліфікації і наявності відповідних матеріальних засобів. Кожен кандидат у колоністи повинен був мати не менше 3 тис. злотих для придбання землі та забудовання [66].

За архівними даними, з червня 1919 р. і кінця 1935 р. на території Волинського, Львівського, Станіславівського і Тернопільського воєводств було створено близько 41 тис. осадницьких господарств, з них 3569 господарств військових колоністів на Волині. Загальна кількість землі, що підлягала парцеляції для створення державних, приватних, військових та самотійних господарств у чотирьох вищеназваних воєводствах за цей час становила 629934,4 га [67].

Для зміцнення і збільшення осадницького елемента в Галичині польський уряд створив парцеляційний інститут під назвою Земельне парцеляційне товариство. Результатом праці цього товариства з часу заснування, із середини 1934 р., до середини 1936 р. стало парцелювання 4500 га землі й створення на цій території 500 самотійних господарств. Із розпарцельованих земель більше половини потрапили до цивільних колоністів, яких прибуло в Галичину близько 300 сімей [68].

Парцеляційне товариство визначило запас землі для парцеляції на 1936 – 1938 рр. Він становив 200 тис. га, зокрема у Львівському – 60 тис., Станіславівському – 20 тис., Тернопільському – 120 тис. га. Тернопільське воєводство і в другій половині 1930-х рр. залишалося основним регіоном колонізації. Відділ землеробства і земельних реформ Тернопільського воєводського управління повідомляв Державний сільськогосподарський банк у Львові про те, що для набуття землі для цивільних колоністів з Ланцутського повіту необхідно виділити з оборотного фонду земельної реформи на купівлю землі з парцеляції маєтку Личківці–Трибухівці в Копичинському повіті в сумі 7000 зл. Проект фінансово-господарського плану Тернопільського воєводства на 1939 – 1940-і рр. передбачав інвестиційну допомогу осадникам для купівлі земельних наділів при державній і при приватній парцеляції [69].

У другій половині 1930-х рр. польські власті на Волині продовжували парцеляцію і виділяли землю як для укрупнення вже існуючих господарств, так і для створення нових. Так, у 1927 р. під військове осадництво із 2 тис. га розпарцельованих земель було виділено 333,4 га, з яких тільки 19,3 га призначено для створення двох нових госпо-

дарств військових колоністів. У 1939 – 1940 рр. окружне земельне управління Волинського воєводства запланувало приватну парцеляцію у 61 маєтку в розмірі 8210 га на суму 202055 злотих на потреби аграрної реформи [70].

Протягом усього міжвоєнного періоду польські урядові кола здійснювали цивільну та військову сільськогосподарську колонізацію східногалицьких і західноволинських земель, незважаючи на земельну тісноту і земельне перенаселення в цих краях. Східна Галичина була основним районом концентрації цивільного осадництва, особливо Тернопільське воєводство, куди прибуло близько половини всіх колоністів, які мали намір придбати земельні наділи у трьох воєводствах – Львівському, Станіславівському і Тернопільському.

Головним районом поселення військових колоністів було Волинське воєводство. Військові осадники отримували земельні ділянки, як і будівельний, живий і мертвий інвентар, безкоштовно, за заслуги перед Польською державою. Поряд із військовими осадниками у Волинському воєводстві поселялися цивільні колоністи, які, на відміну від військових осадників, купували землю в процесі парцеляції відповідно до закону від 15 липня 1920 р.

За офіційною польською статистикою, у чотирьох воєводствах Західної України – Львівському, Станіславівському, Тернопільському та Волинському на кінець 1930-х рр. нараховувалося 47 тис. господарств цивільних та військових осадників [71]. Але якщо взяти до уваги той факт, що протягом усього міжвоєнного періоду певна частина осадників продавала свої земельні наділи, здавала в оренду (серед військових колоністів найбільше було поширене таке явище) і не брала участі в господарській діяльності, на наше переконання, є підстави сумніватися у достовірності цієї цифри. З огляду на зазначені вище тенденції число цивільних та військових колоністів кожного року було різним.

Із початком Другої світової війни та вступом у Західну Україну Червоної армії розпочалася ліквідація осадницьких господарств, яку

здійснювала більшовицька влада на підставі директиви, затвердженої в грудні 1939 р., і прийнятого на її основі «Положення о спецпоселках и трудовом устройстве осадников». Тоді ж було затверджено за підписом Л. Берії інструкцію «О порядке переселения польских осадников из Западных областей УССР и БССР». Згідно з цим документом, акцію арештів і виселення проводили одночасно, у день, який визначив НКВС СРСР. Осадники та їх сім'ї повинні були залишити на місці нерухоме майно, господарський інвентар і худобу, які за актом приймали місцеві управління НКВС. До січня 1941 р. із західноукраїнських земель було вислано 28612 осадників (137132 з членами сімей) [72].

Відомо, однак, що не всі осадницькі сім'ї потрапили під депортацію. Документи періоду німецької окупації свідчать, що в ряді польських осадницьких поселень виникали збройні загони, які вступили у боротьбу не тільки з німецькими окупантами, а й із загонами УПА.

Реалізація земельної реформи і пов'язана з нею осадницька колонізація у Східній Галичині та Західній Волині були підпорядковані основній меті – штучному збільшенню в українських селах польського елемента, який служив не лише соціально-політичною опорою польської влади, а й яскраво ілюстрував національне гноблення українського населення.

Список використаних джерел до розділу 2

1. Rocznik statystyki, 1925/26. – Warszawa, 1927.
2. Statystyka Polski. Wielka własność rolna. – Warszawa, 1925. – Т. 5. – С. 8.
3. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 408. – Оп. 1 т. – Спр. 174. – Арк. 13.
4. Jaworski W. Reforma rolna. Tekst ustaw i rozporządzeń. – Kraków, 1926. – Т. 3. – С. 29.
5. Павликовський Ю. Галичина після війни 1914 – 1920 // Кооперативна Республіка. – 1928. – Ч. 4. – С. 169.
6. Гунчак Т. Україна. Перша половина ХХ століття. – К., 1993. – С. 205.

7. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 408. – Оп. 1 т. – Спр. 174. – Арк. 15.
8. *Reforma rolna w Polsce.* – Warszawa, 1929. – S. 49.
9. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 408. – Оп. 1 т. – Спр. 174. – Арк. 17.
10. Васюта І. К. Соціально-економічні відносини на селі Західної України до воз'єднання (1918 – 1939). – Львів: Вища школа, 1978. – С. 21.
11. Там само.
12. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 408. – Оп. 1 т. – Спр. 174. – Арк. 26.
13. *Reforma rolna w Polsce.* – S. 49.
14. ДАТО. – Ф. 231. – Оп. 6. – Спр. 2746. – Арк. 5.
15. Там само. – Оп. 6. – Спр. 2746. – Арк. 5.
16. Державний архів Волинської області (далі – ДАВО). – Ф. 46. – Оп. 1. – Спр. 3356. – Арк. 2538.
17. ДАЛО. – Ф. 1. – Оп. 13. – Спр. 859. – Арк. 61.
18. ДАТО. – Ф. 231. – Оп. 4. – Спр. 1129. – Арк. 3–4.
19. ДАІФО. – Ф. 2 сч. – Оп. 9. – Спр. 1209. – Арк. 9, 10, 16, 26.
20. ДАТО. – Ф. 231. – Оп. 4. – Спр. 1129. – Арк. 3–4.
21. ДАІФО. – Ф. 2 сч. – Оп. 9. – Спр. 1209. – Арк. 9, 10, 16, 26.
22. ДАЛО. – Ф. 1. – Оп. 13. – Спр. 859. – Арк. 61.
23. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 408. – Оп. 1 т. – Спр. 174. – Арк. 29 – 32.
24. Павликовський Ю. Земельна справа в Галичині // Літературно-науковий вісник. – Львів, 1922. – Кн. 3 – С. 242.
25. Діло. – 1928. – травня.
26. Павликовський Ю. Вказана праця. – С. 244.
27. ДАЛО. – Ф. 1. – Оп. 13. – Спр. 859. – Арк. 37.
28. ДАТО. – Ф. 231. – Оп. 4. – Спр. 968. – Арк. 12, 12 зв.
29. Діло. – 1928. – 6 травня.
30. ДАТО. – Ф. 231. – Оп. 6. – Спр. 1338. – Арк. 16; Оп. 4. – Спр. 412. – Арк. 14; – Спр. 434. – Арк. 28; Спр. 349. – Арк. 1; – Оп. 1. – Спр. 1595. – Арк. 6.
31. Там само. – Оп. 1. – Спр. 1567. – Арк. 73.
32. Там само. – Ф. 34. Оп. 1. – Спр. 420. – Арк. 42; – Ф. 137. – Оп. 1. – Спр. 453. – Арк. 2, 3, 4, 14; Ф. 231. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 5, 9; – Оп. 6; – Спр. 2776. – Арк. 55 – 64.

33. Województwo Tarnopolskie. – Tarnopól, 1931. – S. 29.
34. ДАТО. – Ф. 231. – Оп. 6. – Спр. 2098. – Арк. 2.
35. Там само. – Оп. 4. – Спр. 11129. – Арк. 12.
36. Там само. – Оп. 6. – Спр. 2098. – Арк. 2; Спр. 2082. – Арк. 7.
37. ДАЛО. – Ф. 1. – Оп. 13. – Спр. 859. – Арк. 39.
38. ДАІФО. – Ф. 415. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 5.
39. ДАЛО. – Ф. 1. – Оп. 13. – Спр. 859. – Арк. 54 – 55.
40. ДАТО. – Ф. 231. – Оп. 5. – Спр. 1173. – Арк. 21; – РП. 6. – Спр. 2711. – Арк. 73 – 79, 81 – 106, 133 – 146, 164 – 174, 175 – 189; – Ф. 137. – Оп. 1. – Спр. 353. – Арк. 2 – 4, 6, 14; – Ф. 34. – Оп. 1. – Спр. 420. – Арк. 26, 26 зв.
41. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 171. – Оп. 1. – Спр. 583. – Арк. 58.
42. ДАЛО. – Ф. 1. – Оп. 13. – Спр. 859. – Арк. 53.
43. Там само. – Арк. 55 – 56.
44. Там само.
45. ДАЛО. – Ф. 1. – Оп. 13. – Спр. 859. – Арк. 56.
46. ДАТО. – Ф. 231. – Оп. 6. – СПР. – 2781. – Арк. 30.
47. ДАЛО. – Ф. 1. – Оп. 13. – Спр. 859. – Арк. 58, 59.
48. Там само. – Арк. 52.
49. Podgorski B. Osady wojskowe na terenie Szubkowa na Wołyniu oraz przyłegle cywilne. – Warszawa, 1931. – S. 27.
50. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1921. – T. 1. – S. 40 – 41.
51. Podgorski B. Osady wojskowe na terenie Szubkowa na Wołyniu – S. 27.
52. Державний архів Волинської області. – Ф. 277. – Оп. 1. – Спр. 385. – Арк. 33.
53. ДАЛО. – Ф. 1. – Оп. 10. – Спр. 142. – Арк. 25.
54. Statystyka Polski. – Warszawa, 1924. – S. 13.
55. Podgorski B. Osady wojskowe na terenie Szubkowa na Wołyniu ... – S. 27.
56. Ibid. – S. 30, 42, 44, 45
57. Ibid. – S. 30, 42.
58. ДАВО. – Ф. 277. – Оп. 2. – СПР. 289. – Арк. 9.
59. Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО). – Ф. 79. – Оп. 1. – Спр. 27. – Арк. 4; – Спр. 5. – Арк. 8.
60. ДАТО. – Ф. 231. – Оп. 1. – Спр. 1129. – Арк. 3.

61. ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 4. – Спр. 354. – Арк. 130.
62. ДАТО, – Ф. 231. – Оп. 1. – Спр. 3054. – Арк. 3 –11.
63. ДАВО. – Ф. 277. – Оп. 2. – Спр. 564. – Арк. 14, 16.
64. ДАВО. – Ф. 277. – Оп. 2. – Спр. 564. – Арк. 5.
65. Bankowicz-Sitauer I. Osadnictwo wojskowe // Rocznik Wołyński. – 1933. – S. 517.
66. ДАЛО. – Ф. !. – Оп. 13. – Спр. 1085. – Арк. 53.
67. ДАТО. – Ф. 231. – Оп. 4. – Спр. 1129. – Арк. 3 – 4.
68. Там само. – Оп. 6. – Спр. 2082. – Арк. 12.
69. Там само. – Спр. 2861. – Арк. 154; – Спр. 2739. – Арк. 636.
70. ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 6. – Спр. 417. – Арк. 50.
71. Там само. – Арк. 5036.
72. Парсаданова В. С. Депортация населения из Западной Украины и Западной Белоруссии в 1939 – 1941 гг. // Новая и новейшая история. – 1989. – № 2. – С. 32.

Розділ 3.

ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИЙ СТАН ОСАДНИЦЬКИХ ГОСПОДАРСТВ ТА ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА СПРИЯННЯ КОЛОНІЗАЦІЇ

Сільськогосподарське цивільне і військове осадництво перебувало під особливою увагою та опікою польського уряду, а на місцях – воєводських земель – їх управлінь, які звертали увагу насамперед на те, «щоб приїжджі колоністи були раціональні до життя, щоб оволодівали кваліфікацією аграрія та походили з селянської родини» [1]. Надаючи великого політичного значення сільськогосподарській колонізації земель Західної України як одного з головних засобів колонізації та асиміляції українського населення, польські владні структури всіляко сприяли цивільному і військовому осадництву, заохочували, пропагували і фінансово підтримували його.

Польський уряд брав на себе забезпечення і всі затрати на переїзд осадників із сім'ями залізницями та безкоштовне перевезення майна до місця майбутнього поселення [2].

На місцях повітові старости зі свого боку примушували українських селян до робіт на користь польських колоністів. Так, староста у Золочівському повіті примусив селян з Рикова дати 40 підвід для перевезення колоністів, їх сімей і пожитків із залізничної станції до с. Рикова. Староство в Бродівському повіті вчинило так само, примусивши громади сіл Кадлубиска і Ясенів надати підводи для колоністів, щоб перевезти їх від станції Заболотці до місць майбутнього проживання.

У найпривілейованішому стані перебували військові колоністи. Крім безкоштовних земельних наділів, вони мали право на отримання безповоротної позики від держави на влаштування своїх господарств,

а також користувалися пільговими короткотерміновими і довготерміновими кредитами [4].

Кожен військовий колоніст, який оселявся в районі Шубківського полігону Рівненського повіту, обов'язково отримував для забудови 80 куб. м соснового або дубового лісу чи 800 зл. для його придбання. Безповоротна державна допомога, що покрилася сумою 2 млрд. марок, рішення про яку польський сейм ухвалив 17 грудня 1920 р., передбачала забезпечення колоністів насінням, живим і мертвим інвентарем.

На поточні потреби військовому колоністу протягом 1921 – 1925 рр., поки він у господарському плані остаточно не став на ноги, виплачували невелику суму готівкою [5].

Здійсненню сільськогосподарської колонізації чотирьох східних воєводств була підпорядкована і кредитна діяльність Державного сільськогосподарського банку Польщі, який надавав кредит колоністу за його проханням. Необхідно наголосити, що кредит надавали за рекомендацією окружного земельного управління, яке мало засвідчити достатній фінансовий стан осадницького господарства, забезпеченість житлом і господарськими будівлями. У такому випадку в колоніста не виникало проблем при юридичному оформленні надавчих актів. Причому, кредити першочергово отримували ті військові осадники, які вже мали оформлені документи (надавчі акти) на отримання землі в сумі від 25 до 50 відсотків своїх господарств [6].

Загалом до 1923 р. в Західній Україні та в Західній Білорусії військові осадники отримали матеріальну допомогу на облаштування своїх господарств, яка в грошовому еквіваленті становила суму близько 2 млрд. польських марок. За даними центральної спілки польських колоністів, за той самий час вони отримали безповоротних позик на суму близько 2 млн. дол. З 1924 до 1929 р. військові поселенці у Волинському воєводстві отримали 33.1 млн. зл. безповоротної допомоги і 15,5 млн. – довготермінової позики [7].

Загалом до 1923 р. в Західній Україні й Західній Білорусії таким осадникам надали матеріальну допомогу на облаштування госпо-

дарств, яка в грошовому еквіваленті становила суму близько 2 млрд. польських марок. За даними Центральної спілки польських колоністів, протягом того самого часу вони отримали безповоротних позик більше, як на 2 млн. дол. Із 1923 до 1929 р. військові поселенці у Волинському воєводстві отримали 33,1 млн. зл. безповоротної допомоги і 15,5 млн. зл. довготермінових позик [7].

Користуючись значною підтримкою урядових кіл Польщі, військові колоністи, які отримали земельні наділи на Волині, були спроможні самостійно вести своє господарство. Найпоказовішим у цьому контексті є економічний стан господарств військових колоністів у п'яти осадах Тучинської гміни Рівненського повіту. На 248 господарств військових колоністів припадало 3154 га – по 12,7 га в середньому на одне господарство. Пересічно на одне господарство припадало 1,9 коня, 2,4 корови, 3,5 свині, 1,2 воза, 1,02 плуга, 0,6 культиватора [8]. (Детальніше по п'яти осадах див. табл. 3).

На вимогу поселенців польська адміністрація на місцях організувала так звані відбудовчі кантори зі складами для забезпечення колоністів будівельними матеріалами – склом, цвяхами, цеглою тощо [9].

Окрім безповоротної фінансової допомоги колоністам надавали довготермінові кредити під 4 відсотки річних, а також короткотермінові кредити Державного сільськогосподарського банку під значні відсотки. Державна політика протекціонізму щодо колонізації забезпечувала задовільний стан господарств військових поселенців, у них не було проблем з отриманням пільгових кредитів у кооперативних касах та приватних банках. До кінця 1930 р. на одне господарство військових колоністів, поселених у гміні Тучинська Рівненського повіту, припадало 2539 зл. довготермінових і 1477 зл. короткотермінових кредитів, наданих Державним сільськогосподарським банком. Довготермінові пільгові кредити в приватних банках на одне господарство становили 1970 зл., кредити кооперативних кас – 588 зл. [10]. Відпускаючи великі суми державних субсидій і дешевих кредитів, уряд одночасно звільняв військових осадників від податків та поборів.

Таблиця 3. Кількість землі тваринництво, сільськогосподарський інвентар у осадах військових колоністів у гміні Тучинська Рівненського повіту (в знаменнику зазначено кількість на одне господарство)

Назва осад	К-сть осадників	Кількість землі (га)		К-сть будівель	Тваринництво та сільськогосподарський інвентар						
		всього	на 1 г-во		коні	корови	свині	вози	сани	плуги	культиватори
Осада Креховецька	85	1040,5	12,24	$\frac{214}{2,5}$	$\frac{156}{1,9}$	$\frac{200}{2,4}$	$\frac{353}{4,2}$	$\frac{88}{1,02}$	$\frac{85}{1,0}$	$\frac{90}{1,04}$	$\frac{74}{0,8}$
Осада Геллерова	51	670,7	13,15	$\frac{137}{2,7}$	$\frac{92}{1,8}$	$\frac{134}{2,6}$	$\frac{198}{3,8}$	$\frac{48}{0,96}$	$\frac{46}{0,9}$	$\frac{46}{0,9}$	$\frac{29}{0,56}$
Осада Язловецька	56	706	12,6	$\frac{128}{2,3}$	$\frac{113}{2,02}$	$\frac{124}{2,2}$	$\frac{191}{3,4}$	$\frac{58}{1,03}$	$\frac{53}{0,95}$	$\frac{60}{1,07}$	$\frac{18}{0,32}$
Осада Залісся	18	274	15,2	$\frac{42}{2,3}$	$\frac{33}{1,9}$	$\frac{41}{2,3}$	$\frac{27}{1,5}$	$\frac{22}{1,2}$	$\frac{20}{1,1}$	$\frac{22}{1,2}$	7 0,4
Осада Боянівка	38	462,8	12,7	$\frac{102}{2,7}$	$\frac{76}{2,0}$	$\frac{90}{2,5}$	$\frac{87}{2,4}$	$\frac{38}{1,0}$	$\frac{31}{0,8}$	$\frac{36}{0,95}$	$\frac{14}{0,4}$
Всі осад	248	3154	12,7	$\frac{623}{2,5}$	$\frac{470}{1,9}$	$\frac{589}{2,4}$	$\frac{856}{3,5}$	$\frac{254}{1,02}$	$\frac{235}{0,95}$	$\frac{254}{1,02}$	$\frac{142}{0,6}$

Стосовно осадників, поселених в інших повітах Волинського воєводства, то їх фінансово-економічний стан теж був задовільний. Так, матеріали анкетного обстеження, яке провело окружне земельне управління у вересні 1931 р. в гміні Медвежій Луцького повіту, де отримали земельні наділи і поселилися 90 військових колоністів, наглядно ілюструють, що на одне господарство припадало в середньому 23 га орної землі, 1,3 коня, 0,2 плуга і 0,2 борони. За цими ж матеріалами анкетного обстеження матеріального становища господарств осадників Почаївської гміни Кременецького повіту вартість одного господарства – житлових і господарських будівель, живого і мертвого інвентарю – за ринковими цінами становила близько 38 тис. зл., причому з

незначною заборгованістю – трохи більше 2 тис. зл. Приблизно така ж картина спостерігалась і в гміні Дедеркали згаданого повіту [11]. Для опіки над військовими осадниками у Варшаві організували Спільку військових осадників, яка створила філії у воєводських містах, повітових містечках і безпосередньо у гмінах. Метою спілки було загальне опікування осадницькими справами, врегулювання правового статусу при отриманні земельних ділянок, забезпечення матеріальної підтримки в організації господарств, побуту тощо [12].

На відміну від військових осадників, яких забезпечували землею, інвентарем і житлом за рахунок держави, цивільні осадники купували земельні ділянки за ринковими цінами під час парцеляції відповідно до Закону про здійснення земельної реформи.

Для фінансової підтримки цивільної колонізації сейм прийняв ряд законів, зокрема закон про утворення колонізаційного фонду від 19 грудня 1919 р., згідно з яким Рада Міністрів Польщі виділила для цих потреб 70 млн. марок. У січні 1920 р. сейм схвалив закон, що встановлював пільгові ціни на переїзд колоністів, які прибули у Східну Галичину залізницею, а 16 липня цього ж року – закон «Про тимчасові угоди для фінансування земельної реформи», на реалізацію якого уряд призначив 500 млн. марок [13].

У Східній Галичині ще в ході Першої світової війни австрійський уряд утворив «краєвий уряд відбудови», одним із головних завдань якого була відбудова знищених війною господарських інфраструктур. Польський режим перетворив цей уряд з усіма його секціями на установу для допомоги осадникам. Активну участь у сприянні колонізації східних кресів взяв також окружний інспектор дільничної допомоги. Як заявляв його начальник Яновський, інспектор «дуже активно займався зростаючим у нас колонізаційним рухом, підтримуючи всіма силами і всіма можливими способами колонізацію, якій давав значну допомогу у формі рільничих знарядь, погною, насіння та іншого інвентаря». В березні 1920 р. інспектор видав розпорядження, за яким насіннєвим матеріалом забезпечували насамперед польських осадників [14].

Для економічно-фінансового забезпечення сільськогосподарського цивільного і військового осадництва у чотирьох воєводствах Західної України центральні державні органи Польщі, а на місцях – воєводські та повітові, вжили практично всіх можливих заходів, у яких були задіяні як державні, так і приватні фінансові структури, а згодом – організації, котрі були створені самими осадниками.

За даними Господарського товариства Східної Малополющі, до 1923 р. 10037 осадницьких господарств Львівського, Станіславівського і Тернопільського воєводств отримали державної кредитної допомоги на облаштування своїх господарств 8 млн. 232 тис. злотих. Осадники також отримали 2 млн. 362 тис. 484 злотих довготермінових кредитів під 7 – 8 відсотків річних [15].

Тільки з оборотного фонду аграрної реформи Державного сільськогосподарського банку 21241 цивільному колоністові всіх чотирьох воєводств – Львівського, Станіславівського, Тернопільського і Волинського – від 1919 до 1935 р. було виділено позик на 46 млн. 213 тис злотих, тобто в середньому на одне господарство осадника понад 2 тис. зл. [16].

Із прийняттям нового аграрного закону від 28 грудня 1925 р., який мав намір урегулювати серед інших аграрних питань фінансові кредити, окружні земельні управління повинні були опікуватися тими осадницькими господарствами, що були боржниками Державного сільськогосподарського банку. Якщо осадник через певні обставини встиг стати клієнтом приватних фінансових структур, він виходив з-під нагляду земельного управління й у випадку погіршення свого економічного становища змушений був вдаватися до такого непопулярного заходу, як позика під заставу свого майна [17].

Стосовно осадників, які перебували під наглядом земельного управління, та з метою врегулювання іпотечного стану земельних наділів, що їх колоністи придбали з парцеляції, польський уряд був прийняв закон від 23 березня 1929 р., який звільняв такі господарства від іпотеки. Цей крок польського уряду колоністи сприйняли схвально [18].

Фінансово-економічне становище осадників уряд намагався поліпшити і тим, що з 1928 р. почав обмежувати видачу банківських позичок і увесь «фонд допомоги» й «пільговий кредит» перевів у розпорядження «привілейованих категорій покупців землі», до яких належали насамперед польські колоністи [19].

У квітні 1932 р. уряд Польщі розробив «Положення», що передбачало впорядкування фінансово-кредитної політики стосовно колоністів та інших категорій селянства. У першому параграфі цього документа було відзначено, що осадники, які не мають достатніх коштів на придбання наділу й заведення господарства, а також безземельні, котрі служили в маєтках і втратили засоби до існування через парцеляцію, та власники карликових господарств могли отримати фінансово-кредитну допомогу для купівлі парцелів через земельне управління за умови, що покупець погоджується отримати кредит на основі іпотеки (під заставу землі) [20].

Осадникам, які перед придбанням нової парцелі були власниками від 6 до 12 моргів власної землі, правила дозволяли отримання кредиту до 50 відсотків вартості даної парцелі. Купцям, які володіли не більш як 6 моргами, – до 75 відсотків вартості даної парцелі. Для безземельних кредит міг становити до 90 відсотків купівлі-продажу земельної ділянки. Колоністи, котрі мали у власності до 12 і більше моргів землі, кредит надавали щонайбільше 50 відсотків вартості нової парцелі й лише у випадку, якщо покупець набував землю у місцях, далеких від комунікацій і шляхів сполучення. Прибульцям у східних воєводствах кредит надавали здебільшого до 75 відсотків вартості землі.

І тільки в окремих випадках з дозволу земельного управління осадник міг отримати позику до 100 відсотків вартості ґрунту. Як виняток, інвестиційний кредит міг перебільшувати ціну купівлі-продажу парцелі й досягати 150 відсотків, але лише тоді, коли новоприбулець погоджувався заставити мертвий та живий інвентар чи навіть увесь маєток, який він залишив у себе на батьківщині, юридично оформивши документи при дорученні третьої особи. Позику надавали під 6

відсотків річних, і її необхідно було повернути через 10, 20 або 25 років відповідно до укладеної угоди [21].

Негативні тенденції, що не могли обминути осадників у східних воєводствах, враховуючи, насамперед, морально-політичне середовище, в якому їм доводилося перебувати і яке особливо загострилось у зв'язку з аграрною кризою, викликали стурбування урядових кіл Польщі. Міністерство земельної реформи організувало інститут сільськогосподарських інструкторів для надання колоністам кваліфікованої допомоги у веденні господарства. Так, у Тернопільському воєводстві працювало таких інструкторів 85, з них 42 бухгалтери. Зокрема у Тернопільський повіт було призначено 16, Копичинський – 20, Підгаєцький – 18, Бережанський – 23, Золочівський – 8. Як було вказано в інструкції, завдання новоствореного інституту полягали в нагляді за господарствами осадників і «навчанні колоністів правильної господарки на своїх землях, щоб добиватися найбільш можливого доходу» [22].

І все ж щедрі державні субсидії, матеріальна та моральна підтримка окружних земельних управлінь, повітових комітетів, через посередництво яких уряд підтримував осадницьку колонізацію, не зробили господарства польських поселенців зразковими, вони не стали представниками «вищої землеробської культури», на що розраховували урядові політичні кола Другої Речі Посполитої. Це ілюструють, зокрема, матеріали анкетного обстеження, яке провело товариство Східної Малопольщі у Львові 1927 р. Найбільш глибоке і детальне обстеження було проведене у Золочівському повіті в колишньому фільварку Бортків. До парцеляції фільварок обіймав 270 моргів землі, 125 моргів луків і пасовиськ, 8 моргів лісу. Після парцеляції фільварку відповідно до закону про земельну реформу тут було поселено 16 осадницьких сімей. Решту землі скупили місцеві українські селяни. Товариство, обстежуючи новоутворені осадницькі господарства, мало на меті з'ясувати: якою є продуктивність зернових культур і тваринництва в господарствах осадників; який загальний стан забудови і економічна сила переселенців; наскільки раціонально використовують вони ро-

дючість ґрунтів та місцеві кліматичні й економічні умови і які загальні результати парцеляції в розвитку землеробства. До участі в обстеженні комітет товариства запросив 20 кваліфікованих аграріїв, які мешкали у трьох східних воєводствах Галичини [23].

Вивчення показало, що в загальному осадницькі господарства економічні слабші, ніж фільваркові, й мають гірші показники врожайності (табл. 4) [24].

Таблиця 4. Порівняльні показники врожайності у фільварковому і осадницькому господарствах

Культура	Збір з 1 га (цнт)		Збиток у відсотках
	Фільваркове господарство	Осадницьке господарство	
Жито	14	10	24
Пшениця	15	9	40
Ячмінь	13	9	31
Овес	15	10	25
Картопля	150	100	25
Цукровий буряк	200	100	50

Зіставивши цифри, товариство дійшло до висновку, що парцеляція негативно відбилася на продуктивності фільваркових земель, які потрапили до рук колоністів. Отримавши земельні наділи, новопоселенці не забезпечили їх належного обробітку через нестачу знарядь, реманенту, коней і сільськогосподарських машин.

За основу глибшого й об'єктивного вивчення господарського становища осадницьких господарств було взято порівняльний аналіз урожайності п'яти землеробських культур – пшениці, жита, вівса, ячменю та картоплі – у фільварку Бортків до парцеляції і чотирьох найбільших господарств колоністів, які виникли у результаті реформи – господарство Киса, що мало у володінні 8 моргів, Швонтека – 22 морги, Ляховича – 31, Смолінського – 27 моргів (див. табл. 5).

Таблиця 5. Порівняльні показники врожайності у фільварку Бортків до парцеляції і чотирьох осадницьких господарств у 1924 – 1927 рр.

Господарства	Пшениця з 1 га		Жито з 1 га		Овес з 1 га		Ячмінь з 1 га		Картопля з 1 га	
	ц	%	ц	%	ц	%	ц	%	ц	%
Фільварок Бортків	9,5	100	9	100	7,5	100	8,5	100	90	100
Швонтек	6		8		6,5		7		75	
Смолінський	6,5	68,4	8	88,8	6,5	86,5	7,5	83,3	70	77,7
Ляхович	7		8		6,5		6,5		70	
Киса	6		8		6,5		6,5		70	
Місцеві селяни	6,5	68,4	7	77,7	6,5	86,6	6	70,5	80	88,8

Як бачимо, господарства колоністів значно відставали за врожайністю від фільваркового, проте порівняно з більшістю дрібних господарств місцевих землеробів продуктивність осадницького рільництва була не нижчою, а з деяких культур – навіть вищою.

Щодо тваринництва, то необхідно відзначити: у господарствах поселенців порівняно з фільварковим господарством, яке володіло на 123 морги більшими угіддями, було помітним зростання. Товариство відзначило цей факт, однак вказало на те, що ефективність тваринництва низька через незадовільний стан господарських приміщень, нестачу кормів для худоби.

Аналогічний стан спостерігався в Бродівському, Радеківському, Золочівському та Зборівському повітах Тернопільського воєводства [25].

Загальна продуктивність господарств польських поселенців була нижчою порівняно з фільварком Бортків. Різниця доходів між фільварком і господарствами осадників за п'ятьма основними видами тваринницької продукції становила 37014 зл. на користь фільварку. Перед парцеляцією дохід з одного моргу фільварку Бортків був у середньому 333,33 зл., а після парцеляції – тільки 242 зл., що на 91,33 зл. (або на 27,3 відсотка) менше [26].

Таблиця 6. Стан тваринництва у фільварку Бортків у 1912 – 1914 рр. і осадницьких господарствах у 1924 – 1927 рр.

Господарство	Кількість землі	Продукція відгодівельна							
		коні (гол.)	корови (гол.)	телята (гол.)	бики (гол.)	свині (гол.)	дрібна птиця (гол.)	молоко (л)	яйця (шт.)
Фільварок Бортків	403 морги	20	20	11	2	82	150	50000	12500
Осадники	203 морги	28	28	15	2	45	300	50000	24000

Причини нижчої ефективності новостворених осадницьких господарств порівняно з фільварковими, як вважало товариство, полягала в нераціональному екстенсивному господарюванні, у недостатній кількості землеробських знарядь і реманенту, сільськогосподарських машин, у незабезпеченості в достатній кількості органічними добривами, а також великими фінансовими витратами на придбання штучних добрив, що не давали належного ефекту, але вимагали значних затрат. Була різниця і в обробітку землі. Так лушення, боронування, сівба і збирання врожаю, обмолот зерна молотаркою з морга у фільварку обходився 85 злотих, тоді як ті самі операції виконані в ручну, обходилися осадникам 125,5 зл. Різниця становила 40,5 зл. [27].

Господарства колоністів, відстаючи від фільваркових за прибутковістю, порівняно з господарствами більшості місцевих селян все ж виглядали краще. Це стосується і землеробства, і тваринництва. На Поділлі, наприклад, 1927 р. різниця у зборі зернових культур з 1 га в господарствах заможних осадників і малоземельних українських селян становила до 50 відсотків на користь колоністів. У повітах Львівського воєводства врожайність зернових в осадницьких господарствах порівняно з господарствами малоземельних українських селян була вищою на 30 – 50 відсотків [28]. Трудящі селяни не могли раціонально

господарювати через нестачу не тільки землі, а й будівель, худоби і землеробських знарядь.

За фінансово-економічними показниками господарства польських колоністів можна умовно поділити на чотири категорії. До першої слід віднести тих, які придбали земельні наділи за марки до грошової реформи 1 травня 1924 р. Представник окружного земельного управління Націшевський на з'їзді старостів 19 травня 1932 р. в Тернополі підкреслив, що ця категорія перебуває у хорошому фінансовому стані, володіє міцними господарствами. Друга категорія – осадники, які придбали землю після грошової реформи вже за злоті (1 зл. дорівнював 5,19 дол.). Ці колоністи платили за землю, як правило, дуже дорого, потрапили у борги і до 1932 р. ще не розраховувалися за довготермінові кредити. Осадники, які придбали землю у 1926 – 1928 рр., так звана третя категорія, належала до середньозаможних. Ця категорія хоча й платила за земельні ділянки дуже дорого, але в результаті сприятливої економічної кон'юнктури зуміла вийти з боргів. І, нарешті, четверта категорія осадників – ті, які придбали землю під час господарської кризи в Польщі, що співпала зі світовою економічною кризою. Вони платили за землю дуже дорого, а сплачувати за кредити їм довелося в час жорстокої економічної депресії, характерної глибоким спадом цін на сільськогосподарську продукцію, збільшенням податків, зростанням відсоткових ставок на кредити, зменшенням рентабельності. Досить відрізнялися господарства осадників і за величиною заборгованості за кредитами: 4 відсотки осадників мали заборгованість понад повну вартість своїх господарств, 6 відсотків – заборгованість рівня повної вартості, 30 – половину вартості своїх господарств, 35 – від 30 до 50 відсотків вартості своїх господарств, і лише 5 відсотків мали незначні борги [29].

Внаслідок великої заборгованості, яка значно зросла під час кризи, багато колоністів, не забезпечених належним чином робочою і продуктивною худобою, будівлями та реманентом, не могли господарювати самостійно. На одне осадницьке господарство у Східній Гали-

чині припадало пересічно 5,5 га землі, 0,72 воза, 0,71 плуга і одна борона [30].

Хоча за цими середніми даними і приховувалися різні соціально-економічні групи осадницьких господарств, все ж вони свідчать, що економічне становище переважної частини колоністів було не на зовсім належному рівні.

Таблиця 7. Забезпеченість осадницьких господарств продуктивною і робочою худобою та реманентом

Воєводст- во	К-сть гос- подарств	Продуктивна і робоча худоба (гол.)				Реманент (шт.)		
		коні	коро- ви	свині	птиця	вози	плуги	борони
Львівське	4661	4152	7885	4555	87	3334	3207	3475
Терно- пільське	7626	8282	12850	11060	652	5081	5715	9099
Станісла- вівське	2620	2199	4315	2296	44	1728	1642	2058
Разом	14907	14933	24710	17911	683	1075	10564	14630

За результатами анкетного обстеження, яке провели воєводські земельні управління, за станом на 1934 р. вартість землі, будівель, живого і мертвого інвентарю 14807 господарства польських колоністів Галичини дорівнювала 108 млн. зл., зокрема 4661 осадницького господарства у Львівському воєводстві – 39 млн. зл., 7626 у Тернопільському – більше 55 млн., 2520 у Станіславівському – 17 млн. зл. [31]. Вартість землі, живого і мертвого інвентарю одного осадницького господарства за ринковими цінами дорівнювала пересічно 7328 зл. [32].

На одне господарство припадало в середньому 1830 зл. боргу, що дорівнювало $\frac{1}{4}$ вартості господарського майна, а на один гектар – 330,8 зл. боргу [33].

Заборгованість Державному сільськогосподарському банку становили кредити з оборотного фонду земельної реформи і позички за заставами майна. Внаслідок часткового погашення кредитів з оборотного фонду земельної реформи заборгованість зменшилася до 8,5 млн. зл. Загальна сума заборгованості, яку становили кредити з державного

сільськогосподарського банку, кредити приватних фінансових установ, на кінець 1924 р. сягнула більше 22 млн. зл. [34].

Різні соціально-економічні групи осадників мали неоднакову заборгованість. Вивчення фінансово-економічного стану 972 осадницьких господарств, яке Малопольське землеробське товариство (Malopolskie Towarzystwo Rolnicze) провело у Бережанському повіті Тернопільського, Городенківського, Станіславівського і Сокальському Львівського воєводств, проілюструвало, що заборгованість становила в середньому на 1 морг 210 зл., а на одне господарство – 2855 зл. [35]. Це було значно більше, ніж у середньому в Східній Галичині згідно з даними воєводських управлінь.

За повідомленнями повітових старост, звітами воєводських управлінь, на підставі матеріалів анкетних обстежень амплітуда коливань боргів на гектар землі у різних щодо заможності осадників була від 500 до 8 тис. зл. Поза тим, Державний сільськогосподарський банк без вагань на початку 1930-х рр. виділив нові кредити під 7 відсотків річних для купівлі осадниками нових ділянок із парцеляції. Крім того, у Тернопільському воєводстві колоністи часто користувалися кредитами комунальних ощадних кас, яким борги виносили від 500 до 1000 злотих на одне господарство, а також кредитами приватних фінансових установ, які надавали їх під 15 – 30 відсотків [36].

У 1930-х рр., особливо в перші роки після господарської кризи, тенденція фінансово-кредитної допомоги зберігалася. За даними річного фінансового звіту Львівського земського банку, військові та цивільні колоністи отримали за 1933 р. у чотирьох воєводствах 1097 тис. зл. кредитів, з них на Волинське воєводство припадало 682 тис., Львівське – 107, Тернопільське – 279 і на Станіславівське – 29 тис. зл. [37].

Господарське товариство Східної Малопольщі того ж року провело детальне вивчення матеріального стану осадницьких господарств Східної Галичини. На підставі даних, наведених у звіті за результатами обстеження, видно, що у Львівському воєводстві переважна більшість господарств належала до економічно слабких. Від економічної

сили господарств залежав відповідно стан забезпечення житловими і господарськими будівлями. Найкращою ця ситуація була в Перемишлянському повіті. Існувала певна різниця в заборгованості, наявності житлових і господарських будівель між тими колоністами, які володіли житловими ділянками від 5 до 10 га, і тими, котрі мали до 5 га. Пояснювалось це тим, що деякі осадники, намагаючись придбати якомога більше землі, залазили в борги, з яких навіть за сприятливої економічної кон'юнктури не могли виплутатись. У Тернопільському воєводстві, зокрема у Тернопільському, Бережанському та Підгаєцькому повітах переважали некомплектні господарства без житлових і особливо господарських забудовань. Зокрема, у Тернопільському повіті з 510 господарств осадників 43 відсотки не мали житлових будівель, 6 – стаєнь, 48 – інших господарських приміщень.

У Чортківському повіті понад 30 відсотків осадницьких господарств перебували в критичній ситуації. В околицях Підгайців і Бережан переважали погано забудовані осадницькі господарства, тоді як у Золочівському, Зборівському і Бродівському повітах становище осадників виглядало дещо кращим. Задовільнішим стан забудови був у Станіславівському воєводстві, де близько 60 відсотків осадницьких господарств мали всі необхідні житлові та господарські будівлі [38].

На підставі проведених обстежень господарств цивільних колоністів у галицьких воєводствах і узагальнень Комітет господарського товариства зробив наступні висновки: а) осадницькі господарства гірші від фільваркових щодо вирощування землеробських культур, а щодо виробництва тваринницької продукції – кращі; б) переважають фільварки за кількістю домашньої птиці й худоби; в) за сприятливих умов (величина стартового капіталу, якість ґрунтів, кліматичні умови тощо) новоприбулі господарюють краще від місцевих малоземельних господарів; г) осадники, які мають від 2 до 5 га, господарюють гірше за місцевих селян з таким же розміром земельного наділу.

Комітет вніс пропозиції, суть яких полягала в тому, що: а) сума початкового капіталу в переселенця для загосподарювання повинна

бути адекватною сумі, необхідній для купівлі земельного наділу і за- будови господарства; б) потрібне врегулювання кредитної системи як гарантії розбудови осадницьких господарств [39].

Ще одна проблема, що суттєво вплинула на економічне, а ще бі- льше на морально-психологічне становище осадництва – правовий статус придбаних наділів. Прибуваючи у Західну Україну, цивільні колоністи намагалися придбаги якомога більше землі. Цьому протегу- вали різні парцеляційні товариства, земельні управління і т. п. Не ма- ючи достатньої кількості коштів, переселенці позичали їх у фінансово- кредитних установах на умовах іпотеки – застави частини або всього майна з надією в майбутньому розплатитися.

Однак, як виявилось, здійснити це було непросто. Внаслідок цьо- го значна частина колоністів, вчасно не сплативши боргів, так і не отримала документів на володіння землею. Так, у Станіславівському воєводстві 38 відсотків від загальної кількості осадників не мали пра- ва власності на володіння земельними наділами, у Тернопільському – 30, у Львівському – 28 відсотків. 4421 колоніст (29,9 відсотка) не офор- мив право власності на землю [40].

Та все ж, користуючись постійною підтримкою правлячих кіл Польщі, військові й заможні цивільні осадники були спроможні вести господарство. Із їх числа призначали солтисів, вйтів та інших пред- ставників державної адміністрації на місцях. Проте, як стверджувало Господарське товариство Східної Малопольщі, такі заняття приносили колоністам мало користі, відволікали їх від власного господарювання. Дедалі частіше траплялися випадки, коли колоністи здавали в оренду земельні наділи або продавали їх повністю і присвячували себе роботі на державній службі. У Золочівському повіті в колонії Риків два коло- ністи позбулися своїх наділів саме з цих причин і повернулися остато- чно до виконання службових обов'язків на державних посадах [41].

На відміну від незаможних колоністів, поселених у чотирьох воє- водствах Західної України й обплутаних боргами так, що ледве зводи- ли кінці з кінцями, заможна верхівка осадників мала в розпорядженні

достатньо вдосконалених сільськогосподарських знарядь та машин, і робочої і продуктивної худоби. Багато осадницьких господарств і навіть окремих колоній займалися виробництвом тільки технічних культур. Наприклад, цукровий завод у Ходорові розparcelював 224 га орної землі, яку придбали колоністи з околиць Ярослава і Пшеворська, що поселилися у селі Кремерівці й спеціалізувалися лише на вирощуванні цукрових буряків, що давало їм високі прибутки [42].

Незаможні колоністи та їх сім'ї перебували в не меншій нужді та злиднях, ніж місцева українська біднота. Як відзначив спеціаліст із осадництва з Інституту національних справ, «майже в кожному поселенні зустрічаємо і таких осадників, господарства яких бажають далеко кращої участі. Після обмолоту врожаю вони зразу ж вивозять зерно на продаж до міста, а вже після Різдва в їх домівках відчувається нестаток» [43]. Це були, як правило, малоземельні селяни, які в сподіванні на державну допомогу переселилися з Польщі на південно-східні та східні окраїни в пошуках кращого життя. Щоб розбагатіти, вони часто брали землі більше, ніж дозволяли їм кошти, виручені від продажу свого майна на батьківщині. Потім же для того, щоб звести кінці з кінцями, змушені були брати позики у приватних кредиторів під 12, 18 і навіть 24 відсотки річних. Внаслідок майже всі скромні доходи йшли на сплату кредиту і великих податкових ставок замість того, щоб їх використати для купівлі інвентарю і сільськогосподарських знарядь [44]. Під тиском таких обставин змушені були шукати заробітку поза своїм господарством у промисловості, займалися домашніми промислами [45].

Якщо й це не рятувало ситуацію, осадники, як ми вже зазначали, продавати свої земельні наділи. Це не могло не турбувати урядові кола Польщі. Міністерство внутрішніх справ звернулося до Тернопільського воєводства з проханням повідомити, що тут зроблено у справі зміцнення польського осадництва і чи християнські каси безвідсоткового кредиту, що почали створюватися в другій половині 1930-х рр. для

фінансової підтримки занепадаючих осадницьких господарств, отримують допомогу від державних і приватних фінансових установ [46].

У повідомленні старости Зборівського повіту Тернопільського воєводства управлінню з цього приводу було зазначено, що на території повіту функціонують дві християнські каси – в с. Поморянах і безпосередньо у Зборові. Каса у Зборові отримала допомогу в 1000 злотих від Союзу християнських кас у Варшаві. Каса в Поморянах просить воєводське управління сприяти поповненню грошима [47].

Подібні християнські каси почали виникати в інших повітах воєводства. Вже у червні 1938 р. в Збаразькому повіті діяли дві християнські каси, у Бродівському, Перемишлянському – по одній, Бережанському і Золочівському – по три християнські каси [48].

У Тернопільському повіті, як повідомляв староста, при Державному сільськогосподарському банку створили «Фонд допомоги», в якому банк акумулює кошти для викупу польських осадницьких господарств, яким загрожує продаж, і допомоги тим, які вже встигло скупити місцеве польське населення, скориставшись підтримкою «Фонду допомоги» [49].

Не відставало в цьому контексті й Малопольське аграрне товариство, яке розробило свою програму опіки над осадниками. Програма передбачала чотири напрями діяльності – організаційний, фінансово-господарський, культурно-освітній та правовий. Товариство пропонувало реорганізацію спілки осадників у триступеневу організацію – на найнижчому рівні повинні були створюватися осадницькі *kółka*, на рівні повітів – повітові союзи, на рівні воєводств – воєводські союзи осадників. При штаб-квартирі Малопольського аграрного товариства повинні були бути представлені делегатури Львівського, Станіславівського і Тернопільського Союзу осадників [50].

Реорганізувавши таким чином осадницькі структури аграрне товариство сподівалося вирішити й інші завдання. З метою поліпшення збуту сільськогосподарської продукції колоністів планували розбудувати мережу крамниць, складських приміщень, молочарень, здійснити

інші заходи щодо інтенсифікації господарювання осадників. Інспекторам, кураторам осад, було поставлене конкретне завдання – вивчити умови господарювання, координувати і планувати конкретну програму дій з метою поліпшення ситуації в осадницькому середовищі. В культурно-освітній сфері роль інспекторів полягала у «вишукуванні» фінансів на будівництво шкіл, костьолів, каплиць, народних будинків; організації культурно-освітніх заходів, курсів для вдосконалення фахових навиків осадників, опікування молоддю. Відзначимо, що питання культурно-освітнього стану постійно перебувало у полі зору польської адміністрації, особливо в другій половині 1930-х рр. [51].

Малопольське аграрне товариство, опрацювавши статистичні матеріали, зазначало, що більше половини осадників, поселених у Східній Малопольщі, були позбавлені можливості відвідувати костьоли, каплиці, народні будинки, а їхні діти – польські школи через те, що їх не було за місцем проживання. Вказувалося на небезпеку духовного вакууму і моральної та національної деградації, негативного сприйняття самої ідеї колонізації серед поляків [52].

У правовій та фінансово-господарській сферах інспекторат повинен був сприяти роботі земельних комісарів щодо розв'язання проблеми парцеляції, іпотеки, організації кредитів тощо [53].

Уряд Польщі постійно дбав про фінансово-економічне оздоровлення осадницьких господарств, вишукуючи нові форми допомоги. В ході конверсії боргів за довготерміновими і короткотерміновими кредитами Державний сільськогосподарський банк до 1936 р. списав з осадників половину їх заборгованості. Тільки у Львівському, Станіславівському і Тернопільському воєводствах до середини 1920-х рр. польські осадники мали 27,1 млн. зл. боргу, з них 60,3 відсотка – Державному сільськогосподарському банку. Сплата заборгованості була відстрочена на 55 років, а відсоткова ставка знижена з 8 до 4,5 відсотка річних. До 1936 р. в Східній Галичині списали в 11962 випадках суму боргу 10 млн. 542,5 тис. зл., або 50 відсотків позичок, які колоністи отримали на купівлю землі з оборотного фонду земельної рефор-

ми. Крім цього, банк конверсував 967 осадникам 6 млн. 555 тис. зл. кредитів в інших фінансових установах і перерахував на оборотний фонд земельної реформи, списавши одночасно 50 відсотків суми цього боргу [54].

У квітні 1937 р. Міністерство землеробства і земельної реформи Польщі виділило Тернопільському воєводству 300 тис. зл. Ця сума була призначена тільки для надання кредитів осадникам. Позички надавали відповідно до рекомендацій, які розробило Господарське товариство у Львові. Рекомендували, щоб кредити надавали насамперед тим осадникам, які переселилися з центральних і західних воєводств Польщі; обмежити, а то й зовсім припинити кредитування колоністів, земельні наділи яких були 20 і більше гектарів; сума кредиту не повинна бути більшою, ніж 1500 зл. Цього ж року для колоністів Борщівського повіту виділили 35 тис. зл. допомоги, Заліщицького – 15, Золочівського, Бродівського, Кам'яно-Струмилівського та Радехівського – 60, Бережанського – 37, Підгаєцького – 30, Перемишлянського, Копичинського і Терехівського – по 15, Чортківського – 8 тис. зл. [55].

На нараді земельних комісарів Тернопільського воєводства 5 травня 1937 р. було вже названо суму 600 тис. зл., з яких 300 тис. зл. виділив Державний сільськогосподарський банк із фонду оборотних коштів.

При обговоренні проблем осадницької колонізації йшлося також про будівництво трьох складських приміщень у Тернополі, Бережанах і Чорткові для зберігання лісоматеріалів, 30 тис. куб. м яких зарезервували для забудови новостворених осадницьких господарств. Була прийнята пропозиція, за якою сума одноразової допомоги для переселенців не перевищувала 1500 зл., для інших – не більше 600 зл.

Було встановлено суму кредиту на 1 га, який дорівнював 500 зл., на спорудження житлового будинку – 600 зл., господарських будівель – 300 зл. Нагляд за використанням кредитів мав здійснювати земельний комісар [58].

Підтримка, сприяння і протегування з боку держави польському сільськогосподарському цивільному та військовому осадництву в чотирьох воєводствах були усесторонніми і масштабними. Державні затрати на переїзд колоністів із сім'ями і пожитками до місця осілости, довготермінові й короткотермінові кредити з низькими відсотковими ставками; безоплатне забезпечення землею військових колоністів, безповоротні позики для придбання реманенту і забудування; опіка з боку воєводських і повітових адміністрацій, окружних та повітових земельних управлінь, парцеляційних товариств, державних і недержавних фінансових установ та товариств – свідчення політичної значимості сільськогосподарської цивільної і військової колонізації як одного з найважливіших асиміляційних чинників національної політики Другої Речі Посполитої у Східній Галичині й Західній Волині у 1920 – 1930-х роках.

Список використаних джерел до розділу 3

1. ДАЛО. – Ф. 1. – Оп. 10. – Спр. 1815. – Арк. 4.
2. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 408. – Оп. 1 т. – Спр. 174. – Арк. 29.
3. Tak zacząłem gospodarować // In Polinski Daniel. Obraz własny życia w Polsce międzywojennej. Wybór i opracowanie. – Warszawa, 1986. – S. 18 – 23.
4. Podgorski B. Osady wojskowe na terenie Szubkowa na Wołyniu... – S. 59.
5. Ibid. – S. 60 – 61.
6. ДАЛО. – Ф. 1. – Оп. 10. – Спр. 2086. – Арк. 27.
7. Розбудова нації. – Прага, 1931. – Ч. 11/12.
8. Podgorski B. Osady wojskowe na terenie Szubkowa na Wołyniu – S. 92, 93.
9. Ibid. – S. 62.
10. Ibid. – S. 93.
11. ДАВО. – Ф. 36. – Оп. 4. – Арк. 3, 3 зв., 7,9, 11; – Ф. 46 – Оп. 1. – Спр. 655. – Арк. 1 – 31.
12. Podgorski B. Osady wojskowe na terenie Szubkowa na Wołyniu... – S. 92, 93.

13. ЦДА України у м. Львові. – ф. 408. – Оп. 1. т. – Спр. 174. – Арк. 27.
14. Там само. – Арк. 28, 29.
15. ДАЛО. – Ф. 1. – Оп. 10. – Спр. 758. – Арк. 3.
16. ДАІФО. – Ф. 2. – Оп. 9. – Спр. 654. – Арк. 11.
17. ДАТО. – Ф. 231. – Оп. 4. – Спр. 968. – Арк. 12 зв.
18. Там само. – Арк. 13.
19. Васюта І. К. Соціально-економічні відносини на селі Західної України до возз'єднання (1918 – 1939). – Львів, «Вища школа», 1978. – С. 23.
20. ДАТО, – Ф. 231. – Оп. 4. – Спр. 66. – Арк. 6.
21. ДАТО. – Ф. 231. – Оп. 4. – Спр. 66. – Арк. 7, 9, 10.
22. Там само. – Спр. 968. – Арк. 13 зв.
23. Там само. – Оп. 6. – Спр. 744. – Арк. 2.
24. Там само. – Арк. 3.
25. Там само. – Арк. 3 зв.
26. Там само. – Арк. 4.
27. Там само. – Арк. 5.
28. ДАІФО. – Ф. 415. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 2 – 3.
29. ДАТО. – Ф. 231. – Оп. 4. – Спр. 968. – Арк. 14. – Ф. 10. – Оп. 2. – Спр. 204. – Арк. 13 зв.
30. Там само. – Оп. 6. – Спр. 2100. – Арк. 3; – Спр. 2099. – Арк. 1. ДАЛО, – Ф. 1. – Оп. 13. – Спр. 859. – Арк. 48.
31. ДАЛО. – Ф. 1. – Оп. 13. – Спр. 859. – Арк. 48.
32. ДАТО. – Ф. 231. – Оп. 6. – Спр. 2082. – Арк. 8.
33. ДАЛО. – Ф. 1. – Оп. 13. – Спр. 859. – Арк. 50.
34. ДАТО. – Ф. 231. – Оп. 6. – Спр. 2082. – Арк. 8.
35. Там само. – Спр. 2695. – Арк. 2.
36. Там само. – Ф. 231. – Оп. 6. – Спр. 1338. – Арк. 19; Ф. 34. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 1 – 8.
37. Там само. Спр. 2695. – Арк. 2.
38. Там само. – Ф. 231. – Оп. 6. – Спр. 744. – Арк. 5, 5 зв., 6; – Спр. 1338. – Арк. 6; – Спр. 744. – Арк. 6,5 зв.
39. Там само. – Спр. 744. – Арк. 5 зв., 6 зв.
40. ДАЛО. – Ф. 1. – Оп. 13. – Спр. – 859. – Арк. 51.
41. ДАТО. – Ф. 231. – Оп. 6. – Спр. 744. – Арк. 7 зв.
42. Васюта І. К. Соціально-економічні відносини на селі Західної України до возз'єднання (1918 – 1939). – С. 32 – 33.

43. ДАІФО. Відділ науково-довідкової літератури, інвентарний номер Н/3628. – Арк. 14.
44. ДАТО. – Ф. 231. – Оп. 1. – Спр. 1595. – Арк. 19.
45. ДАІФО. – Ф. 43. – Оп. 1. – Спр. 216. – Арк. 32 – 33.
46. ДАТО. – Ф. 231. – Оп. 1. – Спр. 3501. – Арк. 1.
47. Там само. – Арк. 4.
48. Там само. – Арк. 5,7,9,10,11,16.
49. Там само. – Арк. 15.
50. Там само. – Оп. 6. – Спр. 2711. – Арк. 54.
51. Там само. – Арк. 54 зв., 55, 55 зв;
52. Там само. – Спр. 2082. – Арк. 9.
53. Там само. – Спр. 2711. – Арк. 55 зв.
54. ДАІФО. – Ф. 1. – Оп. 13. – Спр. 859. – Арк. 49 – 50; – Ф. 43. – Оп. 1. – Спр. 12. – Арк. 64.
55. ДАТО. – Ф. 231. – Оп. 6. – Спр. 2853. – Арк. 9, 9 зв., 10, 12.; – Спр. 2708. – Арк. 14, 15.
56. Там само. – Спр. 2708. – Арк. 11, 11 зв.

Розділ 4.

ОСАДНИЦТВО І ЗАГОСТРЕННЯ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВІДНОСИН НА СЕЛІ

Українсько-польські відносини міжвоєнного періоду, як про це переконливо свідчать наведені матеріали, були складними й суперечливими. Польська влада не вважала за необхідне поважати права місцевого населення краю. Не дивно, що протягом усього міжвоєнного періоду українське селянство Західної України перебувало в опозиції до польського режиму, домагаючись своїх прав або легальними методами, що не становили загрози для їхнього становища, або вдавалися до радикальних заходів без огляду на те, якими можуть бути наслідки.

Українське незаможне селянство, що становило більшу частину населення західноукраїнських земель, перебувало в критичній ситуації. Невдоволені своїм соціально-економічним становищем, зневажені представниками польської державної адміністрації, польськими колоністами, селяни чинили стихійний або організований опір створенню нових польських поселень. За словами польського історика Р. Тожецького, парцеляція за її методами проведення і пов'язана з нею колонізація протягом 1920 – 1930-х рр. служила постійною причиною ескалації напруженості українсько-польських відносин. Польський уряд вважав, що необхідно зробити все, аби земля від польського землевласника обов'язково потрапила до польського селянина, який буде на ній господарювати і захищати її [1]. Слід зазначити, що саме під час більшовицько-польської війни у 1920 р. Ю. Пілсудський виступив із пропозицією, щоб «земля на Сході перейшла у власність тих, хто зробив її польською» [2]. Відповідно з боку місцевого селянства слід було чекати адекватної реакції. І вона не забарилася.

Уже наприкінці 1919 р. почались акти непокори селянства органам влади та спроби зірвати колонізацію українських земель [3]. Час від часу між українськими селянами і польськими осадниками виникали запеклі збройні сутички. Власне, сільськогосподарська колонізаторська політика польських правлячих кіл зумовила нову форму селянського руху – виступи селян проти насадженого осадництва. Таким чином осадницький рух став «моментом бунтуючим, а не втихомирюючим» [4]. У таких умовах праця і життя колоністів не були легкими. Місцеве українське населення ставилося до них вороже, адже, на їхню думку, земля, яку зайняли колоністи, мала б належати їм, і то безплатно [5].

Тернопільське воєводське управління у звіті від 15 листопада 1921 р. повідомляло, що польські осадники, які прибувають із заходу в Східну Галичину, часто скаржаться на місцеве населення, яке, мовляв, не хоче давати їм можливості тут оселитись і «навіть зумисне шкодить їм на полі» [6]. Орендатор поміщицького маєтку в с. Шепівцях Заліщицького повіту скаржився повітовому старості на місцевих селян, яких він звинуватив у підпалі скирт збіжжя. У цьому ж селі був зафіксований виступ місцевих жителів за розподіл поміщицької землі й недопущення її продажу прибуваючим польським осадникам, які мали намір скупити наділи [6]. В донесенні Золочівського повітового староства Тернопільському воєводському управлінню йшлося про існування озброєної селянської групи, дії якої були спрямовані на знищення польського майна, об'єктів та засобів комунікацій [7].

У Волинському воєводстві восени 1921 р. польська поліція провела масові арешти селян у Кременецькому, Рівненському, Дубнівському та Луцькому повітах, де відбувалися заворушення селян проти осадницького руху. Часто селяни самовільно користувалися сервітутами, не сплачуючи орендної плати. Зокрема, влітку 1921 р., жителі сіл Губин і Городище Луцького повіту самочинно випасали худобу в панському лісі, а коли панські патрулі затримали їх, то селяни в обох селах вступили в сутичку з поліцією [8].

Сільськогосподарська колонізація дедалі більше загострювала ситуацію в українському селі, стосунки між українцями і поляками, які в окремих випадках переростали в збройні сутички з представниками поліції, жандармерії і адміністрації. То в одному, то в іншому повіті Галичини траплялися випадки нападів українських селян на польських переселенців, на уповноважених із збирання податків, на поліцію. У Перемишлянському повіті тільки протягом квітня 1921 р. поліція вилучила у місцевих селян 62 карабіни з набоями, 2 гранати, а 22 квітня був обстріляний постерунок поліції у Перемишлянах. Слідство не дало жодних результатів. У Бережанському повіті Тернопільського воєводства вбили двох осадників. У Бродівському повіті, як повідомив тамтешній староста, місцеве селянство мстить колоністам за парцеляцію тільки серед поляків. У Надвірнянському і Косівському повітах Станіславівського воєводства діяв озброєний загін селян, які чинили опір парцеляції землі, яку розподіляли між польськими осадниками [9].

Селяни вдавалися до засобів нищення осадницьких і поміщицьких садиб. У Західній Україні контрастніше і гостріше, ніж безпосередньо у Польщі, проявлялись аграрне перенаселення і бідкування селянства поруч із привілеями поміщиків та осадників, малоземелля й безземелля величезної кількості селянства поруч із великими землеволодіннями. Протягом 1922 р. у Львівському воєводстві були піддані нападу десятки господарств переселенців, постраждало майно на фільварках Любомирського, Чосновського, Крушинського та інших поміщиків. Газета «*Slowo Polskie*» з тривогою повідомляла, що «останнім часом почастишали випадки підпалів скирт збіжжя у польських власників. Типовим випадком був підпал збіжжя фільварку Салівка Чортківського повіту». І далі часопис констатував, що полякам у цьому повіті, як, зрештою, і в інших повітах Тернопільського воєводства, проживати небезпечно [10].

Вкрай напружена політична ситуація, яку зініціював, зрозуміло, польський режим, викликала стурбованість польських властей, правоохоронних органів. У січні 1922 р. прокурор Апеляційного суду у

Львові видав розпорядження про розслідування кримінальних справ пов'язаних із нищенням майна польських колоністів на території Західної України. В записці прокуратури при Апеляційному судді стверджувалося, що у різних місцевостях «Східної Малопольщі» мають місце спорадичні випадки недопустимих ексцесів між місцевим населенням і польськими колоністами. Надто частими були випадки підпалів, а також іншого нищення власності польських осадників. У зв'язку з цим прокурор звернувся до прокуратур чотирьох східних воєводств з вимогою, щоб усі подібні випадки якомога швидше розслідувати, а їх учасників негайно заарештовувати для подальшого з'ясування вини того чи іншого підозрюваного [10]. Відомий політичний діяч міжвоєнної Польщі В. Грабський із тривогою повідомив у Польському сеймі, що в українських і білоруських землях зафіксовано 873 виступи у різних формах проти польського режиму [11].

Однозначно можна констатувати, що невдоволення, бунти, опір українських селян різними методами і засобами існуючому режимові були викликані несправедливим розподілом парцельованої землі, яку виділяли здебільшого, особливо в першій половині 1920-х рр., осадникам і польському населенню і практично давали малоземельним селянам-українцям.

Польський уряд змушений був вдатися до радикальних кроків. Придушення селянських бунтів вимагало Міністерство внутрішніх справ Польщі, яке надіслало з цього приводу циркулярний лист генералу С. Галлеру, зажадавши вжити рішучих дій проти виступів українського селянства на території Львівського, Станіславівського і Тернопільського воєводств. У жовтні 1922 р. генерал видав такий наказ:

«1) Військові підрозділи повинні кожного бандита, спійманого на гарячому, кожного, хто належить до банди, розстрілювати на місці.

2) Військові підрозділи повинні на вогонь з будь-якого села негайно відповідати вогнем, вдарити на нього так, як би воно було захоплене ворогом, зайняти його, схопити терористів, а тих людей, в яких буде знайдено зброю, розстріляти на місці» [12].

Офіційна статистика зареєструвала у 1922 р. в західноукраїнських землях 4630 випадків «бунту», конфліктів і сутичок із представниками влади і т. п. [13].

У 1923 р. на території чотирьох воєводств Західної України опір польському режимові тривав – горіли будівлі, стіжки необмолоченого хліба та сіна, що належали польським поміщикам і колоністам, оскільки «осадник, який є живим доказом кривди, заподіяної польським урядом українському і білоруському населенню, вносить роздратування, загострює відносини між українським та польським населенням; він стає тою сіллю, яка завсігди ятрить рани і ніколи їх не гоїть, докіль польська влада вестиме на окраїнах свою дотеперішню економічно-соціяльну політику»[14]. Всього у Західній Україні в 1923 р. було зафіксовано 551 підпал [15].

Антипольський селянський рух ставав дедалі активнішим. Начальник слідчого відділу доповідав комендантові поліції Волинського округу: «Причини більшості випадків підпалів не встановлено. Підпалюють скирти збіжжя і цілі господарства хліборобів. Можна припустити, що ці підпалення вчиняються на політичному ґрунті (саботаж). Підпалення збільшуються. Саме тут в липні – вересні 1923 р. селяни спалили 78 сільськогосподарських об'єктів, що належали особам польської національності [16].

Численні пожежі у фільварках та господарствах осадників були зафіксовані в Тернопільському, Кам'янка-Струмилівському, Золочівському та Зборівському повітах. Тільки у вересні було 23 таких випадки [17]. Тернопільський воєвода у звіті зазначав, що протягом 1923 р. в повітах воєводства зареєстровано 75 підпалів. У 35 випадках винуватців не знайдено [18].

Про напружені, ворожі стосунки між місцевими селянами і осадниками красномовно свідчить виступ посла Б. Козубського в польському сеймі: «Осадники почувають себе героями в завойованій країні, погорджують місцевим населенням, вивисшають себе понад нього в характері носіїв мнимої культурної місії. Всі ці «культуртрегери», об-

даровані щедро пальною зброєю, творять тепер комітети оборони і претендують на ролю другої влади в наших землях. ...Осадники широко послуговуються зброєю в усіх непорозуміннях між ними і місцевим населенням, не стараються про допомогу до місцевої влади. Так, наприклад, у Кременецькому повіті на Волині селянин з Вишнівця Левенець стрінув у своєму лісі літом ц. р. жінку осадника Белдову, яка рубала молоде дерево та т. зв. »тички». З метою провірення прізвища пошкодований удався до осади, в якій вона мешкала. По дорозі перейняв його муж Белдової з одинадцятьма товаришами і вони в купі побили Левенця до втрати свідомості за одне тільки домагання усталити прізвище особи, яка його окрадала. Белда стрілив до Левенця з револьвера, внаслідок чого той дістав тяжкої рани, якої ще по нинішній день невилічив. Осадник, що так побив та поранив Левенця, ходить собі свобідно і до тепер не був притягнутий до ніякої карної відповідальності. Не один раз було так, що осадники організовували банди, які нападали на проїзжих, нпр., в селі Загайці, Кременецького повіту кількох осадників напали на тамошнього купця, що віз алкогольні напитки і ограбили його. Факт цей доказує, що протеговані місцевою владою насаджені елементи є цілковито здеморалізовані, а їм саме вгідно з ідеєю «кресового осадництва» мала бути доручена на місця заціплювання польської державності і культури на східних «кресах» [19].

Насильне насаджування на територію Західної України польських осадників, зловживання адміністрації, податковий тягар – усе це викликало нові селянські заворушення. У 1924 р. в чотирьох воєводствах було зареєстровано понад 5,5 тис. конфліктів і сутичок, а також інших поодиноких виступів українських селян проти польського режиму [20]. Така позиція – яскрава демонстрація того, що в «екстермінаційній політиці польський уряд забув про заспокоєння земельного голоду місцевого населення і поступив цілком протилежно: замість переведення земельної реформи почав він насилати на нашу землю військових осадників і цивільних кольоністів, забороняючи рівночасно місцевому населенню всякі трансакції зі земельними посіlostями» [21].

Польські переселенці, особливо військові колоністи при підтримці місцевої адміністрації намагалися виступати в ролі самостійного владного чинника з метою послаблення опору українського селянства: «Місцеві осадники, спортові організації і інституції і шкільна польська молодь приступають до цієї акції втихомирення і військова влада дає їм навіть зброю. Вже складаються польські комітети самооборони, які при прихильності місцевої влади стають новою владою з діяльністю на власну зброю. «В разі потреби незавагаємось спалити цілі села» – так каже маніфест волинського комітету самооборони. Таким робом адміністративний хаос на т.зв. кресах збільшується, а збільшення терору та самоволі і ріжних польських чинників, суспільних та урядових, замість лагодити відносини, доводить до зовсім суперечливого результату» [22].

З приходом до влади «санаційного» режиму Ю. Пілсудського стосунки між українським селянством і осадниками залишалися напруженими і гострими. Авторитарний режим не змінив практично нічого у ставленні до українських проблем і продовжував дискримінаційну політику, яка базувалися на тому, що у Східній Галичині, «коли її маємо при собі втримати, виключним паном має бути польський елемент» [23].

У той самий час на Волині, як зазначив часопис «Громадський голос», «починається творення тієї групи, яка склавшись з Юзевського (б. особистий секретар Пілсудського), Голувка і Ковалевського Олександра ще в листопаді минулого 1926 р. розпочала працю над витворенням тої хлібоїдщини, що в мові польських санаторів називається «санациєю в міжнаціональних відносинах на кресах» [24].

Іншими словами, «санаційний» режим, ігноруючи українське питання, залучав, і не без успіхів, до співпраці й українських політиків, намагаючись засадничо підготувати сприятливі умови, як висловився волинський воєвода Г. Юзевський, «приналежности польської Волині по всі часи до Польщі, котрої приналежности домагається беззглядно польський державний інтерес» [25].

Захищаючи на селі інтереси польських власників та колоністів, «санаційний» уряд проводив політику жорстокого терору і репресій проти українського селянства. В кінці 1926 – на початку 1927 р. у Володимир-Волинському був інспірований судовий процес над великою групою місцевих селян, яких звинувачували у підготовці збройного повстання з метою відторгнення Волині від Польщі [26].

З часу державного перевороту Ю. Пілсудського уряд, не припиняючи парцеляції і колонізації, сприяв зростанню аграрного перенаселення, поглибленню та загостренню україно-польських відносин. «Громадський голос» під заголовком «На українській землі» так опишував збройну сутичку, яку осадники затіяли біля Глинян у Золочівському повіті Тернопільського воєводства: «Бандерія польських колоністів мазурів із Сеніва біля Глинян дуже була дуфна у свою силу після відбутої наради, «тшеці май». Проїжджаючи в присілку Замістя коло загороди селянина Тріски напала без найменшої причини в патріотичному шумі на український двір, а опісля говорили, що з двора цього впав на них камінь. По двох сторонах було 5 тяжко поранених і кільканадцять поранених» [27].

У Волинському воєводстві напередодні виборів до сейму і сенату в березні 1928 р. за активної участі кандидатів від УНДО, які виступали з гаслом «*łamania sokalskiego kordonu*» – духовного єднання Східної Галичини і Західної Волині, зафіксовано понад двадцять підпалів маєтків польських власників, господарств військових колоністів. Зокрема, в Ковельському повіті було 7 таких підпалів, які завдали господарям майна збитків на суму 20 тис. зл., у Володимирському – 6 підпалів на суму 7850 тис. зл., у Кременецькому – 5 підпалів на 20 тис. зл. [28]. У 1924 – 1928 рр. Протягом чотирьох воєводствах Західної України зареєстровано 3221 підпал [29].

У серпні 1928 р. до 300 озброєних осадників у с. Вишгородок Кременецького повіту на Волині намагалися захопити православну церкву і перетворити її на костьол. 12 серпня вночі підняли «священника о. Засидацького і настирливо домагалися видачі церковних ключів» [29].

ців. Народ масово посунув на рятунок священникові і церкві, і був би пішов кривавий бій, коли б не поліція, яка за старим звичаєм почала розганяти селян, що боронилися перед нападом... тоді один з осадників стрілив і ранив селянина Н. Рудницького» [30].

Можемо назвати два періоди, протягом яких особливо активно проявився антиосадницький рух у середовищі українського селянства на Волині. Перший з них – 1^о23 – 1924 рр., під колонізації, що призвело до створення озброєних селянських загонів, які мали на меті нищення майна польської шляхти та цивільних і військових колоністів. Другим періодом, коли далі зростало невдоволення поміж селян, що викликало напруження і навіть переляк серед колоністів, був 1928 р., саме напередодні виборів [31].

Для керівництва справами осадників створили 20 липня 1923 р. «Союз осадників», який тільки за рік діяльності об'єднав у південно-східних воєводствах 10260 польських колоністів. Низові організації цього союзу були в усіх воєводських центрах Східної Галичини й у 41 повіті з гуртками на місцях [32]. «Союз осадників» разом з такими військовими і напіввійськовими організаціями, як «Стрілець», «Польська організація», «Союз легіонерів», «Союз офіцерів резерву», «Організація військової підготовки» та ін. виступав активним провідником великодержавної антиукраїнської політики на західноукраїнських землях. У розпорядженні від 2 липня 1923 р. львівський воєвода зазначив, що «умовою затвердження всього польського на кресах є польська мова і костьол» [33].

Найбільше загострилися україно-польські відносини у 1930 р., коли в середині липня селами Галичини прокотилася хвиля пожеж. Знову ж таки основними об'єктами були маєтки польських землевласників та господарства колоністів. Міністр закордонних справ Польщі Ф. Склавой-Складовський 9 січня 1931 р. визнав у сеймі, що пожежі в маєтках польських поміщиків – це нищення осередків польського панування в українських землях; підпали осадницьких господарств – засіб залякування колоністів від набуття землі у південно-східних воє-

водствах. Із 191 зафіксованого випадку непокори польським властям 172 припадало на підпали маєтків осіб польської національності. Характерним було те, що найбільше пожеж спалахнуло в повітах, де активно функціонували українські гімназії або сильні культурні та спортові організації: «Просвіта», «Луг», «Сокіл», «Пласт» [34]. На їхню діяльність мала великий вплив ОУН, яка з часу створення звернула пильну увагу на надзвичайно важливе й водночас дуже пекуче для широких мас населення земельне питання, «яке могло дати їй нагоду зреволюціонувати ті маси». Саме проти колонізації ОУН провела у 1930 р. саботажну акцію спалювання польських дворів і скирт збіжжя та сіна. Мета ц. го була очевидна: стероризувати колоністів, примусити їх «покинути свої посілості в нашій дільниці і виїхати на захід». Саме це підтверджувала й «Газета Варшавська», пишучи: «Український терор ставить собі дуже ясні завдання. Польських дідичів треба стероризувати на те, щоб не продавали землі в польські руки, щоб тримали українську службу та щоб не перешкождали українському сепаратизмові опановувати діячів тієї служби. Польським колоністам треба насильством збридити життя в Східній Галичині та примусити їх покинути цю землю» [35].

Кульмінаційний момент масових антипольських виступів у західноукраїнському селі, які урядовці назвали «саботажницькою акцією», настав у вересні, коли селяни робили до 18 підпалів щодоби. Усього з липня до листопада включно 1930 р. в трьох південно-східних воєводствах було зафіксовано 218 актів саботажу, в т. ч. у липні – 28, серпні – 55, вересні – 101, жовтні – 26, у листопаді – 8 [36].

Селянськими виступами були охоплені 27 повітів Східної Галичини. Найбільшу кількість актів саботажу зареєстровано у повітах: Львівському – 26, Тернопільському – 18, Підгаєцькому – 16, Бережанському – 15, Рогатинському – 13, Бібркському – 12 [37]. Далі пожежі перекинулися до Луцького, Горохівського, Дубнівського, Кременецького повітів Волині.

Основними об'єктами нападів залишалися маєтки польських поміщиків та осадників. Із загальної кількості актів саботажу, вчинених у серпні – вересні того ж 1930 р. на території Східної Галичини, підпали у маєтках польських поміщиків становили 53,2 відсотка, осадників і представників місцевої влади – 26, 9 відсотка [38].

Уряд Ю. Пілсудського відповів на селянський рух жорстокою «пацифікацією» (втихомиренням). Для координації каральних операцій проти непокірних західноукраїнських селян до Львова прибули представники Міністерства внутрішніх справ Польщі Перацький і Сухенек-Сухецький.

Пацифікації передувала підготовка громадської думки через засоби масової інформації, які вели «завзяту компанію »за самооборону» польського елемента на «кресах», робили шум і галас з приводу фактичної шкоди від саботажів, насичували атмосферу нещасної землі галицької бацилами ненависті до всього українського і, на кінець, жонгливали погромницькими кличами. Польська антиукраїнська агітація при тім нотує, очевидно, чимраз менше дійсних фактів підпалу, а далеко більше невдалих спроб підпалювання польського приватного добра. При освітлюванні невдалих спроб ця преса не забуває в кожному окремому випадку дати «наглядний» доказ про те, що підпалу хотіли доконати «гайдамаки». Цим неспірним непохитним доказом є на її думку, неминучо пляшка нафти чи бензини чи якогось іншого запального палива з незмінною коробкою сірників» [39].

З кінця серпня 1930 р. у 16 повітів Львівського, Тернопільського і Станіславівського воєводств, найбільш охоплених селянськими заворушеннями, уряд кинув 5 полків уланів, каральні загони поліції, прикордонної охорони і жандармерії. Тільки протягом останньої декади вересня поліцейські підрозділи провели 17 облав [40].

Пацифікаційну акцію виконували так. Військовий підрозділ прибував до населеного пункту і наказував видати підозрілих осіб. Із села нікого не випускали. Після цього військові починали обшук, якому підлягало все: помешкання, господарські будівлі, скирти і стіжки, за-

паси збіжжя. «Поліція під претекстом розшуків зброї чи нелегальної літератури», – згадують емігранти з Бережанського повіту Тернопільського воєводства, – переводили по всіх господарствах у селі обшуки-ревізії такі докладні, що перевертають стоги збіжжя, розшивано стріхи на хатах та інших будівлях. Польські кавалеристи наказували давати на підстилку коням снопи непомолоченого збіжжя, для їди овес, а для себе харч і неабиякий – м'ясо, печені кури, гуси, масло, білий хліб... Забирали копами яйця – єдину сільську валюту. По кількох днях такої гостини село примушувало давати поліції ще й підводи та відвозити «гостей» у сусіднє село» [41].

Жорстока пацифікація захопила населені пункти Зборівського, Тербовлянського та інших повітів. У Тербовлянському повіті найтяжчим і найбрутальнішим пацифікаційним акціям було піддано с. Глещави. Тут окупанти знищили читальню «Просвіти», пограбували кооператив, підпалили господарські будівлі Івана Коломійця – голови товариства «Луг», катували мешканців [42].

На території Східної Галичини поляки вдалися до каральних експедицій у 450 гмінах. У Підволочиському повіті великих знущань зазнали жителі с. Гнилички. Першого дня відділ спеціальної поліції нищив майно українських селян, розкидав збіжжя стіжки, зруйнував читальню, кооперативну крамницю. Наступного дня удосвіта село оточив відділ уланів 22-го полку. На майдан зігнали всіх мешканців села, з-поміж яких назвали 13 осіб, котрі значилися в окремому списку. Де-хто встиг заховатися й так уникнути страшної участі. Названих осіб загнали до громадської канцелярії і наказали їм принести музичні інструменти й грати увесь день. Надвечір у них забрали інструменти, декого звільнили, а решту піддали немилосердному катуванню. Подібна акція була проведена і в с. Гущанки [43].

Під час пацифікації у трьох воєводствах Східної Галичини – Львівському, Станіславському і Тернопільському – було вилучено: карабінів – 1208, револьверів – 735, іншої вогнепальної зброї – 460 одиниць, багнетів – 714, шабель – 82, а також багато пороху, вибухо-

вих матеріалів, двадцять три вози різного спорядження, петард для підпалів, ножиць для різання дроту. За офіційною статистикою, всього було затримано 1239 осіб, з них звільнено 596, інших віддано до суду. Серед затриманих було: студентів навчальних закладів – 220, учнів середніх шкіл – 360, селян – 510, ремісників – 120, робітників – 45, урядових чиновників – 90, торговців – 6, представників інших професій – 217 [44]. Ці дані навів у виступі міністр закордонних справ Польщі Ф. Славой-Складовський на пленарному засіданні сейму 9 січня 1931 р.

Тим часом пацифікація привернула увагу закордону. У Лізі Націй українське питання мав розглядати Комітет Трьох. Але міжнародні чинники дуже хотіли, щоб проблеми між українцями і поляками розв'язались як внутрішні справи. Польські ж урядовці поводитися так, ніби знали, що справа вирішиться на їх користь. Коли на адміністративній комісії 20 січня 1931 р. обговорювали питання «пацифікації», то було ухвалено рішення, що дії уряду справедливі, а тому нема необхідності створювати комісію [45]. Поляки вкотре показали повне ігнорування української проблеми. Польському режимові йшлося не стільки про покарання винуватців, скільки про тероризування українського населення. Доказом цього можуть служити села, де не було ніяких підпалів чи будь-яких інших антипольських вчинків, а польські карні експедиції їх не обминули (напр., с. Чернелів-Руський Тернопільського повіту, с. Швейків Тернопільського повіту та багато інших) [46].

Але наслідки пацифікації були цілком протилежними тим, на які сподівався польський уряд. Пацифікація ще більше посилила ненависть українців до Другої Речі Посполитої, сприяла дальшій консолідації національно-визвольних сил краю. Це визнавали депутати сейму від УНДО: «Внаслідок військово-поліцейської акції відносини у воєводствах з українським населенням загострилися до небувалого раніше ступеня. Замість знищення або послаблення революційних елементів вони зараз зросли в силі, одержали підхожу моральну основу» [47].

Загальна матеріальна шкода, заподіяна пацифікацією, досягла кількох мільйонів злотих, але польський уряд нічого не відшкодував українським селянам. З часу «великої» пацифікації до кінця існування польського режиму час від часу повторювалися «менші» пацифікації, у двох – трьох селах, як було у Бережанському повіті Тернопільського воєводства [48].

І надалі напруга в стосунках між українцями та поляками не спадала, про що свідчать численні донесення повітових староств. Так, староста Збаразького повіту 19 березня 1931 р. повідомив воєводську адміністрацію про те, що у с. Заруддя місцеві селяни побили коменданта польської організації «Стшелець» Стефана Гузара. Бродівський староста в доповідній записці поскаржився на зростаюче загострення стосунків у повіті на національному ґрунті між місцевим населенням і колоністами. Копичинський староста сповістив 21 липня 1931 р., що в с. Городниця сталася бійка між селянами і польськими осадниками. З Буцацького староства надходили повідомлення про підпали скирт та будівель польських поміщиків і колоністів. Зокрема, про підпали в Нових Петликівцях скирт жита, що належали полякові Коритовському, якому завдано збитків на 3250 зл. У с. Циганах Борщівського повіту між членами українського товариства «Сокіл» і польського «Союзу стрільців» сталася бійка. Причому, з боку «Сокола» брало участь 400 осіб, озброєних палками і камінням [50].

Слідче управління Теремовлянської повітової команди держполіції, повідомило, що навесні 1931 р., почали зростати випадки сутичок між українцями і поляками, а особливо випадки побиття членів «Союзу стрільців». Зокрема, в с. Шутроминці Заліщицького повіту стався такий випадок. Ось як згадує про це Богдан Стефанович: «Польських організацій в селі не було, бо не було польських родин, але організували організації «Стшельців» по деяких і наших селах і містечках; з ними прийшло до несподіваної зустрічі на свято Покрови 1931 р. Вийшовши з церкви після Богослужіння, ми, луговики, 28 хлопців, вибрались на празник до сусіднього села Ниркова. Але, підійшовши до

громадської площі, т. зв. толоки, в Ниркові, застали на ній поверх сотні стшельців з усього Товстенського району, що відбували там вправи з рушницями. Ми оформились у чвірки і помарширували, співаючи стрілецьку пісню. «Стшельці», почувши нас [...] посунули до дороги, кудюю ми йшли, і із польською лайкою: «хамська банда» та ще поганішими словами кинулись на нас з рушницями, що були без набоїв. Та це тривало кілька мінут часу, як кожний із нас вже мав у руках рушницю, вирвану з рук стшельця. Проте чисельна польська перевага (4:1) загрожувала нам. На наше щастя, на поміч прибігли нирківські луговики, почалась навіть стрілянина, поляки пустились в розтіч. Але жертви сутички були: на нашому боці двох мали розбиті голови, один зламану руку, один зламану ногу, а серед поляків ще більші втрати. До того ж сам комендант стшельців пан Міллер із Заліщиків у результаті сутички до трьох днів помер у лікарні в Заліщиках. Коли ми вирушили із празника до свого села, чекала вже на нас поліція, що повела нас на «постерунок». Там тримали нас на допитах у підвалі три дні без каплі води. Незважаючи на побої, не довідалися від нікого, ані хто був «комендантом», ані хто стріляв» [51].

Подібна інформація надходила з Чортківського, Золочівського, Тернопільського та інших повітів. З цього приводу Тернопільська команда держполіції видала розпорядження про детальне розслідування подібних конфліктів між українцями і поляками, де, зокрема, йшлося: «Останнім часом збільшилась кількість сутичок на політичному ґрунті між поляками і русинами, а ще більше випадків побиття членів «союзу стрільців». Комендант поліції наказав кожен такий випадок у повітах фіксувати, розслідувати і винних у цих акціях карати [52].

Перша половина 1930-х років прийшла під знаком озброєних селянських повстань, що виникали як у Галичині, так і у Волинському воєводстві. Серед них – Ліське повстання, в якому взяло участь понад 30 тис. селян Ліського, Турківського, Сяноцького та Добромильського повітів. У липні 1932 р. розгорілося повстання в Ковельському, Сарненському, Любомльському і Луцькому повітах, де загони селян на-

падали на поміщицькі маєтки, господарства осадників, поліцейські діляниці, розправлялися з представниками польської адміністрації, поліцейськими та військовими патрулями. Авторитарний режим Ю. Пілсудського фактично ввів воєнний стан у районах, охоплених селянським рухом, кинувши на його придушення регулярні військові частини.

Продовжували виникати і локальні конфлікти, сутички та бійки між місцевим населенням і польськими осадниками, що зайвий раз служило доказом ворожих стосунків між ними. Знаходимо ці факти в донесенні Бережанського повітового старости про конфлікт у с. Куропатники, який виник з приводу парцеляції земельної ділянки, що дісталася полякам. Траплялися випадки знущання над державною польською символікою, як у с. Струсові Теремовлянського повіту. Теремовлянське повітове староство повідомило про те, що тривають підпали як поміщицьких маєтків, так і господарських будівель польських колоністів. У Тернопільську воєводську адміністрацію надходила інформація про зіткнення між польською і українською молоддю у Підгаєцькому повіті [53]. У квітні 1936 р. Міністерство внутрішніх справ Польщі видало розпорядження про створення спеціальних поліцейських відділів для придушення опору польським властям, ліквідації конфліктів між українцями і поляками. Відділам було дозволялено в окремих випадках застосовувати і вогнепальну зброю [54].

У цей час зародилася нова форма боротьби – антиколонізаційні віча. Одне з них відбулося 30 листопада 1936 р. в Зборові. Зібралось 500 селян, представників інтелігенції та духовенства. З критикою політики парцеляції та колонізації виступив посол Степан Білик. Віче прийняло резолюцію, у якій вимагало: «а) Переведення парцеляції в користь місцевого хліборобського населення; б) Припинення інструкцій і розпорядків про неподавання землі українцям та віддавання її польським колоністам; в) Признання концесії на Український парцеляційний банк; г) Припинення дотацій на військову і цивільну колонізацію і справедливого розподілу кредитів на купівлю землі, комасацію

та меліорацію». Подібні віча відбулися 13 грудня 1936 р. в Сервирах, 20 грудня у Білоголовах і 27 грудня у Білківцях [55].

Складні й напружені українсько-польські відносини, невирішені проблеми українського села не могли не турбувати широкі українські політичні та громадські кола. Наприкінці жовтня 1936 р. з ініціативи УНДО у Львові в залі «Української бесіди» відбулося зібрання представників політичних, культурно-освітніх, господарсько-кооперативних, профспілкових організацій за участю міщан, селянства і робітництва з метою висловити ставлення до урядової національної політики і сказати «своє слово в обороні рідної землі». У «Резолюції земельних справах», яку прийняли на цьому зібранні, було вказано на те, що «український селянин не зможе набути землі, що при проєктованій на кольонізацію велику мірку парцеляції великої земельної власности, на розпарцельованих землях осяде спроваджений з заходу кольоніст. Така політика мусить довести на нашій перенаселеній до краю території до зuboжіння селянського стану, до загострення селянської боротьби. Взагалі у земельній справі, коли йде про український нарід, панує велика агресивність польського громадянства і довільність уряду з нехтуванням господарських і соціальних умовин українського села та політична нетерпимість проти інтересів української нації. При такій дійсности мусить з українського боку піти рішуча і передумана оборона української національної території перед політичними експериментами, які мали би довести до зміни етнічного обличчя українських земель і до закріпощення українських селян у нужді і тьмі» [56].

Акції протесту зразу ж викликали реакцію урядових властей. Тернопільський воєвода 5 січня 1937 р. видав циркуляр під назвою «Українська кольонізаційна акція – протидіяння» під грифом «Таємно», в якому, звертаючись до повітових староств, застеріг: «Протестна екція проти кольонізаційних плянів у Східній Малопольщі, що її почало УНДО, довела не тільки до великого вічевого посилення, але й до розполітикування широких мас української спільноти». Тому: «З метою загальмувати аж ніяк не бажану акцію розполітикування мас місцеви-

ми агітаторами і демагогами на зборах, скликуваних під прикриттям інших цілей, доручаю Пану Старості негативно ставитися до публічних і протикольонізаційних зборів, що їх скликають українська кооперація, товариство «Просвіта», Українське педагогічне товариство, «Рідна школа», українські руханково-спортові товариства «Великий луг», українські руханкові товариства «Сокіл» і «Союз українок», і протидіяти такими способами: а) Забороняти наперед зголошені до відома Пана Старости публічні збори. б) Доручити органам публічної безпеки розв'язувати збори, тому що вони наслідком нарад у протикольонізаційних справах, переступають статутувий засяг діяння. в) Попереджувати... , що коли надалі будуть зацікавлені антикольонізаційними справами на сходинах і загальних зборах влада витягне з того висновки...» [57].

Через три дні Тернопільський воєвода А. Білик видав ще один подібний циркуляр на підставі отриманої від редехівського старости інформації про антиколонізаційну акцію, яку готувала ОУН.

У документі йшлося про те, що члени ОУН повинні зібрати в кожному селі щонайменше по 10 осіб і прийти з ними визначеного дня до повітового міста. Хто має зброю, повинен взяти її з собою. Далі йшлося про те, що повинна бути заорганізована маніфестація біля будинку, де розміщене повітове староство і яка повинна закінчитися піснюю «Не дамо землі мазурам». Під час співу – кидати каміння у вікна староства, а на випадок втручання поліції, стріляти, щоб недопустити арештів. У зв'язку з цим воєвода доручив старостам уважно стежити за всякими проявами, які могли б вказувати на спробу організації таких демонстрацій і негайно повідомляти його про це [58].

Очевидно, що національні й соціальні протиріччя найгостріше проявлялись у тих населених пунктах, де при недостатній кількості землі у місцевого селянства були створені господарства польських колоністів. У такій ситуації «... поляки, оточені переважно українським населенням, почуваються непевно. Просто тремтять зі страху. Тут

частими є не тільки бійки та вибивання вікон, а й підпали польського майна або знищення врожаю перед жнивками» [59].

Напруга у відносинах між українськими селянами і польськими колоністами не зменшувалася до початку Другої світової війни. Так, у березні 1939 р. відбувалися вибори до громадських самоуправ. Спроби польських властей провести своїх ставлеників до гмінних рад у ряді місцевостей краю викликали активний опір місцевого населення. Заворушення селян під час виборів поєднувалися з гострими виступами проти осадників та загородової шляхти, які проводили колонізаторську політику на західноукраїнських землях.

Як бачимо, українські селяни протягом усього міжвоєнного періоду виступали проти насадженого польського осадництва. Польські урядові кола, зі свого боку, відповідали жорсткими заходами проти наростаючої хвилі невдоволення, застосовуючи при цьому жорстокі каральні акції. В такій ситуації досягнути порозуміння між прийшлими поляками й українцями було неможливо, оскільки Друга Річ Посполита твердо і послідовно проводила курс на колонізацію українського краю. Винним у такому розвитку подій повністю було політичне керівництво міжвоєнної Польщі.

Список використаних джерел до розділу 4

1. Torzecki Ryszard. Polacy i ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej. – S. 11.
2. ДАЛО. – Ф. 1. – Оп. 10. – Спр. 1412. – Арк. 24.
3. Мішко Степан. Галичина з Теробовлянщиною під Польщею // Теробовлянщина в спогадах емігрантів. – Тернопіль, 1993. – С. 68.
4. Діло. – 1924. – 14 листопада.
5. Wieś Wołyńska. – 1925. – № 12. – S. 9.
6. Революційна боротьба на Тернопільщині (1917 – 1920 рр.): Документи і матеріали. – Тернопіль, 1959. – С. 103.
7. Там само. – С. 117.
8. Боротьба трудящих Волині за визволення з-під гніту панської Польщі і воз'єднання з Радянською Україною. (1921 – 1939 рр.): Збірник документів і матеріалів. – Луцьк, 1957. – Ч. 1. – С. 22.

9. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 146. – Оп. 8. – Спр. 4871. – Арк. 28, 28 зв., 29 зв.
10. Там само. – Ф. 205 ч. т. – Оп. 1. – Спр. 31. – Арк. 1.
11. Grabski W. Uwagi o historii Polskiej. – Warszawa, 1929. – S. 72.
12. ДАЛО. – Ф. 1. – Оп. 52. – Спр. 52. – Арк. 3.
13. Rocznik statystyki. – 1924. – S. 258.
14. Діло. – 1924. – 7 серпня.
15. Васюта І. К. Селянський рух на Західній Україні в 1919 – 1939 рр. – Львів: Вид-во Львів. університету, 1971. – С. 51.
16. Боротьба трудящих Волині...– С. 33.
17. ДАТО. – Ф. 287. – Оп. 1. – Спр. 36. – Арк. 24 зв.
18. Там само. – Ф. 231. – Оп. 5. – Спр. 1325. – Арк. 40.
19. Діло. – 1924. – 11 грудня.
20. Боротьба трудящих Волині...– С. 22.
21. Діло. – 1924. – 12 грудня.
22. З виступу посла Сергія Хруцького на пленумі сейму // Діло. – 1924. – 14 листопада.
23. Громадський голос. – 1927. – 1 жовтня.
24. Громадський голос. – 1927. – 31 грудня.
25. Громадський голос. – 1928. – 28 вересня.
26. Боротьба трудящих Волині...– С. 149, 152.
27. Громадський голос. – 1927. – 14 травня.
28. ДАЛО. – Ф. 1. – Оп. 52. – Спр. 1165. – Арк. 26, 51.
29. Rocznik statystyki. – 1924. – S. 259; – 1925/26. – S. 447; – 1927. – S. 501; – 1928. – S. 498; – 1929. – S. 514.
30. Громадський голос. – 1928. – 25 серпня.
31. Podgorski B Osady wojskowe na terenie szubkowa na Woluniu...– S. 131 – 132.
32. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 171. – Оп. 2. – Спр. 3590. – Арк. 1,3, 4.
33. Там само. – Спр. 390. – Арк. 29.
34. Sabotaż ukraiński i akcja racyfikacyjna. – Warszawa, 1931. – S. 12, 13.
35. Чайковський Данило. Білас і Данилишин. – Нью-Йорк, 1969. – С. 42, 43.
36. Фелінські М. Українці у відроджувальній Польщі. – Львів, 1931. – С. 113.
37. ДАІФО. – Ф. 68. – Оп. 2. – Спр. 155. – Арк. 75.
38. Васюта І. К. Селянський рух на Західній Україні у 1919 – 1939 рр. – С. 118.

39. Діло. – 1930. – 21 вересня.
40. Васюта І. К. Селянський рух на Західній Україні в 1919 – 1939 рр. – С. 121.
41. Бережанщина в спогадах емігрантів. – Тернопіль, 1993. – С. 178.
42. Бережанщина в спогадах емігрантів. – Тернопіль, 1993. – С. 69, 71.
43. Луб'янецький Павло, Процик Нестор. Гнилички – село, що не скорилося ворогові // Підволочиська земля в спогадах емігрантів. – Тернопіль, 1993. – С. 29, 30, 40.
44. Sabotaż ukraiński i akcja pacyfikacyjna. – Warszawa, 1931. – S. 14, 15.
45. Українцы // Sprawy narodowościowe. – 1931. № 1. – S. 87.
46. Мацьків Володимир. Пацифікація в Тернопільщині // Шляхами Золотого Поділля. Регіональний збірник Тернопільщини. – Філадельфія, 1983. – Т. II. – С. 112; Тимуляк Василь. Тернопіль у боротьбі за державність // Шляхами Золотого Поділля. – Т. III. – С. 92.
47. ДАІФО. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 747. – Арк. 22.
48. Бережанщина в спогадах емігрантів. – С. 181.
49. ДАТО. – Ф. 231. – Оп. 1. – Спр. 1554. – Арк. 1, 2, 3.
50. Там само. – Спр. 1555. – Арк. 1.
51. Стефанович Богдан. Село Шутроминці // Чортківська округа: Історично-мемуарний збірник. – Нью-Йорк – Сідней – Торонто, 1974. – С. 856 – 858.
52. ДАТО. – Ф. 277. – Оп. 1. – Спр. 356. – Арк. 1.
53. Там само. – Ф. 231. – Оп. 1. – Спр. 1556. – Арк. 3; Спр. 1557. – Арк. 3; – Спр. 3032. – Арк. 3; – Ф. 10. – Оп. 1. – Спр. 126. – Арк. 1; – Ф. 282. — Оп. 1. – Спр. 521. – Арк. 1.
54. Там само. – Ф. 231. – Оп. 1. – Спр. 3032. – Арк. 3.
55. Мельник Богдан. «Зборівські вісті» // Зборівщина. Над берегами Серету, Стрипи і Золотої Липи. – Торонто – Нью-Йорк – Париж – Сідней. – 1985. С. 303.
56. Свобода. – 1936. – 2 жовтня.
57. Книш Зіновій. З таємних документів польської окупації Західної України. – Торонто, 1983. – С. 136.
58. Там само. – С. 139 – 140.
59. Paczosa I. Osadnicy z Zachodniej Małopolski zwani «Mazurami» w województwach południowo – wschodnich. – Warszawa, 1938. – S. 7.

ВИСНОВКИ

Дослідження та вивчення архівних і документальних джерел, аналіз праць українських та польських істориків, тогочасної періодичної преси переконливо доводять, що у 1920 – 1930-х рр. Західна Україна переживала один із найдраматичніших періодів своєї історії. З часу окупації східногалицьких і західноволинських земель політичні кола Польщі повели політику, спрямовану на полонізацію суспільно-політичного життя краю, нищення української освіти і культури, досягнення етнографічної переваги поляків над українцями.

Серед низки антиукраїнських заходів, таких, як ліквідація органів місцевого самоврядування, уніфікація адміністративного поділу, встановлення так званого «сокальського кордону» між Галичиною і Волинню, заміна цих історичних назв на Східну Малопольщу і Східні Креси, дискримінація українців у соціально-економічній, культурно-освітній сферах, важливу роль було відведено здійсненню аграрної реформи і безпосередньо пов'язаною з нею аграрної колонізації для створення у Західній Україні мережі цивільних та військових сільськогосподарських осадницьких господарств.

Характерна особливість проведення земельної реформи у Східній Галичині й Західній Волині полягала в тому що польські політичні кола розглядали її як національно-політичну проблему, в процесі розв'язання якої розраховували перетворити польську національну меншість на переважну більшість і таким чином забезпечити сприятливі умови для досягнення політичної мети – асиміляції та полонізації українського населення Польщі.

Оскільки велика земельна власність у Західній Україні належала головним чином польським землевласникам, уряд Польщі дбав насамперед про те, щоб ця земля при парцеляції потрапила в польські ж руки, сподіваючись шляхом створення цивільних і військових сільськогосподарських осадницьких поселень змінити етнодемографічну ситуацію на користь поляків.

За офіційною польською статистикою у чотирьох воєводствах Західної України – Львівському, Станіславівському, Тернопільському та Волинському на кінець 1930-х рр. нараховувалося 47 тис. господарств цивільних та військових осадників. Однак цю цифру не можна вважати остаточною, оскільки протягом усього згаданого історичного часу певна частина колоністів продавала свої земельні наділи, інша здавала в оренду і взагалі не господарювала, тож, зрозуміло, їх число було дещо меншим, причому щороку іншим.

Цивільне і військове осадництво постійно перебувало під особливою увагою та опікою польських урядових кіл, воєводських земельних управлінь. Підтримка польського осадництва була всебічною і широкомасштабною. Вона включала в себе державні затрати на переїзд колоністів із сім'ями і пожитками до місця осілости, а також довготермінові й короткотермінові кредити для придбання реманенту і забудування, фінансову допомогу державних та недержавних аграрних й фінансових товариств й установ.

Парцеляція і пов'язана з нею колонізація впродовж двадцяти міжвоєнних років служили постійною причиною ескалації напруженості між українськими селянами та польськими новопоселенцями. У виникненні польських осадницьких господарств українські селяни цілком правильно вбачали причини свого безземелля і тому виступали проти насадженого польського елемента. Селяни вдавалися до побиття колоністів, нищення і підпалів осадницьких господарств, намагалися не допустити парцеляції землі серед осадників, вступали в збройні сутички з колоністами, представниками польської влади на місцях.

Всебічне дослідження польського осадництва в Західній Україні протягом 1920 – 1930-х рр. як політичного і економічного чинника, котрий повинен був стати соціально-політичною опорою польського режиму, дає змогу повніше відобразити картину суспільно-політичного і соціально-економічного життя міжвоєнної Польщі. Недооцінка польською владою національної самобутності українців, нехтування культурно-освітніми прагненнями, дискримінація українців

у політичному, економічному та соціальному житті, намагання вирішити національні проблеми шляхом терору і насильства призводили до конфліктних ситуацій на національному ґрунті й у перспективі не могли дати певного позитивного результату.

USTAWA

z dnia 17 grudnia 1920 r. o przejęciu na własność Państwa ziemi w niektórych powiatach Rzeczypospolitej Polskiej.

Art. 1. Państwo przejmuje na własność w powiatach, wymienionych w art. 6 niniejszej ustawy:

1) dobra skarbu rosyjskiego, państwowe, apanażowe i gabinetowe oraz dobra b. Banku Włociańskiego;

2) dobra skarbowe nadane przez władze rosyjskie pod nazwą majoratów;

3) dobra należące do członków b. dynastji rosyjskiej;

4) dobra duchowne i klasztorne, będące w posiadaniu Kościoła Katolickiego po porozumieniu ze Stolicą Apostolską, a co do innych dóbr — po porozumieniu z przedstawicielami właściwych wyznań, o ile porozumienie to przed 1 kwietnia 1921 r. nastąpić może;

5) dobra innych instytucji publicznych, a w szczególności fundacji przy zabezpieczeniu celu fundacji.

Art. 2. Z mocy niniejszej ustawy mogą być również przejęte na własność Państwa ziemie prywatne:

a) w całości, gdy zostały przez właściciela opuszczone i gdy właściciele lub osoby, przedstawiające ich prawa, nie wrócą do swych siedzib przed 1 kwietnia 1921 r.;

b) w części, stanowiącej nadwyżkę ponad 400 ha ogólnej przestrzeni jednego zabudowanego folwarku, który winien być właścicielowi pozostawiony, gdy właściciel lub osoba, zastępująca jego prawa, jest obecna lub przed 1 kwietnia 1921 roku do siedziby wróci;

c) w części niezagospodarowanej z obszaru właścicielowi pozostawionego, o ile w 1 rok po zawarciu traktatu pokojowego z Rosją nie została zagospodarowana.

Właścicielom, co do których zostaną dostarczone dowody, że nie mogli powrócić na skutek internowania, lub zostali wywiezieni przez obce władze, winna być pozostawiona możliwość utrzymania jednego folwarku, nie przekraczającego 400 ha powierzchni.

Art. 3. Osobna ustawa określi czas i sposób oszacowania, cenę wykupu oraz sposób spłaty właścicieli obszarów, przejętych przez Państwo na mocy art. 2.

Art. 4. Powyższy zapas ziemi, z wyjątkiem wód, nieużytków, większych przestrzeni leśnych i gruntów przeznaczonych na cele użyteczności publicznej,

przeznaczony jest na rozkolonizowanie między żołnierzy oraz na wykonanie reformy rolnej.

Art. 5. Właściciele gruntów przejętych na własność Państwa, z mocy art. 2 mniejszej usfawy, mogą otrzymać w razie powrotu po 1 kwietnia 1921 r. ziemię w innein miejscu w ilości, odpowiadającej rozmiarowi i wartości poprzednio posiadanego gruntu, jednak nie przekraczającej 45 ha, a w razie, gdyby były zajęte ich zabudowania, też mogą otrzymać bezpłatnie potrzebną do zabudowania się ilość budulca, odpowiadającą rozmiarowi posiadanych poprzednio budynków, nie większą jednak niż 80 m³

Prawo to przysługiwać będzie byłym właścicielom w ciągu trzech lat po ogłoszeniu niniejszej ustawy.

Właściciele ę wracający na swe gospodarstwa przed 1 kwietnia 1921 r., obowiązani zwrócić wszelkie koszta nakładów, poniesionych przez nowonabywców dla zagospodarowania ziemi i zabudowania się.

Art. 6. Ustawa niniejsza obowiązuje w niżej wymienionych powiatach według dotychczasowego podziału administracyjnego:

1) brzeskim, 2) prużańskim, 3) wołkowyskim, 4) słońskim, 5) nowogródzkim, 6) baranowickim, 7) wilejskim, 8) dziśieńskim, 9) nieświeżskim, 10) łuninieckim, 11) pińskim, 12) kobryńskim, 13) włodzimierskim, 14) kowelskim, 15) łuckim, 16) rówieńskim, 17) dubieńskim, 18) sarneńskim, 19) krzemienieckim, 20) ostrogskim, 21) grodzieńskim, 22) lidzkim.

Art. 7. Dla dokonania przejęcia ziemi na własność Państwa oraz jej przekazywania w myśl art. 4 niniejszej ustawy, tworzy się w każdym z wymienionych w art. 6 powiatów Powiatowe Komitety Nadawcze, których skład stanowią: starosta lub jego zastępca, jako przewodniczący i jako członkowie: przedstawiciele Ministerstwa Rolnictwa i Dóbr Państwowych, Skarbu i Spraw Wojskowych oraz Głównego Urzędu Ziemskiego po jednym od każdego ministerstwa i urzędu oraz dwaj przedstawiciele miejscowych rolników po jednym od mniejszej i większej własności z głosem doradczym, powołani przez Ministra Rolnictwa i Dóbr Państwowych. Komitety orzekają większością głosów; przy równym ich podziale przeważa głos przewodniczącego.

Art. 8. Od orzeczeń Powiatowych Komitetów Nadawczych służy osobom interesowanym w ciągu trzydziestu dni od dnia wydania orzeczenia prawo odwołania się do Komisji Odwoławczych, które utworzy Minister Rolnictwa i Dóbr Państwowych w porozumieniu z Prezesem Głównego Urzędu Ziemskiego.

Art. 9. Wykonanie niniejszej ustawy powierza się Ministrowi Rolnictwa i Dóbr Państwowych w porozumieniu z Prezesem Głównego Urzędu Ziemskiego.

Art. 10. Ustawa niniejsza zyskuje moc obowiązującą z dniem ogłoszenia.

(Dz. Ust. R. P. z dn. 12.1.1921 r. Nr 4 póź. 17)

USTAWA

z dnia 17 grudnia 1920 r. o nadaniu ziemi żołnierzom Wojska Polskiego.

Art. 1. Żołnierze wojska polskiego, którzy bronili granic Ojczyzny, mogą otrzymać ziemię na własność z zapasu utworzonego z mocy ustawy z dnia 17 grudnia 1920 r. o przejęciu ziemi na własność Państwa w niektórych powiatach Rzeczypospolitej Polskiej, na zasadach, wyłożonych w następujących artykułach.

Art. 2. Do otrzymania ziemi darmo są uprawnieni:

- a) inwalidzi i żołnierze wojska polskiego, którzy szczególnie się odznaczyli.
- b) żołnierze, którzy dobrowolnie do wojska polskiego wstąpili i odbyli służbę frontową.

Art. 3. Wszyscy inni inwalidzi, oraz żołnierze, uzdolnieni do pracy na roli, mogą w miarę rozporzadzalnego zapasu otrzymać ziemię opłatnie.

Art. 4. Od nabycia ziemi (art. 2 i 3) wyłączeni są żołnierze:

- a) karani za zbrodnię przeciwko sile zbrojnej Państwa Polskiego,
- b) karani za zbrodnię dezercji,
- c) pociągnięci do odpowiedzialności karnej za roztrwonienie dobra państwowego, do czasu uprawomocnienia wyroku uniewinniającego,
- d) którzy przekroczyli przepisy o demobilizacji,
- e) którzy z pogwałceniem prawa brali samowolnie cudzą ziemię w posiadanie.

Art. 5. Rozmiar nadanej poszczególnemu żołnierzowi działki winien obejmować przestrzeń, wystarczającą dla prowadzenia samodzielnego gospodarstwa, nie może jednak przekraczać 45 ha łącznie z ziemią, dotychczas posiadaną przez żołnierza.

Grupy żołnierzy, zrzeszone w spółki ziemskie na zasadach, które ustali Główny Urząd Ziemski w porozumieniu z Ministerstwem Rolnictwa i Dóbr Państwowych, mogą otrzymywać ziemię dla późniejszego jej podziału w ilości, nieprzekraczającej 45 ha na każdego członka spółki.

Art. 6. Żołnierz, któremu ziemia została nadana, a który, lub którego rodzina, nie osiedli się w terminie rocznym, lub osiedliwszy się nie zagospodaruje się w terminie trzyletnim od daty nadania, może być z nadanego gruntu w drodze

administracyjnej na podstawie uchwały Komitetu Nadawczego usunięty, przy-
czem własność gruntu powraca do Państwa dla dyspozycji Komitetów
Nadawczych, względnie Głównego Urzędu Ziemskiego.

Art. 7. Wysokość opłaty za grunty, nabyte przez żołnier/y na zasadzie art. 3,
określona będzie w wartości 30 — 100 kg. żyta za ha rocznie, a spłacana w
gotówce na rzecz Państwa przez okres 30-letni, począwszy od 5 roku po nadaniu w
ratach półrocznych z dołu; jednakże na wniosek nabywcy może być i w terminie
krótszym spłacona.

Art. 8. Państwo Polskie w miarę możliwości przyjdzie z niezbędną w naturze
lub w gotówce pomocą do zagospodarowania gruntów, otrzymanych przez
poszczególnych żołnierzy lub przez spółki.

Na ten cel przeznaczają się:

1) część pochodzącego z demobilizacji wojska inwentarza żywego i
martwego, którą ustali Minister Spraw Wojskowych w porozumieniu z Ministrem
Rolnictwa i Dóbr Państwowych ;

2) materiał budowlany w ilości, nie przekraczającej 80 m³ na gospodarstwo,
na podstawie ustawy z dnia 28 lutego 1919 r. w przedmiocie zaopatrzenia ludności
w drzewo budulcowe i opałowe;

3) dwa miljardy marek do dyspozycji Ministra Rolnictwa i Dóbr
Państwowych na udzielanie kredytu żołnierzom w gotówce, lub w narzędziach
rolniczych, zboża do siewu i t. p.

Z bezpłatnej pomocy Państwa, wymienionej w p. 1 i 2 niniejszego artykułu,
mogą korzystać tylko osoby, podpadające pod art. 2, a nie posiadające środków do
opłatnego nabycia, z bezpłatnej zaś pomocy wymienionej w p. 2 niniejszego
artykułu, korzystać również mogą osoby, podpadające pod art. 3, a die posiadające
środków do nabycia opłatnego.

Art. 9. Kwalifikowanie żołnierzy, określanie ich uprawnień do opłatnego lub
bezpłatnego otrzymania ziemi uskutecznią władze wojskowe.

Art. 10. Gospodarstwa, utworzone na mocy niniejszej ustawy nie mogą być
dzielone, ani sprzedawane bez zezwolenia Urzędów Ziemskich, przed upływem 25
lat od daty ich nabycia. Wszelkie umowy, wbrew postanowieniu temu zawarte, są
nieważne O nieważności orzekają sądy na skutek powództwa Okręgowych
Urzędów Ziemskich, a do czasu ich utworzenia — Powiatowych Komitetów
Nadawczych.

Art. 11. Do przeprowadzenia nadania ziemi żołnierzom powołuje się Powiatowe Komitety Nadawcze, utworzone na zasadzie art. 7 ustawy z dnia 17 grudnia 1920 r. o przejęciu na własność Państwa ziemi w niektórych powiatach Rzeczypospolitej Polskiej.

Od orzeczeń Powiatowych Komitetów Nadawczych w sprawach, wynikających z zastosowania ustawy niniejszej, niema odwołania.

Art. 12. Ministerstwo Spraw Wojskowych i oddziały wojskowe (dywizje, brygady jazdy i t. p.) mają obowiązek współdziałania z Głównym Urzędem Ziemskim w technicznym rozdziale ziemi między poszczególnych żołnierzy w ramach przepisów wykonawczych do niniejszej ustawy i pod kierownictwem i kontrolą Powiatowych Komitetów Nadawczych, względnie innych organów Głównego Urzędu Ziemskiego i Ministerstwa Rolnictwa.

Art. 13. Wykonanie ustawy niniejszej powierza się Prezesowi Głównego Urzędu Ziemskiego, Ministrowi Rolnictwa i Dóbr Państwowych i Ministrowi Spraw Wojskowych w porozumieniu z interesowanymi ministrami.

Art. 14. Ustawa niniejsza uzyskuje moc obowiązującą z dniem ogłoszenia.
(Dz. Ust. R. P. z dn. 12.1.1921 r. Nr 4 póź. 18).

Іменний покажчик

Бартль С.– 20	Ляхович– 65
Бартошевич І.– 19	Міллер – 93
Берія Л. – 52	Націшевський – 67
Белда – 84	Ольбрихт Б. – 24
Белдова – 84	Падеревський І. – 14
Білик А.– 96	Перацький З. – 89
Білик С.– 94	Петрашевський Ф.– 45
Василевський В.– 6, 22	Підгірський С. – 18
Васильчук А. – 17	Пілсудський Ю. – 8, 15, 18, 20, 43, 79, 85, 86, 89, 94
Вітос В.– 14, 15, 17, 18, 29, 30	Піхурський – 35
Галлер С. – 82	Подгорський З. – 43
Голувко Т. – 22, 85	Ридз-Смігла Є. – 24
Грабський В. – 16, 18, 82	Рудницький – 87
Грабський С. – 16	Сікорський В. – 17
Гузар С.– 92	Скжинський О. – 18
Дмовський Р. – 7, 9	Склавой-Складовський Ф.– 87
Дзевіцький Ф. – 42	Сухенек-Сухенський Г.– 20, 89
Засидальський – 86	Смолінський – 65
Каспжицький Т. – 24	Стефанович Б. – 92
Ковалевський О.– 85	Тожецький Р. – 79
Козубський Б. – 83	Токажевський-Карашевич М.– 24
Коломієць І. – 90	Тріска – 86
Комарницький С.– 18	Чосновський – 81
Крушинський – 81	Швірський О. – 45
Кис – 65	Швонтек – 65
Кремер М. – 10	Юзефський Г. – 20, 85
Левенець – 84	Яновський – 60
Любомирський – 81	

Географічний покажчик

Августівка – 34	Баранчиці – 40
Балігруд – 38	Барточівка – 37

Баянівка – 45
Белз – 38
Бельведер – 47
Бережани – 70, 75
Біла – 37
Білківці – 95
Білоголови – 95
Більче – 58
Богатківці – 37
Богданівка – 40
Варшава – 44, 60, 73
Великий Глибочок – 37
Вербівчик – 34
Вітусовка – 47
Вишгородок – 86
Вишнівець – 84
Воля Голіховська – 41
Воля Пілсудського – 47
Воля Стрілецька – 47
Гаї – 41
Галлерово – 47
Глещави – 90
Глинне – 37
Глиноводи – 37
Глиняни – 86
Гнилички – 90
Городище – 80
Городне – 44
Городниця – 58
Гориньгруд – 45
Губин – 80
Гушанки – 90
Дедеркали – 60
Доброміль – 38
Дикий Горб – 40
Загайці – 84
Задвірне – 40
Залісся – 45
Заліщики – 81
Запілля – 44
Заруддя – 92
Зборів – 73, 94
Кадлубиска – 56
Кальне – 34
Каплинці – 34
Клекотів – 34
Комарне – 38
Конюхи – 34, 37
Королівка – 34
Копичинці – 31
Корсів – 34
Косцюшківці – 37
Краків – 31
Криве – 34
Кремерівка – 72
Куропатники – 94
Личківці – 50
Любачів – 38
Люблін – 24
Львів – 24, 31, 38, 50, 63, 82
Мельниця – 34
Монастирська – 34
Мостиська – 38
Новачина – 34
Нове Село – 41
Нові Петликівці – 92
Нижня Кадлубиска – 34
Нирків – 92, 93
Озеряни – 34
Оришківці – 37

Перемишль – 38	Струсів – 94
Помірці – 34	Федорівка – 40
Поморяни – 73	Футор – 40
Поріччя – 40	Тернопіль – 23
Підгайці – 70	Трибухівці – 34, 50
Піلسудчина – 47	Хирів – 38
Прошова – 37	Ходорів – 72
Пшеворськ – 72	Ценів – 34
Рава-Руська – 38	Цигани – 92
Ремнів – 34	Швейків – 91
Рібчиці – 34	Шепівці – 80
Риків – 38	Шнирів – 34
Римарів – 38	Шутроминці – 92
Рожнів – 34	Чернелів Руський – 91
Рудки – 38	Чернехівці – 40
Свидова – 37	Чортків – 75
Синява – 38	Юзефівка – 34
Сенів – 86	Юстинівка – 37
Сервири – 95	Ярослав – 47, 72
Слов'ятин – 34	Ярчівці – 37
Сокаль – 38	Ясенів – 34, 56

Резюме

У монографії проводиться комплексне дослідження осадництва у контексті національної політики Польщі. Особливий акцент спрямований на вивчення основних географічних районів поселення осадників, масштабах колонізації, соціально-економічного становища осадництва, особливостях фінансово-кредитної допомоги колонізації, характеру взаємовідносин між осадниками і українськими селянами.

W monografii przeprowadzono kompleksowe badanie przesiedleńców w kontekście polityki narodowej Polski. Wyjątkowy akcent jest stawiany na zbadanie podstawowych rejonów geograficznych osiedlenia się

przesiedleńców, zasięgu kolonizacji, stanowisko socjalno-ekonomiczne przesiedleńców, osobliwościach pomocy finansowo-kredytowej kolonizacji, charakterze stosunków pomiędzy przesiedleńcami a ukraińskimi żywicielami wsi.

In this scientific work (monography) there is presented a complex research of the settlement issue in the context of national policy of Poland/ Special attention has been paid to the studies of the main geographic areas of the settlement within the scope of colonization process; social and economical conditions of the settlement, peculiarities of financial and credit support to the process of colonization and characteristic relationships between settlers and Ukrainian peasants.

Зміст

Вступ	3
Розділ 1.....	6
Аграрне осадництво в національній політиці Польщі у Західній Україні.....	6
Розділ 2.....	28
Географія і масштаби цивільної та військової аграрної колонізації.....	28
Розділ 3.....	56
Фінансово-економічний стан осадницьких господарств та державна політика сприяння колонізації	56
Розділ 4.....	79
Осадництво і загострення українсько-польських відносин на селі.....	79
Іменний показчик.....	108
Географічний показчик	108
Резюме.....	110

Монографічне видання

В. В. Смолей

ПОЛЬСЬКЕ
ЦИВІЛЬНЕ І ВІЙСЬКОВЕ
АГРАРНЕ ОСАДНИЦТВО
У ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ:
ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ КОНТЕКСТ
(1919 – 1939 РР.)

Відповідальний за випуск *Сергій Ткачов*

Підписано до друку 30.11.03. Формат 60x84/16. Папір офсетний. Гарнітура Times. Друк офсетний. 6,51 ум. др. арк., 4,9 обл.-вид. арк. Тираж 300.

Редакція газети «Підручники і посібники». Свідоцтво ТР №189 від 10.01.96.
46010, м. Тернопіль, вул. Поліська, ба. Тел. 8-(0352)-43-15-15; 43-10-21.